

UDK 808.1 + 881.09(05)

ISSN 0350-6894

ISBN 86-377-0167-x

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1987
3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 35	ŠT. 3	STR. 237-328	LJUBLJANA	JUL.-SEP. 1987
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

WILLEM VERMEER, Rekonstruiranje razvoja samoglasniških sestavov v rezijanskih govori	237
MARIJA MITROVIĆ, Fantastika v delu Srečka Kosovela	259
MARKO SNOJ, 'Strah in trepet' in 'groza in strah' — etimološka analiza praslovenskih leksemov * <i>polxъ</i> in * <i>straxъ</i>	269
MARKO JUVAN, Poganjki literarnozgodovinske metode v Čopovi Literaturi Slovencev	277
ILSE SEEHASE, K znanstvenozgodovinskemu mestu Matije Murka	291
TINE KURENT, Matematični izvor povesti o triglavskem zmaju, pesmi o Pegamu, Apokalipse in Rabelaisevih anagramov	299
META GROSMAN, Shakespearjevi soneti v slovenščini	303

OCENE — ZAPISKI — POROCILA — GRADIVO

PAVLE MERKŪ, Slovenska srednjeveška antroponomija ob romanski meji	321
--	-----

CONTENTS

STUDIES

WILLEM VERMEER, Reconstructing the evolution of the vowel systems of the Resian dialects	237
MARIJA MITROVIĆ, Elements of the fantastic in Srečko Kosovel's poetry	259
MARKO SNOJ, An etymological analysis of the Proto-Slavic lexemes * <i>polxъ</i> and * <i>straxъ</i>	269
MARKO JUVAN, Sprouts of the literary-historical method in Matija Čop's "Literatur der Winden"	277
ILSE SEEHASE, Matija Murko's place in the history of liberal arts	291
TINE KURENT, The mathematical origin of the tale about the three-headed dragon, the poem about Pegam, Apocalypse, and Rabelais' anagrams	299
META GROSMAN, Shakespeare's sonnets in Slovene	303

REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIALS

PAVLE MERKŪ, Slovene medieval anthroponymy along the Romanic border	321
---	-----

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec.

Casopisni svet — Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Družkovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Karmen Kenda, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Sifrer (predsednik — Chairman), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 42, 61000 Ljubljana.

Tehnična urednika — Managing Editors: Velemir Gjurin, Miran Hladnik.

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo mag. Marjan Znidarič.

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana. — 1000 izvodov — 1000 copies.

ISBN 86-377-0168-x

REKONSTRUIRANJE RAZVOJA SAMOGLASNIŠKIH SESTAVOV V REZIJANSKIH GOVORIH

Tesna zveza med rezijanskimi in ziljskimi govori — opazil jo je že Baudouin de Courtenay — priča o skupnem razvoju njihovih samoglasniških sestavov vse do izgube nosnikov in podaljšanja nenaglašanih samoglasnikov v nezadnjih zlogih. Rekonstrukcijo tega razvoja v rezijanščini otežujejo številni protislovni podatki v doslejšnjem sicer neobičajno bogatem gradivu.

The close relationship between the dialects of Rezija and Zilja, well observed by Baudouin de Courtenay, demonstrates the fact that these dialects shared a common evolution from the time of the Proto-Slovene vowel system until after the loss of nasal vowels and the lengthening of accented vowels in non-final syllables (*brâta* > *bráta*). A reconstruction of that evolution in Resian meets with numerous contradictions contained in the (unusually bulky) data on the Resian dialect.

1 Uvod¹

1.1 Riglerjeva monumentalna študija Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (1963) je edina popolna rekonstrukcija zgodovine samoglasniških sestavov v slovenščini. Pred nekaj leti (1982) sem skušal pokazati, da se dá Riglerjeva teorija z nekaj dokaj enostavnimi spremembami poenostaviti in napraviti bolj povezana. Žal sem moral takrat odložiti obravnavo nekaterih obrobni narčnih področij, saj bi se moral z njimi ukvarjati preveč obširno, ker so dostopni podatki nejasni in jih brez podrobne obravnave ni mogoče izčrpati. Ta področja so bila: okolica Gorice (»banjško-briško-kraški« govori) in celotno severno področje: koroški in rezijanski govori. Ta članek je posvečen rezijanščini.

Več stvari je, zaradi katerih je rezijanščina težavna: 1. Opisi, ki so na voljo, so protislovni, zato je do neke mere nejasno, katere podatke naj v razlagi upoštevamo. 2. Rezijanski samoglasniški sestavi so nerodno somerni (simetrični); imajo malo izdajalske nesomernosti, iz katere drugod dobimo toliko kronoloških podatkov. 3. Ker je koroško narečno področje, sicer tesneje od vseh povezano z rezijanskim (Baudouin de Courtenay 1875: 121 d., Ramovš 1935: 30 d., Rigler 1963: 71), prav tako problematično, nam tudi koroško gradivo ne pomaga pri razreševanju tistih vprašanj o razvoju rezijanščine, ki se ne dajo rešiti samo na osnovi rezijanskih podatkov.

Glede na te težave je vsaka rekonstrukcija razvoja rezijanskega samoglasniškega sestava v najboljšem primeru lahko le poskusna in nepopolna. A še tako zasilna rekonstrukcija lahko služi svojemu namenu s tem, da izpostavi tiste točke, ki so potrebne nadaljnje raziskave, ter jasno pokaže, kaj je znano in kaj ni. Moj namen v pričujoči razpravi je, podati tako poskusno in nepopolno rekonstrukcijo.

¹ Zahvalo dolgujem B. Groenu, F. H. H. Kortlandtu in J. J. Steenwijku, ker so se bili pripravljene pogovarjati o problemih, povezanih z rezijanščino, in deliti z menoj svoje vedenje o njih.

1.2 O rezijanščini je precej podatkov:

1. Znana Opyt (1875) in Teksty (1895) Baudouina de Courtenaya, da ne govorimo o drugih njegovih prispevkih in neobjavljenem gradivu, ki sestavljajo enega najbogatejših virov podatkov za kako slovensko narečje. (Glej tudi Baudouin de Courtenay (1977).) — 2. Po drugi svetovni vojni sta Tine Logar (1962—63: 5; 1963: 119—120; 1972; 1981 b) in Jakob Rigler (1963: 71—72; 1972: 116, 118—119, 121—125) na kratko, a avtoritativno opisala glavna dejstva o rezijanski fonologiji in naglasu. — 3. Posamezni primerki rezijanskega ljudskega slovstva, ki jih je izdal Milko Matičetov (npr. 1978), pa niso le kulturno zanimivi, ampak imajo tudi vrednost jezikoslovnega dokumenta, saj so v prepisu ohranjene nekatere posebnosti rezijanske fonologije. — 4. Rezijanski pravopisni sistem, ki sta ga rabila ali predlagala Arturo Longhino [-Arketöw] (1977) in Eric Hamp (1980) vsebuje analizo rezijanskega samoglasniškega sistema. O Hampovih in Longhinovih predlogih poroča Groen (1983: 262—263). — 5. Furlanski lingvistični in etnografski atlas (ASLEF) vsebuje podatke za rezijanščino, ki so jih zbrali različni raziskovalci v raznih obdobjih, npr. Ugo Pellis, Milko Matičetov, Giovan Battista Pellegrini, N. Persici (prim. Pellegrini 1972: 135—136). Rezijanski vasi Osojane in Solbica sta v ASLEF-u točki 34 a in 34 b. — 6. Več še živih znanstvenikov je zapisovalo na tem področju in bodo morda nekoč objavili svoje rezultate.²

Kljub dosežkom novejših raziskav pa je doslej Baudouin edini skušal podati zaokroženo podobo rezijanščine v celoti. Žal je uporaba Baudouinovih podatkov zelo težavna, kar je v veliki meri odvisno od rezijanskega samoglasniškega sestava. Nerezijan se izjemno težko nauči pravilno prepoznavati različne rezijanske samoglasnike ali, če citiramo Riglerja, »nedomačin zelo težko (vsaj brez daljšega privajanja) identificira njihove glasove in naglase« (1972: 116). Zaradi tega se je Baudouinovo pojmovanje rezijanskih samoglasniških sestavov razvijalo skozi več let in so zato v njegovih publikacijah tudi večja protislovja med različnimi sodbami o istih dejstvih. In ker je uporabljal preozko fonetično transkripcijo (ki jo je kar naprej spreminjal in popravljal), so bila razločevalna nasprotja preplavljena z naključnimi in/ali odvečnimi podrobnostmi. Baudouin se je tega dobro zavedal in večkrat izrazil globoko nezadovoljstvo zaradi tega (npr. Opyt: III—V, 6; Teksty: V—X, XIII—XVII).

Rekonstrukcija, ki bo podana v tej razpravi, temelji predvsem na Logarjevih in Riglerjevih objavah. Tu in tam se bomo sklicevali na Baudouina, a na sedanji stopnji vedenja o teh stvareh bi bilo zanesenjaško preizkušati in vključevati vsako najmanjšo podrobnost, o kateri poroča Baudouin, in razreševati vsako posamezno nasprotje med različnimi sodbami o istih problemih.

1.3 Rezijanščina ni povsod enaka. Med različnimi deli doline so zelo očitne razlike. Baudouin poroča o vsaj štirih glavnih podnarečjih. Od zahoda so naslednja: 1. Bela/San Giorgio, 2. Njiva/Gniva, 3. Osojane/Oseacco, skupaj z ločenim naseljem Učjo/Uccea, 4. Solbica/Stolvizza. Glede na te tipe rezijanščina iz preostalih vasi nudi le malo novega. To še posebno velja za Ravanco/Prato di Resia, ki priteguje govorce vseh vrst rezijanščine ali kot pravijo Baudouinovi informatorji, »'tana 'Ravanco 'ne ma'jo len'gače o v'seh štę'reh frac'jonow,

² Nekaj objav o rezijanščini mi ni bilo dostopnih, posebej Hamp (1979, 1980), Longhino (1977), Priestly (1976).

va'si« (Teksty: 99).³ Večino krajevnih razlik, o katerih poroča Baudouin, sta potrdila Logar in Rigler. Če naj bo rekonstrukcija nastanka rezijanskih samoglasniških sestavov prepričljiva, bo morala ponuditi verjetno razlago za obstoječe razlike med področji.

1.4 Ker se bo treba vsaj z nekaterimi nejasnimi točkami ukvarjati podrobno, bo pred rekonstrukcijo govor o sinhronih dejstvih in krajevnih razlikah, ki jih je potrebno razložiti (točke 2–4). Izhodišče bo Logarjev opis fonologije govora Solbice (1981b).

2 Sinhrona dejstva.

2.1 Sestav A prikazuje samoglasniški sestav govora Solbice, kot ga je podal Logar (1981b: 35).

Sestav A:	<i>i</i>			<i>u</i>			<i>ɨ</i>	<i>ʉ</i>
	<i>ɛ</i>		<i>o</i>				<i>ɛ</i>	<i>o</i>
		<i>e</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>	+			
			<i>a</i>					

Razprava:

(1) Med slovenskimi narečji je rezijanščina edinstvena, ker razlikuje navadne (*i* itd.) in »zasople« ali »temnve« ali »lufferfüllte« samoglasnike (*ɨ* itd.). Drugo skupino bomo v nadaljevanju imenovali »zasopli« samoglasniki. Baudouinov opis le-teh (Opyt: 5–6), sicer zapleten in domiseln, ni dokončen, kar tudi sam priznava. Razmeroma jasno je, da so zaokroženi zasopli samoglasniki (*o/ʉ*) v primerjavi z navadnimi izgovorjeni bolj spredaj (Baudouin jih primerja z zaokroženimi sprednjimi samoglasniki v francoščini) in da so nezaokroženi zasopli samoglasniki (*ɛ/ɨ*) velarizirani (Baudouin primerja *ɨ* z ruskim *y*). Poleg tega se zdi, da imajo zasopli samoglasniki drugačno fonacijo. Povojno slovensko jezikoslovje se je omejilo na to, da je obstoj zasoplih samoglasnikov potrdilo, in dodalo, da so nekako krajši od navadnih, gl. Rigler (1963: 71; 1972: 142) in Logar (1972: 5; 1981b: 36).

(2) Samoglasniki so lahko naglašeni ali nenaglašeni. Nobenih drugih zodičnih razlik ni. Rezijanščina nima tonemskih ali kolikostnih nasprotij, ki jih najdemo v številnih drugih slovenskih narečjih (k temu problemu se bomo še vrnil spodaj, točka 2.2(4)).

(3) V nenaglašenem položaju je število različnih samoglasnikov manjše kot pod naglasom. Prvič, obstaja le ena vrsta sredinskih samoglasnikov, ki jih Logar zapisuje z *e* oz. *o*. Drugič, zasopli samoglasnik je v nenaglašenem zlogu možen le, če je tudi v naglašenem zlogu zasopli samoglasnik; z drugimi besedami: če je v naglašenem zlogu navadni samoglasnik, se razlika med navadnimi in zasoplimi samoglasniki v nenaglašenem zlogu nevtralizira in vsi samoglasniki so predvidljivo navadni (Logar 1981b: 36; prim. Baudouin, Opyt: 89–101). Če naglašeni zlog vsebuje zasopli samoglasnik, se v nenaglašenem položaju nasprotje med zasoplimi in navadnimi samoglasniki ohrani. V Baudouinovi formulaciji tega pojava je varljiva misel, da naglašeni zasopli samoglasniki povzročajo, da so zasopli tudi nenaglašeni samoglasniki. Iz primerov (npr. izjeme, citirane na str. 91) in iz celotnega sobesedila je razvidno, da avtor ni hotel reči tega. K temu se bom še vrnil spodaj, točka 2.3(4).

³ Pri vseh rezijanskih primerih, navedenih v tej razpravi, je bil fonetični zapis usklajen s tistim, ki je v rabi v Fonoloških opisih, in posebno v Logarjevi obravnavi rezijanščine iz Solbice (1981b).

(4) V nosniškem okolju se nasprotje med navadnimi visokimi sredinskimi in visokimi samoglasniki (med *e* in *o* ter *i* in *u*) nevtralizira, tako da imamo v vseh primerih le visoke; podobno je nevtralizirana razlika med *a* in *o*, tako da se v vseh primerih, kjer bi etimološko pričakovali *a*, pojavlja *o*. Zaradi omejene količine gradiva je nemogoče natančno določiti, kaj v teh primerih velja za nosniško okolje. (Gl. tudi spodaj, točke 4.2(1)—(3).)

2.2 Medtem ko so si znanstveniki enotni o nekaterih glavnih značilnostih rezijanske fonologije (kot npr. o zasoplih samoglasnikih), pa je glede bolj obrobni problemov dosti nejasnosti in/ali deljenih mnenj. Nekaj primerov:

(1) Ker je bila, kot smo videli, fonetika zasoplih samoglasnikov neustrezno opisana, ni čudno, da so jih znanstveniki težko vedno prav prepoznali. Že Baudouin se zdi težko slišati razliko med navadnimi in zasoplimi samoglasniki: »Zaradi tega so (zasopli samoglasniki, W. V.) na mnogih mestih nezaznamovani oz. nekateri z oznako ponovljeni ob samoglasniku« (Teksty: VII). Po drugi strani tudi ni enotnosti glede števila zasoplih samoglasnikov. Videz je, da ni jasno začrtana meja med sredinskima zasoplima samoglasnikoma *e* in *o*: »Zdi se tudi, da sta se zasopli *a* in *o* združila v en sam fonem« (Logar 1962—63: 5); prim tudi Riglerjevo zapažanje: »Precej težko je ločiti zasople vokale med seboj (zlasti *e* in *o*)...« (1972: 116 n.). Hampov zapis (1980), kot ga navaja Groen (1983: 262), razlikuje med *e* in *o*, a je posebej poudarjeno, da je razlika čisto grafična in ne odraža razločevalnega nasprotja. V Popravkih in dopolnitvah k Opytu je Baudouin nenadoma uvedel še peti zasopli samoglasnik: »Ko sem razmišljal o fonetični zgradbi rezijanskih govorov, sem prišel do zaključka, da v njih nastopa tudi »temni« *a*, čeprav sicer ni tako izrazit kot drugi temni samoglasniki, *e*, *o*, *u*, *i*. Tu ne morem določiti položajev, v katerih se temni *a* pojavlja, ker za to nimam dovolj podatkov.« (Opyt: 128.) Nasprotno pa se ne loteva vprašanja »temnega *a*« v Uvodu (Vorrede) k Besedilom (Teksty), kamor bi taka stvar nekako samoumevno spadala. Zdi se mi, da ima v mislih ta peti zasopli samoglasnik, ko omenja »obstoj nekega posebnega »ozkega«, »stisnjenegega« *a*« (Teksty: XV), ki ga domačini imenujejo »tə nɔɾɛ a« (tam: XXXII) in ki se sliši le v zahodnem delu doline (Bela idr.). Vsaj v enem primeru (tam: XXIX) označuje ta samoglasnik kot polglasnik. Hamp se z njim ujema do te mere, da njegov zapis rezijanščine vsebuje zasopli *a* (zapisan z *ä*). V nadaljevanju (točke 2.3(2)—(3), 4.5—7) bomo videli, da to niso edine nejasnosti, kar zadeva zasople samoglasnike in/ali polglasnike.

(2) V povojnem slovenskem jezikoslovju je Logarjev polglasnik novejša značilnost. Logarjeve in Riglerjeve zgodnejše obravnave rezijanščine ne omenjajo polglasnika, prim. posebej Logar (1965: 120) o Solbici. A devet let kasneje je v glasovnem zapisu primerov iz Solbice Rigler uporabil polglasnik, npr. 'nɔcə (1972: 118) (I mn.), 'oɫɔbavə (prav tam) 'golobi' (I mn.), 'bəčula (prav tam) 'čebela', o'bərve (tam: 119) 'obrvi' (mn.). Istega leta je Logar poročal o polglasniku v govoru Osojan (1972: 6 d.). Primeri, v katerih se pri Logarju (1981b) pojavlja solbiški polglasnik, so treh tipov:

a) Avtomatično se vriva pred odraz zlogotvornega *ɾ*, npr. 'tərn, 'ərdə 'grd', 'pərst, itd.⁴ Prim. Riglerjevo o'bərve.

b) »Včasih« se pojavlja »v zadnjem besednem zlogu« kot odraz zgodnejšega slovenskega kratkega naglašenege **i*, npr. a'zək 'jezik', sət 'sit', va'lək 'velik'

⁴ Pri primerih iz Logarjeve razprave (1981b) ne bomo podrobneje navajali vira.

ta'cə 'teci' (vel.). Logar ne pove, kako naj razumemo njegov »včasih«. Enako pogost je v tem položaju odraz za *i nizki sredinski samoglasnik *e*, npr. *m'len*, 'mlin', *pata'len* 'petelin', *o'det*, *no'ce* (M ed.). Ničesar podobnega nisem našel pri Baudouinu, prim. tudi Groen (1984: 138).

c) Zdi se, da je v nenaglašeni zlogih Logarjev polglasnik bolj ali manj regularen refleks zgodnejših slovenskih *i, *ě in *e v izglasju, npr. *'niṭə* (IT mn.), *k'jučə* (O mn.), *k'jučəvə* (I mn.), *'suncə*, *'pəjə* 'polje', *'əḍə* (sed. 3. ed. od *iti*) (prim. tudi zgoraj citirane Riglerjeve primere). Edina izjema pri Logarju (1981b) je *u'sene* 'usahne'. Ker je to osamljen primer, gre lahko za tiskarsko napako.⁵ V drugih tipih pognaglasnih zlogov je polglasnik običajno odraz za *i, npr. *'əḍən* (sed. 1. ed. od *iti*).

č) Nekaj primerov ne sodi v nobeno od teh skupin: pri Riglerju *'bəčula* (prej navedeno); v nasprotju z regularnim *ɛ* v Logarjevem *'bečula* in Riglerjevem *'bečyla*, 1972: 118) in pri Logarju (1981b) prvi polglasnik v *zəs k'jučə* 's ključi', kar je pomota, ker je prednaglasni.

Mislim, da zdaj ni nobene prave osnove za to, da bi polglasnik, ki ga Logar navaja za Solbico, imeli za posebno razločevalno enoto, vsaj v naglašeni zlogih ne. V primerih prvega tipa (a) je avtomatičen. Pri primerih drugega tipa (b) ne moremo določiti jezikoslovnih dejstev, ki se skrivajo za Logarjevimi »včasih«; verjetno je razvrstitev polglasnika dopolnjevalna ali prosto variantna z nizkim sredinskim samoglasnikom *e*. Za tretji položaj (c) pa bi bilo zaradi nejasnosti, ki obstajajo v fonologiji nenaglašeni samoglasnikov, nesmiselno podajati razlago, saj bi bila lahko le nepoučeno ugibanje.

(3) Razlika med visokimi in nizkimi sredinskimi samoglasniki je v Opytu in v glavnini Tekstov zanemarjena, gl. dalje Baudouin (Teksty: VI—VII, XXX, XXXIII, XXXIX).

(4) Baudouinovo zapisovanje glasov izraža po kolikosti tri tipe samoglasnikov v naglašeni zlogih: kratke, dolge in nedoločene (Opyt: 7; Teksty: XIV, XXXV—XXXVI). Povojno slovensko jezikoslovje je vedno zelo poudarjalo odsotnost kolikostnih nasprotij v tem narečju; gl. Logar (1962—63: 5; 1963: 119; 1972: 5; 1981b: 36 d.), Rigler (1963: 71; 1972: 118 n., 124).

2.3 Logar je ugotovil, da imajo s sinhrono stališča vsi rezijanski govori isti samoglasniški sestav (1963: 120). Vseeno se navajajo nekatere razlike med posameznimi govori. Ker večina pozna zasople samoglasnike, polglasnik, fonologijo nenaglašeni samoglasnikov in druge pojave, o katerih se raziskovalci ne strinjajo, je možno, da se bo konec koncev pokazalo, da je imel Logar prav. Primeri:

(1) Iz Baudouinovih ugotovitev (Opyt: 56—59, 113) nekako sledi, da skrajno zahodni del doline (Bela) ne pozna visokih zasoplih samoglasnikov *i* in *u*. A glede na Riglerja (1963: 72) in Logarja (1972: 8) se govor Bele v zasoplih samoglasnikih *i* in *u* ujema z drugimi govori, čeprav sta čisto drugega izvora in imata tudi sinhrono drugačno razvrstitev kot v vseh drugih govori, kar tudi raziskovalca bega. To je ena od najbolj nenavadnih razlik med Baudouinom in Logarjem oz. Riglerjem, gl. tudi spodaj, točka 4.5 (2).

(2) Baudouinov »nəṛə a«, ki morda je ali pa tudi ni zasopli *a*, polglasnik ali polglasnik, ki ga je treba interpretirati kot zasopli *a* (prim. zgoraj, točka 2.2(1)), je omejen na zahodni del doline (Teksty: VII). Kot smo videli, Logar

⁵ V Logarjevem gradivu nisem našel primerov z *č.

in Rigler poročata, da polglasnik obstaja na vzhodu doline (Solbica, prim. zgoraj točko 2.2(2)). Kar zadeva osrednji del, je iz Logarjevega opisa (1972: 6—7) jasno, da je v govoru Osojan polglasnik razločevalen in da se tudi po izvoru močno razlikuje od polglasnika v govoru Solbice.

(5) Vpliv nosnih samoglasnikov na sosednje samoglasnike (za kar gl. zgoraj točko 2.1(4)) je v različnih rezijanskih govorih različen. Tega problema se v članku ne bomo lotevali.

(4) Fonologija nenaglašanih samoglasnikov ni povsod enaka. Videli smo, da v Solbici naglašeni samoglasniki vplivajo na barvo nenaglašanih. Baudouin je torej fonologijo nenaglašanih zlogov opisal s pojmom vokalne harmonije, za katero pa so natančna pravila v različnih vaseh različna (gl. npr. Opyt: 89—101). Po Riglerjevem »vokalna harmonija /pa/ zdaj že ni več živ pojav in se refleksi že analogično izpodrivajo in prenašajo v drugačne pozicije, kot so utemeljene po vokalni harmoniji« (1963: 71, prim. tudi 1972: 125). Po drugi strani pa Logar meni, da je pojav razmeroma dosleden in regularen (1972: 8). Tudi tu je torej težko najti soglasje. Na srečo se zdi vsaj nekaj jasneje kot kar koli v literaturi o rezijanščini: le naglašeni samoglasnik vpliva na barvo nenaglašane, nikoli obratno. Iz tega sledi, da bo v nadaljevanju mogoče zanemariti nenaglašane samoglasnike in se osredotočiti na zgodovino samoglasniškega sestava v naglašanih zlogih.

3 Rezijanščina v razmerju do praslovansčine: tri plasti samoglasnikov.

Rezijansko naglaševanje je ohranilo končniški naglas v primerih kot **sestrā* in **potòk*, npr. *ta'be* (RT ed.), *otro'ko* (D ed.), *pača'na* (del. na -n ž. ed.), *o'rq* 'oreh', *pa'čęn* (del. na -n m. ed.), itd. V ostalem pa narečje sploh ni starinsko: kot smo videli (točke 2.1(2), 2.2(4)), je v celoti izgubilo zgodnejša tonemska in kolikostna nasprotja. Odveč je poudarjati, da tolikšna izguba obvestil ne olajšuje dela zgodovinskemu jezikoslovcu: zelo pogosto so namreč rezijanski podatki združljivi z več kot eno verjetnostno rešitvijo.⁶

Medtem ko se je podatek o tonemskosti izgubil brez sledu, pa se je obvestilo o dolžini ohranilo, kjer so se kolikostne razlike pretvorile v razliko v barvi samoglasnika. Tako lahko razlikujemo tri plasti samoglasnikov, ki na splošno ustrezajo temu, kar najdemo v drugih slovenskih narečjih.

(1) 1. plast: zgodnji slovenski dolgi samoglasniki v naglašanih zlogih; ta kategorija med drugim vsebuje: a) praslovanske cirkumfektirane samoglasnike pod naglasom v enozložnicah, npr. *'bu* 'bog' *'nuć*, *k'ris* 'kres'; b) praslovanske dolge akutirane samoglasnike, npr. *'ri* 'greh', *'cipə* 'cepi' sed. 3. ed.); c) zgodaj podaljšane samoglasnike v R mn., npr. *ot'ruk* (Baudouin, Opyt: 93); č) praslovanske dolge prednaglasne samoglasnike, ki so naglas dobili ob prvem, tj. zgodnjem splošnoslovenskem umiku v primerih kot *duša*, npr. *s'vića*, *m'liko*; d) načelno bi v tej skupini pričakovali tudi odraze tistih praslovanskih donaglasnih samoglasnikov, ki so naglas dobili ob zgodnjem slovenskem premiku s cirkumfektiranih samoglasnikov, v primerih kot *okǫ̆*. Vendar pa so v rezijanščini taki samoglasniki ponaglasni, ker je bilo praslovansko mesto naglasa ponovno vzpostavljeno ali ohranjeno (prim. op. 6). Rezijanščina ima tu

⁶ Prim. diskusijo med Riglerjem (1972) in Stankiewiczem (1984—85) o vprašanju, ali je rezijanščina doživela naglasni premik s cirkumfektiranih samoglasnikov. Oba avtorja sta v svojih stališčih pretiravala in spregledala možnost, da je vprašanje morda nerešljivo zaradi omejitev, ki jih postavljajo dostopni podatki. Dalje glej Vermeer (RP 1).

dolžino le v primerih, ko je bil praslovansko naglašeni samoglasnik šibki polglasnik, npr. *z'buchon* (Opyt: 35), *z'huda* (Opyt: 29, 40, 76) (prej *sž bogom6, *sž goda); e) dolžino z metatonijskim cirkumfleksom, npr. *'dilen* 'delam', v nasprotju s kračino v nedoločniku *'delet*.

(2) 2. plast: zgodnji slovenski kratki samoglasniki v nezadnjem naglašenem zlogu. Znano je, da so v določenem trenutku vsa slovenska narečja razen tistih na skrajnem vzhodu (prekmursko, prleško) izvedla daljšanje prvotno kratkih naglašanih samoglasnikov v nekončnih zlogih; novo naglašeni samoglasniki so dobili akutski tonem, npr. *bráta (s tonemsko nevtralnimi kratkim naglašenim samoglasnikom) je dalo bráta (z dolgim naglašenim akutiranim samoglasnikom). V nadaljevanju bomo o tem pojavu govorili kot o »podaljšanju tipa bráta«.7 To podaljšanje je odpravilo nasprotje med dolgimi in kratkimi samoglasniki v nekončnih zlogih. Na srečo so skoraj v vseh slovenskih narečjih samoglasniki, ki so doživeli podaljšanje tipa bráta, dali popolnoma nove prvine v sestavi dolgih samoglasnikov. Ti novi dolgi samoglasniki nam ne ohranjajo le podatka o razvrstitvi dolžin in kračin v obdobju pred podaljšanjem tipa bráta, pač pa tudi kažejo zgradbo samoglasniškega sestava neposredno pred tem podaljšanjem; iz njih se vidi, kateri kratki samoglasniki so se že toliko razlikovali od istovrstnih dolgih, da niso mogli sovpasti z njimi, ko je v obravnavanih položajih kolikost izginila kot razločevalna lastnost; o tem gl. npr. Rigler (1963: 34), Vermeer (1982: 100 in drugje).

(3) 3. plast: zgodnji slovenski kratki samoglasniki v naglašanih končnih zlogih. Ko je podaljšanje tipa bráta odpravilo kolikostna nasprotja v nezadnjih zlogih, sta dolžina in kračina v nasprotju samo še v naglašanih končnih ali edinih zlogih. To pomeni, da je podaljšava bráta opazno zmanjšala funkcijsko obremenjenost kolikostnega nasprotja. Mogoče prav zaradi tega sistemi s podaljšanjem bráta težijo k nestabilnosti in nadaljnjim inovacijam, kar zadeva dolžino. V grobem se lahko razlikujejo trije tipi takih sprememb: a) ponovna vzpostavitev kolikostnega nasprotja v nezadnjih naglašanih zlogih, npr. Cerkno (Rigler 1963: 62–63, 1981: 68; Logar 1963: 115); b) popolna izguba kolikostnega nasprotja, npr. Smlednik (gorenjsko), Zibika (južnoštajersko), Zafoš (severnoštajersko), gl. Rigler (1963: 52–53, 58–61); c) zmanjšanje števila razločevalno kratkih samoglasnikov s sovpadji; to je znan pojav, običajno imenovan »moderna vokalna redukcija«.

Preden začnemo z natančno razlago odrazov posameznih samoglasnikov, bi bile morda koristne naslednje opombe o rezijanskih odrazih za tri različne tipe dolžin:

A. Razlika med 1. in 2. plastjo (med zgodnjo dolžino in dolžino bráta) je bila ohranjena le pri odrazih za psl. *o in *e (in morda *e), gl. dalje spodaj, točka 4.1. Pri ostalih samoglasnikih se je podatek o zgodnejši kolikosti v naglašanih nekončnih zlogih v celoti izgubil. Poseben položaj pri podaljšanju tipa bráta imata *o in *e ne le v rezijanščini, ampak tudi v koroških in severnoštajerskih govorih. To je v jasnem nasprotju s tistim, kar najdemo v osrednjih in zahodnih narečjih, kjer ima le *o poseben razvoj. To kaže tesno zvezo med rezijanščino in koroškimi govori (prim. Ramovš 1935: 33).

⁷ V rezijanskem primeru je to poimenovanje nekoliko nerodno, ker je, kot je znano, v rezijanščini osnova besede 'brat' *bratr-* (z ohranjenim *r na koncu osnove). A gre le za strokovno poimenovanje in nobene škode ne bo, če ne bo vzeto dobesedno.

B. Pri 3. plasti (prvotna kračina v naglašanih končnih zlogih) je jasno, da je rezijanščina izbrala drugo rešitev (b): popolno odstranitev kolikostnega nasprotja. V mnogih primerih (npr. **i/*y*, **u*, polglasniki, nosniki, deloma **a*) se razlika med 5. plastjo in zgodnejšo dolžino (1./2.) nadaljuje v samoglasniški barvi, gl. dalje spodaj, točke 4.3—6.

C. Mislim, da za rezijanščino ni nujna domneva o nadaljnjih plasteh samoglasnikov, kot ima npr. Rigler (1963: 39—40) pri razlagi nekaterih pojavov v koroških narečjih.

4 Rezijanščina v razmerju do praslovanščine: ujemanja.

To poglavje bo posvečeno v podrobnostih skupnim točkam, ki rezijanščino vežejo s praslovanščino. Tudi tu je glavni vir Logar (1981b).

4.1 Edina samoglasnika, ki razlikujeta zgodnjo slovensko dolžino (1. plast) in dolžino tipa *bráta* (2. plast) sta psl. **o* in **ě* (in morda **e*); v prvem primeru so ti samoglasniki dali navadna visoka samoglasnika (*i/u*), v drugem zasopla sredinska (*e/ø*). Primeri: *ko'dija* 'preslica pri kolovratu', *ba'sida* 'beseda', *d'vi* (Baudouin, Opyt: 51) 'dve', *'bili* (prav tam) 'beli', *'kust* 'kost', *'bus* 'bos', *'nui* 'gnoj', *'ru* 'rog', *s'tu* (Opyt: 49) 'sto', itd.; prim tudi primere zgoraj (točka 3(1)) proti *m'reža*, *'česta*, *kø'ləno*, *'døber*, *'øsen*, *p'rosə* 'prosijo'.

Različni opisi se v tem ne razlikujejo niti ne poročajo o krajevnih razlikah. Žal pa je nekaj točk nejasnih:

(1) V nekaterih primerih je refleks zgodnjega slovenskega dolgega **ě* zasopli *i* (namesto navadnega). Logar podaja tri primere: *'hizdo* 'gnezdo', *z'vīzda*, *'pīsek* 'pesek'. Zadnja dva primera sta izpričana tudi v Opytu (62, 67/127, 73, 75, 78, 104); beseda za 'gnezdo' pa je v Opytu z navadnim *i*, kar je lahko važno ali pa tudi ne (Baudouin ne navaja nobenega primera za Solbico). Baudouin pojav pripisuje predhodnemu ustničnemu soglasniku, kar ne more biti edini vzrok, ker najdemo navadni *i* v primerih kot *s'viča*, *d'vi*, *s'vit*, *s'mihon* 's smehom', *s'mi*, *'bil* (vsi primeri Opyt: 51). Razumljivo bi bilo, da je to v zvezi s sledečim *s* ali *z*. Logar (1981b: 40) opozarja na »sekundarni *j* v poziciji za vokalom in pred /s, z/« in navaja tri primere: *ža'lejzo*, *'šejst*, *ž'lejza* (pričakovali bi zasopli samoglasnik v končnem zlogu besede za 'železo': **ža'lejzo*). Ta pojav omenja tudi Baudouin (Opyt: 26) in ga ponazarja z dvema primeroma: *'šejst/'šejst*, *tu 'pejste/tu 'pejste* 'v pesti'.⁸ Žal je nekaj neskladnosti v sodbah različnih raziskovalcev, npr. korenski samoglasnik pri besedi za 'šest' (zasopli pri Logarju, navadni pri Baudouinu) in natančna oblika besede za 'železo', ki je v Opytu (52) brez jotovskega elementa: *žē'ležo*. Nobenega smisla ne bi imelo razreševati problema, dokler je toliko nejasnosti v podatkih, ki naj bi jih razložili.

(2) Težko je določiti refleks zgodnjega dolgega **ē*. Psl. kratki **e* z dolžino tipa *bráta* se kaže kot *e* (prim. enako kot **ě* z dolžino tipa *bráta*), npr. *'pekel* (del. na -l), *'sedən* 'sedem', *'rebra* (I/T mn.). V tem se Baudouin (npr. Opyt: 50) in Logar popolnoma ujemata in tudi med področji ni nobenih razlik. Regularni odraz zgodnjega dolgega **ē* je težko ali nemogoče določiti, ker je število relevantnih primerov že samo po sebi majhno in ker so si primeri, ki so na voljo, nasprotujoči. Rigler po bežnem pregledu dokazov zaključí (implicitno), da ne

⁸ Navajam dvojnice, ker Baudouin ne razlikuje dosledno med *e* in *e*, tako da so ti primeri dvomni.

vemo, kako je s tem. Ker se sam s tem pogledom popolnoma ne strinjam, si vseeno oglejmo primere:

a. *'lit* (Logar 1981b: 37, Opyt: 50, 85) proti R ed. *'leđa*. Če je to regularni odraz, sta **e* in **ě* sovpadla v vseh položajih. Vendar bi bil ta primer, kot poudarja Rigler (n. m.), lahko drugoten na osnovi regularne premene v oblikah kot *b'rih/R ed. b'reha*, *'lis/R ed. 'leša*, *s'vit/R ed. s'veta*, *s'nih/s'něha*, itd. (vsi primeri Opyt: 86).

b. *'peć* (Opyt: 105, 119); če je to regularni odraz, sta dali zgodnja slovenska dolžina (1. plast) in dolžina tipa *bráta* (2. plast) isti rezultat tudi pri psl. **e* (podobno kot pri vseh samoglasnikih razen **ě* in **o*), in torej zgodnji slovenski dolgi **ē* ni sovpadel z **ě*. Žal je ta primer sumljiv, ker se vsaj v enem pogledu obnaša nerazumljivo muhasto: v Solbici (in Ravanci) se pred *ć* na koncu osnove vriva drugotni nosniški soglasnik: *'penć* (Opyt: 105, 119); ta skrivnostni nosniški soglasnik se pojavlja le v I/T ed. ter poljubno v I/T mn. *'penći*, kar daje precej poseben vzorec.

c. I/T mn. *'pira* (Opyt: 85) *'pero*, *'pir* (tam) (R mn.). Ta primer je dvomljiv, ker imamo pri samoglasnikih srednjega spola z odrazom za **ě* v osnovi regularno premeno *e/i*, ki razlikuje ednino od množine; verjetno je, da je bila premena analogično razširjena. Oblika *'rebra* kaže, da i ni bil edini odraz za **e* v množini samostalnikov srednjega spola z naglasom (b).

č. *w'čira*, *tup'čirajhen* (Opyt: 50); poleg *i* najdemo v isti osnovi *e/ě*: *w'čera/w'čera* (Opyt: 50, 76), *p'čera/p'čera* (Opyt: 50), *p'rip'čera/jhen/p'rip'čera/jnen* (tam) 'predvčerajšnjim', prim. tudi *va'čerja/va'čerja* (Opyt: 50, 100), domnevno z odrazom za novocirkumflektirano dolžino. Po Riglerjevem mnenju ta primer »odpade zaradi *r<*, vendar je to prenačljiva trditev. V rezijanščini *r* zniža spredaj stoječi sprednji samoglasnik, *'vęru* (Njiva), *'vere/vere* (Bela) (Opyt: 103) 'studeneč, izvir' (M ed. oz. T mn.) < **vir-*; *r* nikoli ne spreminja zasoplih v navadne samoglasnike (razlika med primeri iz Njive in tistimi iz Bele izhaja iz dejstva, da je v Beli odraz zgodnjega dolgega *i* in takega z dolžino tipa *bráta* navaden, Njiva pa ima zasoplega, prim. spodaj, točko 4.2(4)). Torej beseda za 'včeraj' kaže, da je regularni odraz za zgodnji dolgi **ē* v rezijanščini *i*.

d. *d'ne* (Opyt: 76) (R ed.), *ž'večęra* (Opyt: 32/126, 76)/*z'večęara* (Logar 1981b: 38, prim. tudi Rigler 1972: 122 d.) 'zvečer', *h'čęri* (Opyt: 50) (I mn.). V teh primerih bi pričakovali dolžino, kot jo najdemo v *z' buhon* (prim. zgoraj, točko 3(1d)). Vsi trije primeri bi bili lahko posledica drugotne ponovno vpeljane kračine (ali njenega odraza) v položaju, kjer je fonetično regularen dolgi samoglasnik (ali njegov odraz). V primeru *h'čęri* se mi zdi ta razlaga nekoliko prisiljena.

e. *'šejsť/šejsť* (Opyt: 10, 26, 50)/*'šejsť* (Rigler 1972: 123 d., Logar 1981b: 40). Rigler ima pomisleke ob tem primeru »zaradi prehodnega *j<*; prej smo videli (točka 4.1(1)), da je ta *j* skrivnosten pojav. Niti očitno neujemanje med Bau-douinom in Logajem oz. Riglerjem, kar zadeva barvo samoglasnika v osnovi (navadni: zasopli), stvari nič ne pojasni.

f. Zaključek, ki ga je mogoče potegniti iz vsega tega, je lahko le precej neodločen: za regularni odraz zgodnjega slovenskega dolgega **ē* sta dve verjetni možnosti, in sicer *i* ter *e*. Podatki, ki so nam na voljo, dajejo rahlo prednost *i*-ju.

4.2 Razen primerov, ki smo se jih dotaknili v prejšnjih točkah (**o*, **ě* in morda **e*), ni nobenih drugih samoglasnikov, ki bi razlikovali med zgodnjo

slovensko dolžino in dolžino tipa *bráta*. Kar zadeva posamezne odraze, so si raziskovalci skoraj popolnoma enotni in poročajo le o eni razliki med področji. Podrobnosti so takele:

(1) Psl. *a je v rezijanščini dal a, npr. *d'ra 'drag', t'rama, k'ray* (R mn.), *zd'rava* (ž. ed.), *k'rave* (IT mn.), *b'ratar, 'žaba, 'jabolko* (T ed.), itd. (prim. tudi Baudouin, Opyt: 44—48). V nosniškem okolju dobimo namesto tega o, kar je verjetno posledica istočasne nevtralizacije (gl. zgoraj točko 2.1(4)), npr. *k'lonec, po'dona 'podgana, 'močija 'mačeha*.

(2) Nosniki so dali navadne ozke sredinske samoglasnike, npr. *t'resen 'tresem', 'leđa 'gleda, 're 'gre, 'kot, 'dop, 'pöt, 'toča*, itd. (prim. Opyt: 52—55). V nosniškem okolju so namesto tega visoki samoglasniki, že spet najbrž kot posledica istočasne nevtralizacije (gl. točko 2.1(4)), npr. *'rin 'grem, 'mijek 'mehek, 'muš 'mož*.

(3) Iz sovpada psl. krepkih polglasnikov dobimo sprednji visoki sredinski samoglasnik, enako kot iz nosnika *e. To je še ena pomembna podrobnost, ki rezijanščino povezuje s koroškimi narečji (Ramovš 1935: 35, Rigler 1963: 121). Primeri: *'test, 'ves, 'tešća, 'pešja*, itd. Do sem je postalo že jasno, da v nosniškem okolju dobimo i, npr. *'din, 'mi 'mah, 'tinki* (Opyt: 62). Nekateri primeri pri Baudouinu odstopajo od tega vzorca, kot npr. beseda za 'vas', ki ima a v Njivi in v nekaterih oblikah (T mn.) tudi v Solbici. Za zdaj se tu ne da nič storiti in negotovo bom domneval, da je fonetično regularni odraz e.

(4) Psl. visoki samoglasniki *i, *y in *u se odražajo v zasoplih visokih samoglasnikih (i/y), npr. *t'ri, ko'riča* (IT mn.), *li'sica, 'riča, ko'riča* (IT ed.); *ruška, k'juč, 'su 'suh, 'mija*, itd. V zvezi s temi samoglasniki je bila opisana pomembna razlika med področji: skrajni zahod doline (Bela) ima navadne samoglasnike ali z drugimi besedami: na Beli so dolgi (1.2.) *i/*y in *u sovpadli z odrazi za zgodnji slovenski (1.) dolgi *ě in *o. V tem pogledu se Baudouin (Opyt: 56—59), Rigler (1963: 71) in Logar (1972: 8) docela ujemajo.

4.3 Posebno pri odrazih za zgodnje slovenske kratke samoglasnike v naglašanih končnih zlogih (3. plast) se kažejo razlike med področji in nasprotujoče si sodbe. Vseeno je nekaj osrednjih dejstev precej nezapletenih, npr. refleksi za *ě, *e in *o: povsod dobimo zasople sredinske samoglasnike, npr. *mad'vöt, su'set, vor'se 'vrh* (M. ed.), *m'le 'meni* (DM ed.), *za'len, pa'čgen, ba're 'bere*⁹; *q't'rok, srab'rq, d'ng*, itd., prim. tudi Baudouin, Opyt: 48—52.

4.4 Odrza za nosnika sta skoraj enako preprosta: dala sta navadna nizka sredinska samoglasnika e/o. Primeri: *'zet, m'le 'me* (RT ed.), *ta'le 'tele; st'rok*. Ni podatkov o razlikah med področji. Ker pa Baudouin ne razlikuje vedno med visokimi in nizkimi samoglasniki, nam ne nudi popolnih podatkov o tem.

4.5 Ob razliki med področji in nasprotujoča si mnenja pa zadenemo pri odrazih za *i/*y in *u. Zdi se, da sta osnovna odraza nizka sredinska e in o, ki odražata tudi psl. nosnika, prim. tudi Rigler (1963: 71—72) za Njivo in Logar (1963: 120) za Solbico. Primeri: *pata'len, kon'ce* (M ed.), *u'teč 'ptič; k'ro 'kruh, 'kop 'kup otro'ko* (D ed.), itd. Sliko zamegljujeta dve težavi:

(1) V Logarjevem drugem opisu fonologije govora Solbice (1981b) je odraz za *i/*y v naglašanih končnih zlogih pogosto polglasnik, gl. primere zgoraj

⁹ Če je e regularni odraz za dolgi e, je ta oblika nejasna. Edini jasno izpričani slovenski primeri z dolžino v sedanjiškem osnovnem samoglasniku so iz prekmurščine (gl. dalje Vermeer 1985: 381, 383).

(točka 2.2(2b)). Ni pa primerov, ko bi polglasnik odražal nosnik ϵ . Če se domneva, da je Logarjev polglasnik alofon nizkega sredinskega e , izkaže za napačno (kar je precej verjetno), ima govor Solbice poseben položaj, kar zadeva odraz kratkega $*i/*y$ v naglašenem končnem zlogu. Tudi to je ena od tistih točk, kjer je nemogoče priti do zadovoljive odločitve brez novih zanesljivih podatkov.

(2) Govor Bele je ločen od govorov, ki se govorijo bolj vzhodno. Tu ni bilo sovpadov z nosniki, in $*i/*y$ ter $*u$ so ostali visoki samoglasniki. Vendar pa se tu Baudouinovo mnenje (Opyt: 57, 60) zelo očitno razlikuje od Riglerjevega (1963: 72) in Logarjevega (1972: 8): po Baudouinu so odrazi navadni samoglasniki, po Logarju oz. Riglerju pa zasopli (prim. zgoraj, točka 2.3(1)). Za zdaj domnevam, da imata prav Logar in Rigler.

4.6 Odraz za kratki a v naglašenem končnem zlogu je, kot se zdi, od vasi do vasi različen. Solbica izkazuje, kot je prikazano pri Logarju, naslednje stanje: v izglasju najdemo a in v zaprtih zlogih nizki sredinski sprednji samoglasnik e (tj. samoglasnik, ki odraža tudi $*\epsilon$ in v mnogih primerih tudi $*i/*y$). Primeri: *š'la* (del na $-l$ ž. ed.), *pača'na* (del. na $-n$ ž. ed.), *dež'ha* 'dež' (R ed.); *koš'ten* (D mn. < $*-\grave{a}m$), *zd'reu* 'zdrav', *ko'pel* (del. na $-l$ m. ed. od *ko-pati*).

Za druge govore ni podrobnih podatkov (povzeto po Baudouinu). Najbolj določna je sodba pri Logarju (1972: 7): Osojane imajo polglasnik, Njiva ima v vseh primerih a in Bela ima zasopli ϵ . Zanimiva so razhajanja in ujemanja med tem in Baudouinovo opombo, v kakšni zvezi so njegov »nõře a« z Bele (o čemer glej zgoraj, točke 2.2(1) in 2.3(2)) in drugi rezijanski govori: Solbica ima »kratki široki e «, Osojane in Učja »kratki o « in Njiva »običajno široki, toda ostri naglašeni \grave{a} « (Teksty: VII). Stvari lahko povzamemo takole: 1. Bela ima zasopli samoglasnik, ki ga Logar označuje kot zasopli ϵ , a za Baudouina je v bistvu poseben: »tõ nõře a«. — 2. Njiva ima a , ki je za Logarja (in Riglerja 1963: 71 d.) enak refleksu dolgega $*\bar{a}$ (1./2.), a je po Baudouinu prozodično drugačen. — 3. Osojane imajo samoglasnik, ki ga Logar opisuje kot polglasnik, a Baudouinu je zvenel kot nekakšen o (upoštevati moramo, da Baudouin ni dosledno razlikoval med visokim in nizkim sredinskim o). — 4. Solbica ima v večini položajev nizki sredinski e .

4.7 Odraz sovpadlih krepkih polglasnikov (in domnevno drugotnih polglasnikov) je tesno povezan z odrazom kratkega $*a$, povzroča pa vrsto novih zapletov.

Po Logarju (1972: 6–7) imajo polglasniki vsaj načelno isti odraz kot $*a$, prim. nizki sredinski e v Solbici: 'pes, 'nes 'danes', 'deš, zala'nec itd. V Osojanah je polglasnik, v Njivi a , v Beli zasopli ϵ . Ta razmeroma preprosta slika je zamegljena z nekaterimi težavami:

(1) Nekateri primeri imajo o ; Logar navaja tri: *ko'tol*, *ta'rok* 'torek', *o'oñ* 'ogenj'.¹⁰ Prav isti primeri so izpričani pri Baudouinu (npr. Opyt: 12, 62), čeprav je treba opozoriti, da pri njem o ne označuje le nizkega sredinskega o in visokega sredinskega ϕ , ampak za Osojane tudi samoglasnik, ki ga Logar občuti kot polglasnik. Brez nadaljnjih podatkov ne vidim nobene možnosti za razlago teh oblik.

¹⁰ Logar navaja še *o'oñ* z zasoplim samoglasnikom, ki nima nobenih vzporednic drugje.

(2) Odras v govoru Bele je zelo skrivnosten. Rigler (1963: 72) se z Logarjem ujema v tem, da gre za zasopli samoglasnik. Vendar pa je edini primer, ki navaja visoki *i* (namesto sredinskega *e*): 'pis, R ed. 'pisa (1972: 122 d.). Ta primer je treba vzeti resno, ne le ker je treba vzeti resno sploh vse, kar je Rigler kdaj napisal, ampak tudi zato, ker se to ujema z Baudouinovo trditvijo, da je v Beli osnovni odraz za krepka polglasnika *i*, npr. 'pis (Opyt: 61 d.). Opozoriti je treba, da je Baudouinov *i* dvomljiv, kar zadeva nasprotje navadni: zasopli (prim. zgoraj točki 2.3(1) in 4.5(2)).

Ob sedanjem védenju se zdi natančna razlaga teh dejstev nemogoča. Podatki, ki so nam na voljo, pa kažejo na to, da se odrazi krepkih polglasnikov vsaj v nekaterih rezijanskih primerih in oblikah razlikujejo od tistih za *a.

5 Od prvotne slovenščine do podaljšanja tipa *bráta*.

5.1 Rezijanski samoglasniški sestav bi po mojem mnenju lahko izvajali iz prvotnega slovenskega, kot ga je podal Logar (1981a: 29), ki je tu prikazan kot »sestav B«.

Sestav B: i/\bar{i} e/\bar{e} a/\bar{a} o/\bar{o} u/\bar{u} + e/\bar{e} , q/\bar{q}

e/\bar{e} a/\bar{a} o/\bar{o}

e/\bar{e} a/\bar{a}

Ta sestav je rezultat cele vrste inovacij, ki so vplivale na praslovanski sestav, posebno:

(1) Psl. *i in *y sta sovpadla v vseh položajih in dala *i/ī*. To je skupno slovenščini in srbohrvaščini.

(2) Krepka polglasnika (prvotna in drugotna) sta v vseh položajih sovpadla in dala *a/ā*. Tudi ta (ali bolje: več inovacij) je skupnih slovenščini in srbohrvaščini.¹¹

(3) Psl. *ě, ki je moral biti prvotno nizki samoglasnik, se je dvignil (zožil) do stopnje med *i/ī* in *e/ē* (> *e/ĕ*). Kot sem polemiziral že na drugem mestu (1982: 97—100), Riglerjeva znana domneva (1963: 26—31), da zahodna in severna narečja niso izvedla tega zoženja, povzroča nepotrebne zaplete, ki pa se jih zlahka iznebimo, če domnevamo, da je bilo zoženje *ě vendarle splošno-slovenski razvoj. Zaključek bi bil, da je bilo tudi zoženje *ě skupno slovenščini in srbohrvaščini. Domnevam, da je odraz dolgega *ě ostal odvečno dvo-glasniški: [ie].

(4) Dolgi *ō se je pomaknil v položaj nasproti odraza (zoženega) *ě, tj. nasproti *ē*. Glede na tak odraz za *ō je verjetna domneva, da ima z *ē* skupen tudi dvoglasniški značaj: [uo]. Ta inovacija ni bila skupna slovenščini in srbohrvaščini, čeprav tudi ni bila omejena samo na slovenščino. Slovenščino skupaj s srbohrvaškimi istrskimi in kajkavskimi govori razlikujemo od štokavščine (vključno s prvotnim torlaškim) in čakavščine (razen istrskih govorov), ki nista doživeli inovacij n ohranili nesomerni sestav, ki pri (odrazu za) *e/ĕ* ni uravnotežen. Čeprav se je veliko čakavskih in štokavskih govorov kasneje neravnotežja znebil, se je prav do danes ohranilo na skoraj vsem ijekavskem

¹¹ Kajkavščina je v tem pogledu nekoliko posebna, prim. Vermeer (1979: 363 d.; 1983: 451).

narečnem področju, v govorih z ohranjenim razločevalnim **ě* v zahodni Srbiji (Remetić 1981) in v narečju galipolskih Srbov (Ivić 1957: 42).¹²

5.2 Sestav B je še vedno nesomeren, čeprav manj očitno kot v sestavih, ki dolgega *ō* niso pomaknili nasproti dolgega *ē*. Različni slovenski govori so to nesomernost odpravili na različne načine: 1. Na nekaterih področjih se kratki **o* in **ě* nista razvijala vzporedno; zanje je značilen tudi sovpad dolgih (1./2.) *ā* in *ā*. — 2. Ponekod se kratki **o* razvija vzporedno z **ě*; tu je dolgi polglasnik dal sprednji samoglasnik.

Jasno je, da gre rezijanščina med narečja 2. tipa: kratki **o* je tu v vseh položajih dal zasopli sredinski samoglasnik, podobno kot kratki **ě* (in **e*); poleg tega se dolgi polglasnik odraža kot sprednji samoglasnik (*e*). Vse to rezijanščino povezuje s koroškimi in vzhodnimi narečji (štajerskimi in panonskimi) in jo postavlja v nasprotje z zahodnimi in osrednjimi ali, kot pravi Rigler, z beneškimi, obsoško-idrijskimi, gorenjskimi in dolensjkimi.

Ko govorimo o samoglasniškem sestavu B, moramo domnevati, da se je kratki *o* pomaknil nasproti kratkega *e*. Posledica tega je bila, da se je *e/ē* preinterpretiral v sprednji nezaokroženi ustreznik k *a/ā*: samoglasniški sestav postane štiristraničen in *a/ā* razločevalno zadnji in/ali zaokrožen. Slovenski sever in vzhod imata ta razvoj, ki sem ga sam poimenoval »Ivićev samoglasniški premik«, skupen s srbohrvaškim kajkavskim področjem (Vermeer 1982: 109; 1983: 454; za prvotni vir gl. Ivić 1968: 58). Rezultat je bil sestav C (= VII. sistem pri Vermeerju 1982: 119). Na severnem narečnem področju (vključno z rezijanščino) sta dolga sredinska samoglasnika *ē* in *ō* ostala odvečno dvo-glasniška: [ie] in [uo].

Sestav C: i/\bar{i} e/\bar{e} a/\bar{a} o/\bar{o} u/\bar{u} + e/\bar{e} , o/\bar{o}
 e/\bar{e} a/\bar{a}

5.3 Sestav C se je od samoglasniških sestavov, ki so v osnovi zahodnih in osrednjih narečij, razlikoval po tem, da je bil štiristraničen. Pričakovano se je vzdolž meje, ki ločuje zahodne in osrednje tristranične sestave (prim. III. sestav pri Vermeerju 1982: 118) od severnih in vzhodnih štiristraničnih, začel spreminjati v tristraničnega (prim. Rigler (1963: 59) in Logar (1963: 150) o težnji štiristraničnih sestavov v slovenščini, da postanejo tristranični); z drugimi besedami: nizki sprednji samoglasnik *e/ē* teži v sredinski položaj. Ta razvoj ni zajel vzhoda (posebno ne prekmurščine), pa tudi ne kajkavščine, ki je prav tako izvedla Ivićev samoglasniški premik.

Na vseh področjih, kjer se je *e/ē* dvignil, sta kratka *e* in *e* sovpadla, ponekod pred podaljšavo tipa *bráta*, drugje po njej. V rezijanščini je moralo do sovpada priti pred to podaljšavo. Če ne, bi bilo nerazumljivo, zakaj sta **e* in **ě* po podaljšavi tipa *bráta* dala natančno isti odraz: zasopli *e*. To zaporedje ni presenetljivo. Podatki, ki so nam na voljo, kažejo, da so južnoštajerski govori izvedli podaljšavo tipa *bráta*, preden sta *e* in *e* sovpadla, medtem ko v severnoštajerskih najdemo obratno zaporedje (gl. Vermeer 1982: 110–111, prim.

¹² Položaj slavonske štokavščine ni prav jasen. Kaže, da ta izoglosa odraža razliko v tipih romanščine, ki je imela delež pri oblikovanju zahodne balkanske slovanščine: gl. dalje Vermeer (RP 2).

Če je rezijanščina prešla sestav D₁, je bil v sestavu E dolgi \bar{e} fonetični odraz dolgega * \bar{e} , npr. **léd*, **pěc*, **šest* itd. (ne upošteva je tonemskost); če je prešla sestav D₂, je dolgi \bar{e} dal *ie*, npr. **lied*, **piec*, **šiest*. V drugem primeru dolgi sredinski enoglasnik \bar{e} ni nastopal v zadnjem zlogu. Na tej stopnji (in vseh naslednjih) je bila razlika razmeroma majhna, z zelo majhno skupino oblik in eno podrobnostjo, kar zadeva razvrstitev določenega samoglasnika.

Za sestav E je značilno, da ni nobenega položaja, v katerem bi bile vse prvine v nasprotju druga z drugo: medtem ko so kratki samoglasniki omejeni na končne zloge, sta dolgi \bar{o} in morda dolgi \bar{e} mogoča le v nezadnjih zlogih.

6 Nastanek zasoplih samoglasnikov.

Vse doslej obravnavane razvoje ima rezijanščina skupne z drugimi slovenskimi narečnimi področji. Nastanek zasoplih samoglasnikov pa ima posebne rezijanske poteze. S stališča sestava E nastanek zasoplih samoglasnikov, če ga znova razlagamo s pojmom »zasopli«¹ proti »navadni«, sestoji iz dveh parov nasprotij:

(1) Nasprotje nosiški $e/\bar{e}/o/\bar{o}$ proti navadni $e/\bar{e}/o/\bar{o}$ se je prevedlo v nasprotje navadni $e/\bar{e}/o/\bar{o}$ proti zasopli $e/\bar{e}/o/\bar{o}$.

(2) Nasprotje dvoglasniški *ie/uo* proti dolgi enoglasniški \bar{i}/\bar{u} je bilo prevedeno v nasprotje navadni \bar{i}/\bar{u} proti zasopli \bar{i}/\bar{u} .

Možno, čeprav malo verjetno je, da se je vse to zgodilo naenkrat. Iz več razlogov se zdi verjetno, da je bila v tem notranja kronologija; ta je povezana z izgubo dolgega polglasnika in odnosom med rezijanščino in njeno severno sosedo, ziljščino.

6.1 Kljub raznorodnim odrazom dolgega polglasnika v slovenskih narečjih na njegovo odstranitev lahko gledamo kot na enoten pojav.

V določenem trenutku se je dolgi polglasnik začel zniževati in končno njegov sredinski značaj ni bil več zaznaven. Kar se je zgodilo potem, je bilo odvisno od položaja dolgega \bar{a} , ki je bil določen z Ivičevim samoglasniškim premikom. V tristraničnih sistemih, v katerih \bar{a} ni bil velariziran/labializiran v zvezi s tem premikom, je razlika med \bar{a} in \bar{a} postala tako majhna, da sta sovpadla. To stanje najdemo v zahodnih in osrednjih narečjih in na sosednjih srbohrvaških področjih. V govorih, ki so doživeli Ivičev samoglasniški premik in s tem v zvezi imeli velariziran/labializiran refleks za \bar{a} (točka 5.2), polglasnik, ki je izgubil svoj središčni značaj, ni sovpadel z \bar{a} , saj se je od njega jasno razlikoval. Namesto tega je bil preveden v novi nizki sprednji samoglasnik \bar{e} .

Novi sprednji samoglasnik je pogosto doživel zoženje, precej v smislu tega, kar smo videli, da se je zgodilo s sprednjimi samoglasniki v sestavu C; kot rečeno, je današnji rezijanski odraz za dolgi polglasnik visoki sredinski \bar{e} (točka 4.2(3)). Do tega premika odraza za \bar{a} navzgor ni moglo priti pred nastankom zasoplih samoglasnikov, kajti v nasprotnem primeru bi bil dolgi polglasnik sovpadel z dolgim \bar{e} iz sestava E in se skupaj z njim spremenil v zasopli samoglasnik.

Sovpada \bar{a} in \bar{e} nima le rezijanščina, ampak tudi ves slovenski sever, v kolikor se nosnost pri \bar{e} ni ohranila. Sedaj je zožitev odraza za \bar{a} , ki jo najdemo v rezijanščini, nenavadna v koroških govorih in je rezijanska inovacija. Zato moramo domnevati, da je bil nosnik * \bar{e} pred raznosnjenjem nekoliko znižan, tako da je, ko se je nosnost izgubila, sovpadel z nizkim sredinskim \bar{e} (< prejšnji \bar{a}) in ne s sredinskim \bar{e} (< * \bar{e} in * \bar{e} s podaljšavo tipa *bráta*). Z drugimi

besedami: po podaljšanju tipa *bráta* je imela rezijanščina naslednja dva razvoja skupna s koroščino:

(1) Dolgi polglasnik se je razvil v nizki ali nizki sredinski sprednji samoglasnik \bar{e} .

(2) Nosniki so se nekoliko znižali, in ko so izgubili nosnost, se niso spremenili v navadne sredinske samoglasnike kot običajno drugje v slovenščini, pač pa so dali novo vrsto nizkih sredinskih samoglasnikov $e/\bar{e}/\bar{o}/\bar{o}$. Posledica tega je bila, da je sistem spet postal tristraničen in da se je a/\bar{a} skušal znebiti velariziranega/labializiranega izgovora. Verjetno ni naključje, da najdemo velariziran/labializiran odraz za \bar{a} v podjunščini, ki je ohranila nosnost.

Če vse to drži, je morala rezijanščina preiti sistem F.

Sestav F:	i/\bar{i}	u/\bar{u}
	ie	uo
	e/\bar{e}	o/\bar{o}
	\bar{e}/\bar{e}	\bar{o}/\bar{o}
	a/\bar{a}	

Rezijanščina ima ta samoglasniški sestav skupen z najbolj zahodnim koroškim narečjem, ziljščino. Res so sodobni ziljski samoglasniški sestavi še vedno zelo blizu sestavu F. Razlikujejo se najbolj v tem, da so sovpadli zmanjšali število kratkih samoglasnikov (Logar 1963: 121—123; 1968: 140—142; 1981c).

Težko je najti ustrezne dokaze, s katerimi bi določili zaporedje raznosnjenja in izgube dolgega \bar{a} glede na podaljšanje tipa *bráta*. Dokazi, ki so nam na voljo, se nagibajo v prid domnevi, da je bilo to podaljšanje zgodnejše:

(a) Običajno se v slovenščini dolgi polglasnik izgubi po podaljšanju tipa *bráta*, kot to kaže dejstvo, da kratki polglasnik po tem podaljšanju teži k istemu odrazu kot prejšnji slovesni dolgi \bar{a} . Žal je rezijansko gradivo skopo in nekoliko zmedeno (gl. zgoraj točko 4.2). Za zdaj domnevam, da je odraz regularen v primerih kot *u'sene* in *u'zimem* in da ima rezijanščina potemtakem normalno slovensko zaporedje.

(b) Kar zadeva raznosnjenje, vse utemeljevanje sloni na zemljepisnih dejstvih. Kjer lahko podaljšanje tipa *bráta* povežemo z izgubo nosnikov, vidimo, da je bilo raznosnjenje kasnejše. To še zlasti velja za vzhodni rob slovenskega ozemlja, ki je doživel podaljšanje tipa *bráta*: v štajerskih narečjih (južno- in severnoštajerskih) in celo v goričanskem govoru je precej jasno, da je bilo raznosnjenje kasnejše od podaljšanja tipa *bráta* (Vermeer 1982: 110—117). Če sedaj upoštevamo dejstvo, da je bilo to podaljšanje vsesplošno na zahodu in da ni doseglo skrajnega vzhoda (prleško, prekmursko), da ima zahod verjetno zapoznelo raznosnjenje (Rigler 1963: 65—68), ki nekaterih severnih področij sploh ni doseglo (podjunsko), je malo verjetno, da bi področja zahodno od štajerskih in panonskih narečij (kot Rezija) izvedla ti dve inovaciji v obrnjenem vrstnem redu.

6.2 Sestav F je bila zadnja stopnja, skupna rezijanščini in ziljščini. Danes med tema dvema narečjema zemljepisno ni nobenih stikov. Po Ramovšu to prekinitev lahko datiramo z zunajjezikovnimi dejstvi: »zveza s Koroško pa je bila pretrgana nekako od 14. stol. dalje, ko je kolonizacija nemškega (v Kanalski dolini) in furlanskega elementa (v Belski dolini) omogočila širjenje dialektičnih inovacijskih valov iz koroščine« (1935: 30—31).

S stališča sestava F nastanek zasoplih samoglasnikov, če ga znova razlagamo s pojmom »zasopli« proti »navadni«, sestoji iz dveh parov nasprotij:

(1) Nasprotje med nizkimi sredinskimi $e/\bar{e}/o/\bar{o}$ in visokimi sredinskimi $e/\bar{e}/o/\bar{o}$ je bilo prevedeno v nasprotje med navadnimi sredinskimi $e/\bar{e}/o/\bar{o}$ in zasoplimi sredinskimi $e/\bar{e}/o/\bar{o}$.

(2) Dvoglasnika ie/uo sta se poenoglasila in razlika med njima in dolgima enoglasnikoma i/\bar{i} je bila prevedena v nasprotje med navadnima i/\bar{i} in zasoplima i/\bar{i} . Poenoglasenje ie/uo je inovacija, ki jo ima rezijanščina skupno s furlanščino, ki je poenoglasila zgodnejše dvoglasnike ie/uo , kot v primerih *čil* 'nebesa', *dis* 'deset', *pīt* 'noga', *fūk* 'ogelj', *nūf* 'nov', *kūr* 'srce' (Iliescu 1972: 37–39; z nekoliko poenostavljenim glasovnim zapisom).

Rezultat tega je sestav G. Ker tu ni nobenih kratkih visokih zasoplih samoglasnikov (** i/\bar{i}), je mogoče, da sta bila kratka visoka navadna samoglasnika i/u nevtralna, kar zadeva nasprotje »zasopli« proti »navadni«; prav tako je morda treba polglasnik šteti za nizki zasopli samoglasnik (»zasopli a«).

Sestav G: i/\bar{i} e/\bar{e} a/\bar{a} o/\bar{o} u/\bar{u} + $-/\bar{i}$ e/\bar{e} $-/\bar{a}$ o/\bar{o} $-/\bar{u}$

7 Izguba kolikosti v naglašeni zlogih.

Po nastanku sestava G se je izgubilo kolikostno nasprotje. Domnevati moramo, da se je to zgodilo po nastanku zasoplih e in o , ker sta se v večjem delu doline kratka i in u znižala in sovpadla z odrazi nosnikov (prim. zgoraj točko 4.5). To bi bilo nemogoče v sestavu F, kjer e in o (< * $e/\bar{e}/o$) zavzemata mesto med i in u ter odrazi za nosnike. Do sovpada je lahko prišlo šele, ko sta se e in o umaknila, kar se je zgodilo s tem, da sta postala zasopla.

7.1 Ko se je izgubilo kolikostno nasprotje, so se morali dolgi in kratki samoglasniki združiti v enoten sestav naglašeni samoglasnikov. Če sestav G primerjamo s sestavom v sodobni rezijanščini (sistem A), postane jasno, da se je zgodilo nekaj preprostih stvari: 1. Dolgi $i/\bar{i}/\bar{a}$ so bili prevedeni v kolikostno nevtralne $i/u/a$. — 2. Nasprotje med dolgimi in kratkimi sredinskimi samoglasniki (e/o proti \bar{e}/\bar{o}) je bilo prevedeno v nasprotje nizki sredinski proti visoki sredinski (e/o proti e/\bar{o}). — 3. Dolgi in kratki sredinski zasopli samoglasniki so sovpadli in dali eno samo vrsto (e/\bar{o}).

7.2 Rezijanski govori se razlikujejo v razvoju naslednjih samoglasnikov:

(1) Dolga zasopla i/\bar{i} : navadna i/u v Beli proti zasoplima i/\bar{i} drugod.

(2) Kratka i/u : visoka zasopla i/\bar{i} v Beli (če imata Rigler in Logar prav) proti nizkima sredinskima navadnima e/o drugod; nekoliko negotovosti povzroča polglasnik iz Solbice (prim. zgoraj točko 4.5(1)).

(3) Kratka a in \bar{a} : v večini rezijanskih govorov sovpadeta vsaj v nekaterih primerih (sovpad skupen z beneškimi govori). Razvoj rezultatov tega sovpada pa je po krajih različen. V Solbici je sovpadel (gledano s stališča sestava G) z \bar{a} ali z rezultatom sovpada i in e , odvisno od položaja. V govoru Njive je, kot se mi zdi, sovpadel z \bar{a} v vseh položajih, v Beli in v Osojanah se je morda obdržal kot posebna enota (prim. zgoraj točki 4.6–7).

Glede a in \bar{a} so podatki tako nejasni, da ne bi imelo dosti smisla še česa dodajati. Druge krajevne razlike kažejo drugačen vzorec, ki ga bo tudi treba vključiti.

Razen v Beli sta se kratka *i* in *u* znižala in sovpadla s kratkima *e* in *o* večinoma ali v vseh položajih. Do tega sovpada je moralo priti pred izgubo kolikostnih nasprotij, kajti v nasprotnem primeru bi pričakovali sovpad z visokima sredinskima *e* in *o*. Z drugimi besedami: v trenutku, ko se je izgubila dolžina in ko so se morali vsi samoglasniki združiti v enoten sestav, se je sestav Bele razlikoval od drugih, ker še ni dovolj znižal *i*-ja in *u*-ja, da bi lahko sovpadla z *e* in *o*. Zaradi tega imamo v sestavu Bele opraviti s tremi vrstami visokih samoglasnikov, od katerih sta bili dve prvotno dolgi (navadni *i/ū* in zasopli *i/ū*), ena pa kratka, verjetno nevtralna, kar zadeva nasprotje »navadni«¹ proti »zasopli«, in po vsej verjetnosti je težila k znižanju, čeprav je v tem zaostajala za ostalo dolino. Glede na tak položaj je samoumevna domneva, da so dolgi samoglasniki sovpadli (zasopli dolgi samoglasniki so postali navadni) in da sta bila kratka *i* in *u* prevedena v razločevalno zasopla. Prav lahko bi si zamislili drugačen razvoj dogodkov, a zdi se mi, da edino na ta način lahko dve glavni razliki med Belo in ostalim področjem pripišemo enemu vzroku. Precej verjetno je, da je Bela, ki se stika s furlanščino, s svojim nerazumljivo drugačnim sestavkom samoglasniških dolžin izgubila kolikostna nasprotja prej kot ostali rezijanski govori.

8 Zaključki.

8.1 Rekonstrukcijo, ki sem jo podal v prejšnjih poglavjih, je mogoče povzeti z naslednjim; rezijanščina je v razvoju od psl. doživela naslednje inovacije:

(1) Zgodnji razvoji, skupni celotnemu zahodnemu balkanskoslovanskemu področju (slovenščini in srbohrvaščini): sovpad **y* z **i*; sovpad krepkih polglasnikov; osredinjenje rezultata sovpada polglasnikov; zoženje **ě*.

(2) Splošnoslovenska inovacija, skupna tudi sosednjim srbohrvaškim področjem: oženje in nefonološko odvoglasenje dolgega *ō* (skupaj s kajkavščino, istrsko čakavščino in verjetno slavonsko štokavščino). Nastanek sestava B.

(3) Sprememba, ki jo je del slovenščine (severno in vzhodno narečno področje) izvedel skupaj z delom srbohrvaščine (kajkavščino in morda slavonsko štokavščino): Ivičev samoglasniški premik, zaradi česar je sestav postal štiristraničen: sestav C.

(4) Premik nizkih sprednjih samoglasnikov *e/ē* navzgor v sredinski položaj. To inovacijo in sovpad kratkih *e* in *ē*, ki je temu sledil, je imela rezijanščina skupno s koroškimi in štajerskimi govori. Razvoj dolgega *ē* je nejasen. Morda je ostal različen od *ē*. V tem primeru je dvoglasniški značaj *ē*-ja in *ō*-ja postal razločevalen in nastal je sestav D₁. Lahko pa je sovpadel z *ē*; rezultat tega je moral biti tak, kot je prikazan v sestavu D₂.

(5) Podaljšava tipa *bráta*: izguba kolikostnih nasprotij razen v naglašanih končnih zlogih in nastanek sestava E. Podaljšava *bráta* je splošnoslovenska, izvzemši skrajni vzhod (prekmursko, prleško).

(6) Nefonološko zniževanje nosnikov. Ta sprememba je bila skupna rezijanščini in koroščini.

(7A) Izguba sredinskega značaja pri dolgem *ā*, ki se je spremenil v nizki sredinski sprednji samoglasnik *ē*. Prva stopnja tega razvoja je bila skupna vsej slovenščini, končni rezultat pa je bil odvisen od strukture samoglasniškega sestava, v katerem so se te spremembe dogajale, posebno od tega, ali je sestav postal štiristraničen.

(7B) Izguba nosnosti in nastanek vrste nizkih sredinskih samoglasnikov iz prejšnjih nosnikov. V podrobnostih se popolnoma ujemata rezijanščina in ziljščina. Nastanek sestava F.

(8) Rezijanščina in ziljščina izgubita zemljepisni stik.

(9) Nastanek zasoplih samoglasnikov: dvoglasniki postanejo enoglasniki in nasprotje med visokimi sredinskimi in nizkimi sredinskimi samoglasniki se prevede v smislu »zasopli« *proti »navadni«*. Nastanek sestava G. Podobno je v furlanščini, in morda je rezijansko poenoglasenje z njo v zvezi.

(10) Znižanje kratkih *i/u* in sovpad z *e/o* (v celoti ali delno) v Njivi, Osojanah, Solbici. Podobni pojavi so pogosti v slovenskih govorih, ki so doživeli podaljšavo *bráta*, in so morda v zvezi z zmanjšano funkcijsko obremenitvijo kratkih samoglasnikov v sestavih s podaljšavo. Podrobnosti o drugih spremembah v sestavi kratkih samoglasnikov (posebno sovpad *a* z *ə*) so nekako nejasne.

(11) Izguba kolikostnega nasprotja v edinem položaju, kjer se je dotlej še obdržal: v naglašanih končnih zlogih. V Beli se je ta sprememba zgodila, preden sta se *i* in *u* toliko znižala, da bi lahko sovpadala z *e* oz. *o* (tako da je bil sovpad nemogoč). To je pojasnilo za glavne razlike med Belo in ostalo dolino. Izguba kolikostnega nasprotja je tudi naravni razvoj v sestavih, ki so doživeli podaljšavo *bráta*.

8.2 Še enkrat je treba poudariti, da je ta rekonstrukcija poskusna in nepopolna. Temelji na določenih predpostavkah o sinhronih lastnostih rezijanskih samoglasniških sestavov, ki bi se ob zanesljivejših podatkih lahko izkazale za napačne.

Prevedla *Marta Pirnat*
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Literatura

- Baudouin de Courtenay, Jan* (= I. Bodoën-de-Kurtenë)
1875: Opyt fonetiki rez'janskix govorov, Varšava/Peterburg, X + 128 str.
1895: Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i etnografii I: Rez'janskije teksty ..., Sanktpeterburg, XLVII + 708 str.
1977: Three brothers and a marvelous bird. Resian text recorded by Baudouin, published by Lencek (1977), 28–43.
- Groen, B. M.*
1983: On the problem of an orthography for the Resian dialects, B. J. Amsenga et al. (ur.), *Miscellanea Slavica to Honour the Memory of Jan M. Meijer*, Amsterdam (Rodopi), 253–263.
1984: A few remarks on the Resian dialects, v: J. J. van Baak (ur.), *Signs of Friendship to Honour A. G. F. van Holk...*, Amsterdam (Rodopi), 131–143.
- Hamp, Eric*
1979: On contact innovations in tuw Bîle (S. Giorgio), predavanje, Prato di Resia (citirano po *Slovene Studies* 5/1, 1983, 60).
1980: Per un alfabetto resiano pratico (citirano po Groen 1983: 262 d.).
- Iliescu, Maria*
1972: Le frioulan à partir dialectes parlés en Roumanie, Haag/Pariz, 293 str. (= *Janua Linguarum, Series practica* 184).
- Ivić, Paole*
1957: O govoru galipoljskih Srba, Beograd, XXII + 520 str. (= *Srpski dijalektološki zbornik* 12).
1968: Procesi rasteryenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima, *ZbFL* 11, 57–69.

Ivić, Paule et al. (ur.)

1981: Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo, 828 str. (= Posebna izdanja ANUBiH 55).

Lencek, Rado L.

1977: Jan Baudouin de Courtenay on the dialects spoken in Venetian Slovenia and Rezija, New York, 43 str.

Logar, Tine

1962—63: Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije, JiS 8, 1—6.

1963: Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih, SR 14, 111—132.

1968: Vokalizem in akcent govora Potoč v Ziljski dolini, ZbFL 11, 137—143.

1972: Rezijanski dialekt (glasoslovna skica), VIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: predavanja, Ljubljana, 1—10.

1981a: Izhodišni spošnoslovenski fonološki sistem, v: Ivić et al. (1981), 29—33.

1981b: Solbica (Stolvizza; OLA 1), v: Ivić et al. (1981), 35—40.

1981c: Potoče (Potschach; OLA 146), v: Ivić et al. (1981), 183—191.

Longhino [-Arketöw], Arturo

1977: Té rozajánske pravyce/Favole sonore resiane: Favole raccolte negli anni 1973, 1974 e 1975. (Citirano po Groen 1983: 263.)

Matičeto, Milko

1978: Ob zbirki ljudske lirične pesmi v Reziji, v: Petricig (1978), 57—80.

Pellegrini, Giovan Battista

1972: Introduzione all'Atlante storico-linguistico-etnografico friulano (ASLEF), Padova/Udine, 260 str.

Petricig, Pavel (ur.)

1978: Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji (= Zbirka Nediža 2), Speter Slovenov/Trst (Studijski center Nadiža/Založništvo tržaškega tiska), 199 str.

Priestly, Tom M. S.

1976: On the Zasopli Vokali in the Rezija dialect, AAASS National Convention 1976. (Citirano po Slovene Studies 5/1, 1983, 19.)

Ramovš, Fran

1935: Historična gramatika slovenskega jezika VII: dialekti, Ljubljana, XXXII + 205 str.

Remetič, Slobodan

1981: O nezamenjenom jatu i ikavizmima u govorima severozapadne Srbije, SDZb 27, 7—105.

Rigler, Jakob

1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, SR 14, 25—78.

1972: O rezijanskem naglasu, SR 20, 115—126.

1981: Cerkno (OLA 6), v: Ivić et al. (1981), 67—72.

Stankiewicz, Edward

1984—85: The dialect of Resia and the "Common Slovenian" accentual pattern, ZbFL 27—28, 719—725.

Vermeer, Willem

1979: Innovations in the kajkavian dialect of Bednja, v: Jan M. Meijer (ur.), Dutch Contributions to the Eighth International Congress of Slavists, Lisse (Peter de Ridder), 347—381.

1982: Raising of *ě and loss of the nasal feature in Slovene, ZbFL 25/1, 97—120.

1983: The rise and fall of the kajkavian vowel system, Studies in Slavic and General Linguistics 3, 439—477.

1985: On clarifying some points of Slavonic accentology: the quantity of the thematic vowel in the present tense and related issues, Folia Linguistica Historica 5/2, 331—395.

RP 1: The treatment of the Proto-Slavic falling tone in the Resian dialects of Slovene, izide v Studies in Slavic and General Linguistics 10, 1987.

RP 2: Traces of an early Romance isogloss in Western Balkan Slavic.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Urslovenische anzusetzende Vokalsystem hat sich im Laufe der Zeit schrittweise in die modernen resischen Systeme umgewandelt, und das ist im bestimmten Verhältnis zu den anderen slowenischen Dialektgebieten. Die schon von Baudouin de Courtenay klar empfundene enge Beziehung zwischen dem Resischen und dem Gailtalerdialekten (Ziljski) kommt darin zum Ausdruck, daß sich eine resisch-Gailtaler Entwicklungseinheit ansetzen läßt, die sich erst nach dem Verlust der Nasalvokale und nach der Längerung betonter Vokale in nicht-letzten Silben (*bràta* > *bráta*) aufgelöst hat. Es wird auf zahlreiche Schwierigkeiten eingegangen, die durch der ungewöhnlich reichen, aber widersprüchlichen Beleglage bedingt sind.

UDK 886.3.09:929 Kosovel S.

Marija Mitrović

Filološka fakulteta, Beograd

FANTASTIKA V DELU SREČKA KOSOVELA

Kosovelovo pojmovanje fantastike je sorodno Zamjatinovemu: fantastična je predvsem tehnika pesnjenja. Fantastična tehnika se pojavi kot posledica dožemanja relativitete časa in prostora. V poeziji se sinteza istodobnega prepletanja vseh mogočih dimenzij časa in prostora kaže kot pomenska nerealnost, alogičnost in mistika.

Kosovel's conception of the fantastic is akin to Zamjatin's: it is above all the technique of composing that is fantastic. The technique results from a special understanding of the reality of time and space. In the poems, the synthesis of the simultaneous interaction of all conceivable dimensions of time and space appears as semantic irreality, alogicalness, and mystique.

V kaosu različnih jasnih in nejasnih, iz preteklosti opredeljenih in sluteno negotovih, v bodočnost segajočih naziranj o umetnosti se da določiti troje baz, na katerih se razvija sodobna umetnost: *impresionistična* osnova, *ekspresionistična* osnova in *fantastična* osnova.

Stavek, ki ga je Kosovel zapisal v oceni Grudnove poezije (23. januarja 1926),¹ preseneča predvsem zaradi funkcije, ki jo namenja fantastiki: v njegovem videnju je fantastika osnova, na kateri se razvija sodobna umetnost. Omenja jo takoj po impresionizmu in ekspresionizmu, torej po stilno-idejnih zasnovah, ki ju skupaj s konstruktivizmom običajno srečujemo kot temeljni oznaki Kosovelovega ustvarjanja. Fantastika se torej tukaj pojavi nekako »namesto« konstruktivizma, kot tretja »osnova« iz katere se razvija sodobna umetnost.

Že takoj od začetka je jasno, da nam je odgovoriti na celo vrsto vprašanj: Je morebiti Kosovelovo pojmovanje fantastike slučajno in teoretično neutemeljeno? Je čisto novo in neusklajeno s precej razvitimi pojmovanji fantastike in njene estetske funkcije? Mu lahko najdemo vzporednice? In še bolj pomembno vprašanje: kako se je Kosovelovo pojmovanje fantastike prijelo v njegovem opusu? So še kakšna potrdila o resnosti in res tako pomembnem prostoru, kot ga fantastika zavzema v navedeni formulaciji? So kakšni sledovi v poeziji sami: do kod sega fantastika? Je prežela Kosovelovo poezijo v celoti, ali samo nekatere njene dele?

V naših običajnih predstavah se fantastika veže predvsem s sanjami, deliričnimi stanji, mitom, pravljico in določenimi religijami; vedno z zelo razvitimi, a čudnimi in z navadno sliko resničnosti neusklajenimi situacijami in slikami ter junaki. Kosovel pa pojmuje fantastiko nekoliko drugače: kot določeno tehniko pesnjenja.

Zanimanje za fantastiko in fantastično je v sodobni literarni teoriji zelo razvito; res je tudi, da se ta pojem omenja predvsem v zvezi s prozo, ker z vi-

¹ Srečko Kosovel, Zbrano delo III, str. 177. — Tekst o Grudnovi poeziji je ostal v rokopisu, nastal pa je štiri mesece pred Kosovelovo smrtjo. Tukaj ga navajam iz Kosovelovega ZD, kakor vse druge citate in pesmi v nadaljnjem tekstu.

dika soočanja naravnega z nenaravnim ponavadi analiziramo zgodbo, snov, glavne osebe, sistem motivacij, manj pa stil in tehniko pisanja. Strukturalistična kritika govori celo o fantastiki kot žanru (književni vrsti — Kmeclov termin), kot je npr. kriminalka, poljudna literatura in podobno.² Sartre uporablja oznako fantastika v pomenu »načina izražanja«³ in pri njem lahko že iščemo vzporednice s Kosovelovim pojmovanjem stvari:

Fantastike ni mogoče omejiti — pravi Sartre — ali je ni, ali pa zaobsega vseмирje. To je popoln svet, znotraj katerega se manifestira neka zasužnjena, a nemirna misel, muhasta in obenem zvezana, ki znotraj razjeda vozle mehanizmov in se vendar ne more nikoli do konca izraziti.

Vsesplošnost fantastike in njeno subverzivnost v odnosu do stvarnega sveta lahko primerjamo tudi s Kosovelovim pojmovanjem.

V klasičnem, tradicionalnim pojmovanju fantastike bi težko našli prostor za Kosovela; njegova poezija je namreč preveč stvarna, se navezuje na konkretno podobo rojstnega kraja in pesnikove dobe, se navdušuje za teorijo, um in spoznanje, torej za kategorije, ki so ravno nasprotne okultnemu, mističnemu, nadnaravnemu. V uvodni besedi za Antologijo francoske fantastike⁴ Zoran Mišić poudarja: »V primerjavi z drugimi oblikami domišljije nam fantastika ne prikaže resničnost kot čudež, ampak čudež kot resničnost«. In še:

Vse kar je v literaturi ugankarskega ali ne do kraja povedanega, nima pa okultnega pomena, kot so skrivnostna znamenja in štimunge, nedoločene slutnje in strahovi, vse kar nas v naravi spominja na nadnaravne pojave, ne da bi bili le-ti sami, vse kar je pesniška podoba in asociacija, a ne doseže magije in mita, vse to je v področju pesniškega in imaginativnega ustvarjanja, ne pa fantastike.

Mišić ima za fantastično le tisto literaturo, ki nastane na podlagi magije, mistike in okultizma: ko vse te nadnaravne dejavnosti pridejo do besede in sebe predstavijo kot resničnost. V tem pomenu Kosovel res ni pesnik fantastike, čeprav zasledimo tudi pri njem pesmi, ki niso povsem brez določene »metafizične« ali pa »eksistencialne groze«.⁵

Znanost se vse bolj zaveda, da se je tudi fantastika spreminjala skozi stoletja, da jo profilira tip in trenutek kulturne tradicije in se je ne da enkrat za vselej definirati. Obstajajo različni tipi, oziroma sistemi fantastike, ki se medsebojno kar precej razlikujejo. Radovan Vučković⁶ razlikuje štiri tipe, štiri zgodovinsko različne sisteme fantastike: mitološki, sistem pravljic, srednjeveški in novoveški. Dodala bi še romantični tip, ki je od srednjeveškega različen in čeprav je podlaga novoveškemu, se loči tudi od njega. Vsem štirim (ali petim) stopnjam fantastike je skupnega zelo malo: napetost med realnimi

² Najbolj izdelano strukturalistično teorijo fantastika ima Tzvetan Todorov, *Teorija fantastike*. Pred kratkim je bila prevedena v srh., Beograd 1987.

³ J. P. Sartre, »Aminadab« ili fantastično kao način izražavanja. V knjigi: J. P. Sartre, *Izabrana dela*, knj. 6. Beograd 1981, str. 209—233.

⁴ *Antologija francoske fantastike*. Sastavio i predgovor napisao Zoran Mišić. Beograd 1968, str. XXIII + 272.

⁵ *Antologija srpske fantastike*. Sastavio i predgovor napisao B. Vukadinović. 1980.

⁶ Radovan Vučković, *Oblici fantastične književnosti*. Izraz XXX 1986, št. 7—8, str. 1—35.

in irealnimi elementi, med banalnim in čudežnim. Poudarek je na besedi *napetost*. Zaenkrat pustimo vse te tipe fantastike ob strani in obrnimo pozornost le na novoveško fantastiko ter njene lastnosti. Vučković pravi: »Danes je zelo razvita zavest o fantastičnem kot takem in o njegovi estetski funkciji; v zvezi s tem je zelo pogosten zavestno usmerjeni napor volje iznajti določeno tehniko, s katero naj bi se pri bralcu ustvaril občutek presenečenja nad nečim, kar je nepričakovano nadnaravno in kar je zunaj območja racionalnega pojmovanja«. Kot tipične novoveške ustvarjalce fantastike navaja Vučković Kafka, Stanislaw Lema in Borgesa (torej zopet samo prozaiste!). Pri omenjenih ustvarjalcih je fantastika plod znanstvene erudicije; zelo pogosto se omenjeni pisatelji igrajo s paradoksi, zavzemajoč subverzivni odnos do socialne podobe sveta. Parodičnost je naravna posledica zelo razvite kritičnosti in intelektualne zavesti avtorjev. Svojevrstno napetost ustvarja tudi jasni, igrano razigrani, celo srečni ton, ki spremlja grozljivost opisanega sveta. — Tu smo zdaj že zelo blizu Kosovelovemu pojmovanju fantastike: že teče beseda o demontaži družbenih in moralnih načel (predvsem pri Kafki), o izrivanju dejanskosti ter določenega in znanega reda stvari, o formi, ki naj ustvari vtis irealnega in fantastičnega.

Še bližji kontekst Kosovelovemu pojmovanju fantastike srečamo v eseju *O sintelizmu* Jevgenija Zamjatina, ruskega inženirja in avantgardnega pisatelja (znan je predvsem kot avtor moderne antiutopije ali distopije *Mi*). Esej je objavil leta 1922 kot uvodno besedo za slikarsko mapo *Portreti*, oziroma za tisti del portretov, ki jih je prispeval slikar Jurij Anenko. V Zamjatinovih pri-povednih stvaritvah je opazen delež satire, groteske in fantastike. »Za učitelja so ga priznavali serapionovci in konstruktivisti«, poudarja Drago Bajt v spremni besedi k romanu *Mi*.⁷ — Ni mi znano, če je mapa prispela tudi v Kosovelove roke; tega imena v njegovih beležnicah nikjer ne zasledimo. Ne gre nam torej za vplivanje in eventualno navajanje Kosovelovega vzornika, ampak predvsem za določena sorodna, celo identična pojmovanja fantastike in njene funkcije v sodobni umetnosti pri Kosovelu in Zamjatinu.

Naj najprej povzamem še en odlomek iz Kosovelovega zapisa o Grudnovi poeziji. Ko opredeli funkcijo in značaj impresionizma in nato še ekspresionizma v umetnosti, Kosovel pravi:

In še tretja osnova ustvarjanja sodobnosti je *fantastika*. Sicer ni samostojna življenjska baza, marveč osnova, ki združuje vse mogoče življenjske slike, spoznanja, čustvovanja. Fantastika je samo osnova, ki ne upošteva logične ureditve predmetov. Hoče biti nekako »nadrealna«. Fantastika je samo možnost, ki dovoljuje tudi alogičnost.

Tudi Zamjatin postavi fantastiko na tretje mesto, in sicer v zaporedju: realizem, simbolizem, fantastika.

Einstein je s sidrišča odtrgal celo prostor in čas /.../ Po tem geometrijsko-filozofskem potresu, ki ga je Einstein izzval, sta dokončno uničena na prejšnji način pojmovana prostor in čas /.../ V literarnih podobah nastopajo skupaj in v isti vrsti: mamuti in hišni sveti iz Petrograda /.../ Prišlo je do premika nivojev v prostoru in času.⁸

⁷ Drago Bajt, *Drugi obraz prihodnosti*. Spremna beseda za: Jevgenij Zamjatin, *Mi*. Ljubljana 1975, str. 5—38.

⁸ Zamjatinov tekst *O sintelizmu* citiramo tukaj po hrvaški izdaji: Književna smotra 1980, št. 40, str. 38—41.

Umetnost, ki raste iz te nove, današnje realnosti, ne more biti drugačna kot fantastična, pravi Zamjatin. To je fantastika, ki živi in diha v istem prostoru skupaj z najbanalnějšími detajli:

In vendar še vedno obstajajo hiše, škornji, cigarete; in zraven biroja za prodajo vozovnic za na Mars je trgovina s klobasami. Vsako podrobnost lahko opišeš; vse ima svojo mero, težo in vonj; iz vsega pridre sok, kot iz zrele višnje. Iz istega kamna, škornja, cigaret, klobas — fantazme in sanje.

Gre torej za fantastiko kot posledico, kot rezultanto zavesti o relativnosti časa in prostora. To kar se nam zdi naše, domače, drobno in neznatno — npr. koža in dlake na človeški roki — se naenkrat, pod mikroskopom, pokaže kot gore, jame in velikanska stebela neznanih rastlin. — Takšno pojmovanje fantastike je — tako se nam zdi — najbližje Kosovelovemu.

Oglejmo si sedaj, kdaj in koliko je takšno pojmovanje vdrlo v Kosovelovo zavest.

Disharmonija, paradoksalnost in kaotičnost zunanega sveta pritiskajo na Kosovela že zelo zgodaj. Maja 1923 piše: »Jaz delam; toda moje stremljenje po harmoniji se razbija v disharmoniji nad samim seboj. Sedaj sem šele spoznal: Kaos v nas in okoli nas; treba je močnih ljudi. Tudi Kaos je življenje. Treba, da ga preživimo.« (ZD III, 378). Julija naslednjega leta zopet piše isti osebi (Fanci Obidovi):

Jaz sem strašno razbit, razdvojen, obupan; vse te depresije me preplavljajo s tako silo, da me popolnoma otopijo za vsako razumevanje življenja, za vsako življenje sploh. Jaz se ne obtožujem rad, niti nočem, da bi mi ljudje dajali upa — čemu? — čemu upa in zakaj? Moje življenje je kakor premaknjena slika, ki niha in ne pride nikoli v ravnotežje (ZD III, 386).

Toda julija naslednjega leta začne Kosovel naenkrat govoriti o izredni vrednosti nervoze, o prednosti, ki jo ima nervozni človek danes: »Danes je stoletje nervoznih. Kako bi ne bil nervozen? V nervoznosti spoznavam reči, ki jih ljudje ne bodo spoznali stoletja. Nervozni človek je medij kozmičnih tragedij.« (ZD III, 398). Nervozo tolmači kot posledico istočasnega in dinamičnega delovanja idej, ki so sicer v radikalni opoziciji, ki se med sabo izključujejo. Novost ni v dvojnosti sami: že od samega začetka svojega pisanja je Kosovel bil istočasno idealist in materialist, človek, ki se zapira vase in ima zraven silno potrebo po sodelovanju z drugimi in organiziranju krožkov; človek, ki v bodočnosti vidi absoluten propad in svoj dokončni padec, obenem pa verjame v uspešnost »preobrazbe sveta v Svet«. Toda zdaj, julija 1925, to razpolovljenost doživi kot milost, ki omogoča neko višje, sintetično stopnjo — spojitev s kozmosom:

človek mora preko mostu nihilizma na pozitivno stran. Dva fakta sta v življenju: življenje in smrt. Več jih ni. Saj pravim: piše se o tem težko. Jaz čutim v sebi veliko silo ravno vsled tega, ker mi smrt ne more ničesar vzeti. *Absolutno ničesar*. Tudi mojih ciljev ne more odstaviti. Če jih ne oznanjam jaz, jih bo kdo drugi. V Kozmosu ne propade nič. Najmanj ideje. Če jih je življenje rodilo, jih je rodilo za življenje, ne za smrt (ZD III, 398).

Kmalu, decembra istega leta, Kosovel uporabi celo isto besedo kot Zamjatin: sinteza. »Moderna umetnost išče sinteze (Picasso) *Werfel*. Sinteza je zajetje

vseh skupnih iskanj pod zreliščem dovršenosti. Vsaka umetnost se v sintezi dvigne na najbolj popolno stopnjo *dovršenosti in potem ugasne* (ZD III, 763).

Če se poskusimo spomniti Kosovelovih pesmi iz prve knjige zbranih del, se nam kot docela fantastične pokažejo predvsem daljše kompozicije: *Ekstaza smrti* in *Tragedija na oceanu*. V obeh je apokaliptična vsebina kontrapunktirana s svojevrstno radostjo v tonu pripovedovanja, z domačnostjo in jasnostjo nam prikaže vsesplošno smrt Evrope in egoističnega, vase zagledanega subjekta. Toda tudi mimo teh daljših pesmi se v Kosovelovi poeziji lahko srečamo s sinestetičnimi kontrasti in presenetljivimi metaforami. V široko in visoko razpetem loku se vrstijo predvsem občutja, doživetja, slike in vizije v pesmih, ki tematizirajo spoznanje, neko neodložljivo zvedavost ter up, da bo pesnik enkrat vendarle zaobsegel vse tisto, kar sluti in podoživlja: *Sad spoznanja* (ZDI, 187), *Truden ubit* (ZD I, 194), *Psalm* (ZD I, 197), *Ena je groza* (ZD I, 198), *Bolest I* (ZD I, 199), *Romar pod goro* (ZD I, 202). Končni izhod premišljevanj, upov, strahov in groze, ki bo objela pesnika, če bo načrt o dojemanju sveta spodletel, beremo v *Moji pesmi* (ZD I, 229):

Moja pesem je eksplozija,
divja raztrganost. Disharmonija.
Moja pesem noče do vas,
ki ste po božji previdnosti, volji
mrtvi esteti, muzejski molji,
moja pesem je moj obraz.

Naslednji kompleks fantastike in mistike v Kosovelovih poezijah lahko imenujemo socialno-utopični: gre namreč za vizije drugačne, pravičnejše bodočnosti. To so pesmi, ali vsaj fragmenti pesmi: *Ne toži drug* (ZD I, 175), *Kakor naraščanje* (ZD I, 181), *Godba pomladi* (ZD I, 240), *Oda na bodočnost* (ZD I, 250), *Pot do človeka* (ZD I, 251) in ena najuspešnejših, *O, pojte vigilije* (ZD I, 285–287), kjer beremo:

V belih zastavah
kozmos vihra
/.../
O, jaz sem čuvar
sončnih templjev,
temnih cerkva gozdov,
srebrnih valov morja,
povsod, koder trepeta
luč novih vekov,
rojenih iz kozmične volje.

Iz temnega panja
zaprtega kozmosa
vzletajo zvezde
kakor čebele,
zlate, vse zlate,
praznične.
Svetile bodo
rodovom,
vekovom
kadar te rane krvave
nam v prsih izgore.

V tretji večji skupini z zopet za nianso drugačno fantastiko so pesmi o propadu sveta, o apokalipsi: *Proti človeku* (ZD I, 300) *Iz tečajev* (ZD I, 301), *Ljudje s križi* (ZD I, 303) in že omenjeni *Ekstaza smrti* in *Tragedija na oceanu*.

V *Integralih* potem prevladujejo pesmi s popolnoma razkrojeno, na vse strani odprto ploskvijo; vse se dogaja in vrti po zakonih pesnikove duše, ta se pa čuti kot klic in glas Nadzemskega: »Nepremagljivi govori iz mene. Nepremagljivi jaz. Nadzemski« (Četrta pesem iz cikla *Razočaranja*). Pesem *Črni zidovi*, npr. je v celoti zamaknjena v popolnoma alogični svet (»Enooka riba / plava v temi, / črnooka.«). Mistika tišine (*Pojocha obločnica*, ZD II, 127), mistika človeka (*Ura žalosti*, ZD II, 185: »V zlatem sijaju prihaja nova mistika. Mistika človeka«), odprtost za večnost, odprtost »iz Kaosa v Kozmos« (Odprto, ZD II, 181), vseprisotnost kozmosa (*Smrt* ZD II, 183: »Povsod je Kozmos, v vsaki duši, v vsakem srcu«), to je samo nekaj elementov iz cele vrste novih dimenzij nove, povsem fantastične lirike, ki je v celoti premaknjena na neki nerealni, alogični in mistični nivo. Še dodatni polet k nadresničnosti daje tem pesmim zavest o vsemoči besed (*Majhen plašč* ZD II, 97) in vseprisotnosti pesmi: »Vse je pesem«, pravi Kosovel v *Pesmi* (ZD II, 105). — (Že renesančni pesniki so poudarjali: vse je že napisano; Mallarmé pa je zapisal, da svet obstaja zato, da bi vzrasel do knjige; Borgesovo načelo pa je: vse je Pismo. Vse to je zelo blizu Kosovelovi trditvi: če je vse pesem, je vse čudež, pesnik je le »tajnik«, ki ta čudež zapisuje.)

Toda bolj kot razvrstitev Kosovelovih pesmi, prežetih s fantastiko, nas v tem hipu zanima narava, stroj fantastičnih slik. Za začetek se nam zdi zelo vzpodbudna in Kosovelu primerna podoba, ki jo je uporabil Zoran Gluščević,⁹ ko je definiral fantastiko v naravi kot »spontan, iracionalen proizvod mehaničnih, kemičnih ter vitalnih energij narave«. Kot zgled je omenil kraške jame: oblike, figure, ki v njih na tak način zrastejo, doživajo v našem pojmovanju simbolične in fantastične pomene. Ta novi pomen, ki ga pripišemo čudni, skremženi obliki s pomočjo fantastičnega rakursa, je likovno zelo vsiljiv ter prežet z nečim nevsakdanjim, mističnim, grozljivim, ki je plod racia in emocij.

Primerjava s kraško jamo se nam ob Srečku Kosovelu zdi zelo sprejemljiva ne le zaradi tega, ker so mu takšne jame morale biti znane in domače, ampak tudi zaradi tega, ker v njegovi poeziji lahko odkrijemo tudi »mehanične zakonitosti«, ki so vztrajno in trdovratno gradile fantastične podobe in vizije v *Integralih*. Vdor likovno vsiljive in z mistiko prežete poezije je prišel kot naravna posledica razvoja Kosovelove zgodnje lirike. Ne glede na zunanje vplive — likovni konstruktivizem, futurizem, zenitizem — je Kosovelova poezija že vsebovala zakonitosti, katere so jo vodile proti raztreščenim, razbitim podobam stvarnega sveta, ter njih prežemanju z novimi oblikami in pomeni. Vplive si je izbiral po sorodnosti, s sabo in v sebi pa je nosil potencial, ki mu je nalagal ravno takšne transformacije, kakršne je doživljal v teku zadnjega leta svojega življenja.

Primerjanje z jamo se nam zdi primerno tudi zaradi tega, ker opazovalca ves čas opominja na dolgotrajen proces graditve: leta in leta minejo, preden se zgradi kak centimeter stalaktitov in stalagmitov, in pri tem delujejo vedno

⁹ Zuran Gluščević, *Realno, fantastično, poetično*. Književne novine 1960, št. 132.

iste mehanične zakonitosti. V svojih konstrukcijah nas je Kosovel fasciniral s tipografskimi in drugimi destrukcijami podobe, besede, verza, tako da smo pozabili, da pri njem poteka razlaganje na osnovne celice (na začetne znake abecede, računstva, fizike in drugih dejavnosti) v imenu neke nove, čudne, iz ležišča izpahnjene, skratka fantastične podobe. Pri tem se, kot stalne »mehanične zakonitosti« pojavljajo nekatere lastnosti, npr: abstraktna podoba in podoba nasploh, nato še poduhovljenost predmetov in sveta nasploh (»V vejah drevesa spi tišina / in nad drevesom mehka modrina, / kakor da tu več življenja ni, / in vendar vse pred nekom molči«). Še neko pesnikovo lastnost nam je omeniti, ki deluje kakor apnenec v kraški jami, kakor zakonitost, ki je Kosovelovo poezijo pripeljala v področje razkošja fantastičnih podob. Znano je, da je bil Kosovel radoveden, naravnost fascinirano pa je dejstvo, koliko vsega je vedel, kako obilno in raznovrstno znanje z vseh mogočih področij si je osvojil v zelo kratkem času. Bil je guan od neke notranje energije, prirojene radovednosti, gojil pa je tudi čut odgovornosti in dolžnosti do svoje dobe: »Za napisati eno pesem je treba poznati ves svet« (ZD III, 706). Pred tem gnomičnim stavkom pesnik takole premišljuje:

Včasih nam je ugajala reka, divja, obraščena z grmovjem, drevjem itd. Kako so se ljudje takrat mučili! Danes je most čez reko, lep bel most. In ljudje stopajo po njem in ne premislijo, koliko stoletij razvoja leži tu; danes je ob reki turbina in elektrarna in v vsaki kmečki hiši skoro električna luč... Človek sam je začel ustvarjati. On, pasivni opazovalec se je prebudil. Dinamika. Tehnika je plod razuma. A kdo bi jo danes tajil? Kdo bi tajil njeno vrednost in pomoč človeštvu? Tehnika in priroda obe tvorita kontrast. Organična priroda in mehanična tehnika. Tu je vzrok onemu kontrastu, ki mora biti v pesmi. (ZD III, 705–6.)

Ta kontrast, ta specifičnost 20. stoletja je nekaj, kar Kosovel čuti kot novo zavezo, pred katero pesnik ne sme zatisniti očesa, s katero se mora soočiti, in oba pola, tehniko in naravo, kar v največji meri obvladati. Ta zavest o specifikih nove podobe, o kontrastu in paradoksu je na moč podobna pojmovanju sveta, ki smo ga že srečali tudi pri Zamjatinu.

Naj povzamem: Kosovel je že od samega začetka pesnik paradoksov in kontrastov po eni strani, po drugi strani pa pesnik poduhovljanja snovi, prežemanja stvarnega sveta z nekim nadpomenom, neko mistično silo. V trenutku, ko doživi nujnost kaotičnega, razklanega sveta kot lastno prednost, ki mu omogoča polet in dviganje v kozmične sfere, zadobita njegova misel in njegovo delo lastnosti fantastike v tistem pomenu, ki ga označuje Zamjatin: fantastika kot magično povezovanje človeka in kozmosa, kot pretakanje energije. Ravno takrat se mu »čisti razum« prikaže kot »najnevarnejše smrtilo umetnosti« (beleznica, 15. VII 1925; ZD III, 711). To se zgodi v prav tisti beleznici, v kateri zapiše tudi *Kons: B* (»Propagiram 'Zenit' / ljubim zenitiste / a ne zenitizma.«). Pesniškega genija (Prešerna) pa definira kot »pračloveka, ki odstira ljudem skrivnosti življenja in njegovega stvarjenja«, ki »prehaja iz somraka močnejših, kozmičnih sil, za nas je on nepojmljiv, ker je v vsem podoben nam (pračlovek) a vendar popolnoma različen od nas (svoboden človek izpostavljen igran kozmičnih sil, katerim se vstavlja, zoperstavlja, katere uničuje in jih vzprejema kot breme« (ZD III, 727). — Potegnjeni smo v magično področje enosti človeškega individua in kozmosa; ta fantastika je obenem prikazana

kot popolna realnost. Smo torej celo na področju klasično pojmovane fantastike, ki od pisatelja zahteva, da »čudežnost prikaže kot resničnost« (Mišič).

Naj se še enkrat vrnem k Zamjatinovemu tekstu *O sintetizmu*: proti koncu tam beremo:

Zrtvujoč lastna telesa so futuristi odprli vrata sintetičnosti. Vendar so to metodo uporabljali le kot bruci, ker so v kapelico uvedli le diferenciale, ne pa tudi integralov; ustvarili so torej kotel brez manometra. In zaradi tega se je njihov svet — kotel — razbil v tisoče koščkov, besede so se razletele v zaumne zvoke.

Zamjatin ima torej futuriste za predhodnico, za izvidnico nove smeri v umetnosti, ki jo imenuje sintetičnost. Na več mestih omenja, da so ti morali pasti, ker se niso dokopali do pojma sinteza in so poskušali izraziti le novo, predstavljeno, kaotično resničnost. Zamjatin, ladijski konstruktor, uporablja terminologijo, ki nam je v zvezi s Kosovelom zelo blizu: futuristi so vedeli samo za diferenciale, ne pa za integrale. Kosovel je očitno vedel in upošteval integrale, torej sintezo, tisto prepletanje realnega in irealnega sveta, o katerem govori in ki ga pred človeka postavlja nova doba. Radost, ki jo občuti ob prežemanju vidnega in izmišljenega, stvarnega in nestvarnega sveta, je dala Kosovelu tisto moč, oziroma nadmoč, ki mu je omogočila izražanje prezira do zenitizma kot ene od futurističnih smeri.

Pred kratkim je Lado Kralj objavil tekst *Kosovelov konstruktivizem — kritika pojma*¹⁰ in pokazal, da so tiste Kosovelove lastnosti, ki »odstopajo od slovenske literarne tradicije (matematična znamenja, kakofonične onomatopije, tipografska destrukcija, piktoralna invencija)«, nastale predvsem pod vplivi italijanskega futurizma in odmevov Marinettijevega programa *Parole in libertà* in ne le v dotiku z zenitizmom, eno od številnih vej futurizma. V argumentiranju teh povezav je Lado Kralj zelo prepričevalen in povsem sprejemljiv. Ko pa gre naprej in skuša Kosovelov termin konstruktivizem razumeti kot sinkretični spoj futurizma, dedaističnih in nadrealističnih prvin (ker se cela stvar razvija v dobi fašistične ekspanzije Italije, Kraševc Kosovel socialno mimikrično preimenuje ta sinkretični spoj v — konstruktivizem), te teze ne moremo sprejeti, če vzamemo resno Kosovelovo pojmovanje fantastike. Če pomislimo na to, kako Kosovel pojmuje fantastiko, nam mora postati jasno, da je njegov konstruktivizem vendarle nekaj več kot »sinkretični spoj« že omenjenih literarno stilističnih prvin; ta »presežna vrednost« je ravno fantastika. Fantastika kot graditeljska tehnika je bila razlog, da Kosovel ni mogel do konca sprejeti tiste — izme (futurizem, zenitizem, dedaizem, nadrealizem), ki temeljijo na goli igri in kombinatoriki. Na nek način to tudi sam pesnik pove: »Na bazi impresionizma se je s futuristično urejenostjo rodil: kubizem, futurizem, dadaizem in konstruktivizem« (ZD III, 178).

V Kosovelovem pojmovanju umetnosti fantastika torej nikakor ni slučajen in marginalen pojem, temveč ena temeljnih besed, ki označuje način pesnikovega izražanja in specifično metodologijo izdelave umetniškega dela. Kosovelov termin konstruktivizem vsebuje — razen »sinkretičnega spoja« cele vrste literarnostilističnih prvin — tudi še fantastiko.

¹⁰ Lado Kralj, *Kosovelov konstruktivizem — kritika pojma*. Primerjalna književnost 1986, št. 2, str. 29—44.

SUMMARY

Among the theoretical explanations of the fantastic in literature, Kosovel's understanding of this concept is closest to Zamjatin's: to both of them it involves above all a specific technique of writing occurring as a result of the awareness of the total relativity of time and space. Such understanding of the fantastic is one of the important components of Kosovel's and Zamjatin's Constructivism. It involves more than mere playing and combining (two compositional principles present in Futurism, Zenithism, Dadaism and Surrealism): it includes, in the case of Kosovel, the dimension of mystique, a magical union of man and universe, and the metaphysical and existential anxiety and fear.

'STRAH IN TREPET' IN 'GROZA IN STRAH' —
ETIMOLOŠKA ANALIZA PRASLOVANSKIH LEKSEMOV
*POLX_ǫ IN *STRAX_ǫ

Etimologije psl. leksemov **polxǫ* 'vznemirjenje' in **straxǫ* 'strah' kaže popraviti. Začetek njunih kontinuitet predstavljata ide. imeni dejanja iz glagolov **pélō* 'vznemirjam' in **strékō* 'otrdim', katerih ostanke je še mogoče najti v zgodovinskih ide. jezikih.

Etymological corrections of Proto-Slavic **polxǫ* 'alarm, disquieting' and **straxǫ* 'fear' are suggested. The two lexemes begin their continuity in the IE. action nouns derived from the verbs **pélō* 'disturb' and **strékō* 'grow hard', whose traces are still attestable in historical IE. languages.

0.1 Naloga etimologije je, da s svojimi spoznavnimi sredstvi, med katera je treba v prvi vrsti prišteti predzgodovinsko usmerjeno primerjalno jezikoslovje,¹ zgodovinsko jezikoslovje in dialektologijo, sledi kontinuiteti besed (morfemov, besednih zvez), dokler ne najde česa, kar jih razloži.² Pri tem gre za dve temeljni nalogi: na diahronem nivoju je treba razložiti potek kontinuitet, na sinhronem pa njihove začetke, tj. ugotoviti odnos dane besede do drugih besed na neki časovni (in socialni, kulturni ipd.) ravnini.³ V članku poskušam skladno s tako zastavljenimi zahtevami pojasniti dve psl. besedi, **polxǫ* 'vznemirjenje; strah in trepet' in **straxǫ* 'otrplost, odrevenelost; groza in strah' ter njuno bližnje sorodstvo. Kot pri etimologiji v veliki večini primerov gre tudi tu za poseganje v predzgodovino. Zato se ni mogoče izogniti postavljanju domnev, ki so potrebne za premostitev dveh ali več izpričanih dejstev. Te se v večini primerov pojavljajo na pomenoslovni in besedotvorni ravni. Do sedaj najprepričljivejša metoda, ki takšne domneve dela vsaj verjetne, so vzporedni razvoji pri drugih besednih družinah.

1 Psl. **pólxǫ* 'vznemirjenje'

1.1 Ta rekonstrukcija zahteva nemalo pojasnil, zato si je treba najprej ogledati slovansko primerjalno gradivo. Nastala je na osnovi samostalnikov (csl. *plaxǫ* 'terror',⁴ sbh. redko *plah* 'strah'⁵), ukr. *pólox*, rod. -*xa* 'strah, groza',⁶

¹ To je tako primerjalno jezikoslovje, ki ne išče samo vzporednic v sorodnih jezikih, temveč ugotavlja tudi njihova skupna izhodišča.

² »Etimologija se vrača u prošlost reči sve dok ne nađe nešto što ih objašnjava« (F. de Saussure, Opšta lingvistika, 277).

³ Z besedami F. de Saussurja »objasniti znači svesti na poznate termine, a u lingvistiци objasniti jednu reč znači svesti je na druge reči...« (navedeno delo, 278).

⁴ F. Miklošič, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum (dalje Lex.), 570.

⁵ Oblike v oklepajih so za vzpostavitev naglasnih razmer nepomembne. Razporejene so po arealnem načelu. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (dalje Arj.) IX, 948.

⁶ B. D. Hrinčenko, Slovar' ukrajins'koj movi (dalje Hrinčenko) III, 228.

brus. *pólox* 'strah',⁷ dluz. *ploch*, rod. *-cha* 'strah'⁸ in pridevnikov, sln. *plâh*, ž. *plâha* 'scheu',⁹ (csl. *plaxъ* 'vagus, vacillans, timidus'¹⁰), sbh. čak. *plôh*, ž. *plôhâ*,¹¹ polj. *plochy* 'plah, lahkomiseln, vetrnjaški',¹² češ., slš. *plachý* 'plah, boječ, negotov',¹³ kašub. *płoxi* 'plašen, lahkomiseln; hiter (o vetru)',¹⁴ Rekonstrukcija s psl. akutom **pólxъ* ustreza samostalnikom, rus. *polóx*, rod. *-xa*, *perepolóx*, rod. *-xa* 'vznemirjenje',¹⁵ sln. *preplâh*, rod. *-plâha* 'isto',¹⁶ češ. *přeplach*,¹⁷ polj. *poploch*, *przeploch*,¹⁸ (csl. *poplaxъ* 'isto'¹⁹) in pridevnikom, sbh. *plâh*, ž. *plâha*, starejše 'plašen', sicer 'hiter, silen, deroč, nevihten, viharen' in 'razuzdan, vetrnjaški, objesten',²⁰ (mak. *plax* 'plašen'²¹), bolg. *plax*, ž. *plâxa*.²² Glagoli s pomenom 'plašiti, poditi', sln. *plašiti*, *plašim*,²² (csl. *plašiti*, *-šъ*),²³ rus. *pološit'*, *pološu*, *pološit'*,¹⁵ ukr. *pološýty*, *pološú*,⁶ brus. *pološít*,⁷ polj. *płoszy*,²¹ češ. *plašit*, slš. *plašit'*¹³ in dluz. *płosýš*²⁴ je treba izvajati iz psl. **polšiti*, **pólšъ*, **polšit'*; sln. *plâšiti*, *plâšim*,²² sbh. *plâšiti*, *plâšim*,²⁵ (mak. *plâšiti*),²⁶ bolg. *plâša*,²⁷ rus. nar. *pološit'*, *pološu*²⁸ in gluz. *plôšíc*²⁹ pa iz psl. **polšiti*, **pólšъ*. V etimoloških slovarjih Vasmerja, Schuster-Sewca, Pokornega³⁰ in drugih avtorjev najdemo večino teh besed združenih v enotna gesla brez razlag njihovih medsebojnih razmerij. Etimološko razlago predstavlja na teh mestih priključitev slovanskih besed na ide. koren **pel(a)*- 'tresti, liti, polniti' ali pri nekaterih avtorjih 'bati se'.³¹ Vprašanja, ki so v tem primeru vidna že s površine in brez katerih ni mogoče spoznati predzgodovine (očitno) več besed — brez njenega poznavanja pa ne moremo z gotovostjo etimologizirati — so: (1) Zakaj je beseda **pólchъ* v delu slov. jezikov samostalnik, v delu pa pridevnik? (2) Od kod psl. *-x- v tem primeru, če vemo, da po dosedanjih spoznanjih nastane le iz ide. *s v položaju za fonemi *i, *u, *r, *k in morda iz ide. *kh? (3) Kakšno je razmerje med imenskimi tvorbami in glagoli? (4)

⁷ I. I. Nosovič, Slovar' bělorusskago narěčija (dalje Nosovič), 462.

⁸ E. Muka, Slovník dolnosorbškej rečy (dalje Muka) II, 66.

⁹ M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar (dalje Pleteršnik) II, 46.

¹⁰ Lex., 570.

¹¹ M. Hraste-P. Šimunović, Čakawisch-deutsches Lexicon I, 819.

¹² J. Kartowicz — A. Kryński — W. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego (dalje SJP) IV, 654, V, 165.

¹³ J. Jungmann, Slovník česko-německý (dalje Jungmann) III, 98; Příruční slovník jazyka českého IV/1, 282, 295; Slovník slovenského jazyka III, 78, 82.

¹⁴ B. Sychta, Słownik gwar kaszubskich (dalje Sychta) IV, 88.

¹⁵ M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch (dalje Vasmer) II, 398.

¹⁶ Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) IV, 22.

¹⁷ Jungmann III, 505. ¹⁸ SJP IV, 654, V, 165. ¹⁹ Lex., 626. ²⁰ Arj. IX, 942 ss.

²¹ Rečnik na makedonskiot jazik (dalje RMJ) III, 178.

²² Pleteršnik II, 50; SSKJ III, 622.

²³ Lex., 571. ²⁴ Muka II, 68.

²⁵ F. Iveković-I. Broz, Rječnik hrvatskoga jezika II, 43. ²⁶ RMJ III, 178.

²⁷ Rečnik na sãvremennija bãlgarski knižoven ezik III, 506.

²⁸ V. Dal', Tolkovyj slovar' živogo velikorusskago jazyka³ III, 674.

²⁹ F. Jakubaš, Hornjoserbsko-němski slovník, 229.

³⁰ Vasmer, 398; H. Schuster-Sewc, Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache (dalje Schuster-Sewc), 1090; J. Pokorný, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch (dalje Pokorný), 801.

³¹ Npr. S. Mladenov, Slavia VII, 757; B. Čop, Die indogermanische Deklination im Lichte der indouralischen vergleichenden Grammatik, 14; isti, Linguistica XIII, 128. Ideja se zdi zaradi uralskega sorodstva vabljava, vendar ni mogoče z gotovostjo izključiti vsaj mešanja s homonimno ide. osnovo. O tem gl. op. 45.

Zakaj se prozodične prvine na velikem delu sbh. področja, (v mak.), bolg., gluž. in delno rus. ne skladajo s prozodičnimi prvinami pri domnevno istih besedah v drugih slov. jezikih v okviru dosedanjih spoznanj o teh pojavih? (5) Zakaj se v prid. v sbh. pojavlja pomen 'hiter, nenaden, razuzdan', v polj. 'lahkomiseln', v kašub. poleg 'plašen, lahkomišeln' tudi 'viharen', drugje pa večinoma le 'boječ'?

1.2.0 Zaradi takih nejasnosti v kontinuitetah in povezav med njimi je vsaka domneva o izvoru le ugibanje. Zato je treba postaviti tako domnevo, ki bo na osnovi že spoznanega poskušala odgovoriti na zastavljena vprašanja, pri čemer bo s pomočjo tipologije lahko odkrila tudi nove resnice o tistih pojavih, ki v okviru spoznanega še niso razložljivi.

1.2.1 Praslovanščina je poznala vidski par s pomenom 'stemniti se': dovr. **mōrkti*, **mōrkno*, prim. sbh. *mřci*, *mřknē* 'stemniti se', ukr. *měrkty*, *měrknu* 'isto', nedovr. **mōrkati*, prim. sln. *mřkati*, *mřkam* 'sich verfinstern, blinzeln', csl. *mřkati* 'obscurari', mak. *mrka se* 'večeri se', rus. *merkát* 'temniti se', češ. *mrkat* 'isto, mežikati', slš. *mrkat* 'isto' itd. z inhoativom **mōrknoṭi*. Po ustaljenem mnenju je psl. *(*sō*)*mōrkō* 'mrak, stemnitev', ki se pojavlja v sln. *mřk*, češ., slš. (*z*)*mrk*, gluž. *směrk* in ukr. *smerk*, izglagolska tvorba k psl. *(*sō*)*mōrk-ti*,³² za kar govorijo variante s predpono in poleg navedenih pomenov še pomen 'mežikljaj' v češ. in slš. Pustimo ob strani obrobna vprašanja, kot je razširitev nosniške pripone v nedoločnih glagolskih oblikah, vprašanje enakosti sbh. *mřci*, *mřčē* z lit. *mirkti*, *mirkui* in ostanke stare nedoločniške osnove v prid. sln. *mřkel*, ž. -*kla* = sbh. *mřkao*, ž. -*kla* 'temen'. Tu nas zanima, zakaj se izvirno ista izglagolska tvorba pojavlja v sln. *mřk*, ž. *mřka*,³³ sbh. *mřk*, ž. -*ka* in mak. *mrk* v pridevniški funkciji s pomenom 'temen, črn, čemeran'. Odgovor se verjetno nahaja v stavku tipa psl. **onō jestō mōrkō* 'on je mračen, temen, čemeran' z motivacijo 'on je tako mračen/temen/čemeran, da je mrak/tema/slaba volja njegova glavna lastnost, zaradi česar ga lahko s temi pojavi enačimo: on je mrak/tema/slaba volja'. V takem stavku je bilo povedkovo določilo lahko razumljivo kot samostalnik ali kot pridevnik. Zaradi potrebe po uporabi pomensko enakovrednega stavka tudi za ž. spol, je začela ista beseda delovati tudi kot pravi pridevnik: **ona jestō mōrka*. Poosebitev teh pojavov, tj. njihovo enačenje s človekom določenih lastnosti, zasledimo v sln. nar. *mřk* (m.) 'malobeseden, nepriljuden človek'.³⁴ Primer ni osamljen, saj prehod med pridevniko pozna tudi psl. **ukō* 'učenje, učenost', prim. mak. nar. (*po*)*uk* 'učen'.³⁵ Zato je upravičeno domnevati enako razvojno pot tudi za psl. **pōlxō*: **onō jestō pōlxō* 'on je tako plašen, da je plašnost njegova glavna lastnost, zaradi česar ga z njo enačimo', kar je zaradi enakega nihanja v razumevanju povedkovega določila privedlo do stavka tipa **ona jestō pōlxā* in s tem prehod med prave pridevnike. Poosebitev tipa sln. *mřk* 'malobeseden, nepriljuden človek' je mogoče zaslediti v sln. *plāhec* 'plašen človek'.⁹

1.2.2 Če je bil sam. **polhō* pomensko zelo blizu sam. **straxō* — razločke glej v 1.2.5 in 2.0 — smemo domnevati, da je prvi dobil pripomoč **-xō* po analogiji z drugim in preostalimi imeni dejanj z o-jevsko stopnjo korenskega samo-

³² V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 379; Schuster-Semc, 1318.

³³ SSKJ II, 685.

³⁴ Pleteršnik I, 611, navaja za Slovenske gorice.

³⁵ RMJ III, 431.

glasnika in to pripono, npr. **směxǫ*, **sluhǫ*, **duxǫ*, kjer gre za pravilen razvoj ide. pripone *-so-, prim. ime dejanja z isto pripono v psl. **golsǫ* iz glagolskega korena **gol-*. Tako je sam. **polxǫ* nasledil starejši **pǫlǫ* < ide. **pólo-*, ta pa more biti ime dejanja ide. glagola **pélō* 'vznemirjam, /bojim se/ strašim', katerega obstoj posredno dokazujejo še stnord. *faela* 'prestrašiti', got. *us-fil-ma* 'prestrašen', stnord. *felms-fullr* 'isto', šved. *fåla*, stdan. *faele* 'prestrašiti', šved. nar. *fälin*, *faelt* 'plašen', stagl. *ealfaele* 'strašen', srvn. srniz. *vālant*, nvn. *Voland* 'hudič'.³⁷ Razmerje **pélō* : **pólo-* je torej enako znanemu razmerju **bhērō* 'nosim' : **bhóro-* 'nošnja'.³⁸ S tem so postavljene domneve o kontinuitetah in njihovih začetkih psl. nar. **pǫlxǫ* 'boječ', **pǫlxǫ* 'vznemirjenje' in psl. **pǫlǫ*, ide. **pólo-* 'isto'. Domneve bodo podkrepjene z odgovori na preostala zastavljena vprašanja.

1.2.3 Psl. **polšiti*, **polšǫ* 'plašiti, poditi' je izimenski glagol iz sam. **pǫlxǫ* 'vznemirjenje'. Ta trditev je skladna z vsem, kar je znanega o tvorbah tovrstnih glagolov in njihovem naglasu.

1.2.4 Psl. nar. **pǫlxǫ* (rus. *polóx*, sln. *preplāh* idr., gl. 1.1) je imenska izgagolska tvorba po glagolu **polšiti* < **polxiti*. Tak besedotvorni postopek sicer še ni zadovoljivo dognan,³⁹ vendar primer ni osamljen, prim. rus. *polón*, rod. *polóna* 'plen' iz **pelnuti* (rus. *polonít'*), kar je izimenski glagol k psl. **pēlnǫ*, prim. sln. *plēn*, sbh. *plijen* = lit. *pēlnas*. Iz akutiranega **pǫlxǫ* je tvorjen izimenski glagol **pǫlšiti* v sbh. *plāšiti*, (mak. *plaši*), bolg. *plāša*, rus. nar. *polóšit'* in gluz. *plóšic* 'plašiti'. Za starost prvotne cirkumflektirane besede pričajo njeni ostanki na tistem delu sbh. področja, ki pozna psl. **polxǫ* le kot akutirano osnovo, prim. sbh. *plāšljiv* 'plašen' in *plahǫvati*, *plāhujem* 'razuzdano živeti'.⁴⁰

1.2.5 Zlasti iz pomena izmenskega glagola **polšiti* v slov. jeziki, ki je od **strašiti* bogatejši za pomenko (semem) 'poditi, pognati v beg', prim. kašub. *płošć* są poleg 'bati se' tudi 'hiteti' in dovr. **sǫpolšiti* są s posebnim pomenom 'pobezljati (o živini)' v sln. *splāšiti se*, polj. *spłoszyć się*, kašub. *spłošć są*, je

³⁶ W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik² II, 630 s. Prim. naknadno pritraknjeno pripono -xǫ še v psl. **spěchǫ* k **spěti*.

³⁷ Got. *usfilma* in stnord. *felms-fullr* narekujeta vzpostavitev pragerm. **felma*-strah' < ide. **pel(ə)-mo-* (k tvorbi prim. gr. *ἄνεμος* 'veter'; K. Brugmann, Grundriss der Vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen² II/1, 246), s čimer je morda sorodno gr. *πέλημα* v *πελεμίζω* 'tresem' (H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch II, 374 s.). Na osnovi ags. *ealfaele* in stnord. *faelin-* je možno vzpostaviti pragerm. **fēl-i-*, iz česar je z drugo pripono tvorjeno srvn. *vālant*. Dokumentacija in vzporednice pri A. Jóhannesson, Isländisches etymologisches Wörterbuch, 555; J. de Vries, Altnordisches etymologisches Wörterbuch, 110, 149; F. Holthausen, Altenglisches etymologisches Wörterbuch, 95.

³⁸ Prim. gr. ime dejanja *φάρος* k *φάρω*, slov. **szborǫ* k **szberǫ* (K. Brugmann, navedeno delo, 148 ss.).

³⁹ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves I, 262, domneva tak tip izgagolskih tvorb samo za ruščino in navaja dva primera: v besedilu omenjeni *polón* iz *polonit'* in *zagarǫd* (proti sbh. *zāgrad*) iz *zagarodit'*. Primer **pǫlxǫ* govori za večjo starost in širše področje takega postopka. Ker je očitno drugotni naglas sovpadel s starim akutom, mora biti nastanek takih izgagolskih tvorb starejši od nastanka slovanških novih akutov. Vzporedni primer pri glagolih z enoglasnikom je *(na)sadǫ, rod. *(na)sada iz **saditi*, s kratkim samoglasnikom **zakǫnǫ*, rod. **zakǫna* iz **zakoniti* (A. Vaillant, Grammaire comparée IV, 275 ss.).

⁴⁰ Ivković-Broz, n. m.

razvidno, da je psl. **pōlchǫ* označeval tak strah, ki je pripravil osebek, da je na vrat na nos kam zbežal. Zato je v prid. **polxǫ* lahko spremenil svoj pomen v 'hiter, nenaden', kot je primer v sbh. Na starost tega (so)pomena opozarjata glagola, sln. *pláhniti*, *pláhnem* 'planiti' in češ. *pláchnout* 'zbežati',⁴¹ poleg polj. nar. pomena pridevnika v *ploche ptastwo* v nasprotju z *drapieżne*, ki so roparice,⁴² češ. *plaché zvíře*,¹³ sbh. *plahe zwijeri*, tj. jeleni, košute ipd.⁴³ S prenosom dela teh lastnosti na naravne sile dobimo drugo plast sbh. pomenov, ki so izpričani tudi v kašub. ('deroč, nevihten,⁴⁴ viharen'), s prenosom na označevanje človeških duševnih lastnosti pa tretjo, ki ima vzporednice v polj. in kašub. ('vihrav, lahkomiselen, razuzdan') s podobnim produktom v stč. *plachý* 'divji, nepriljuden'.

2 Psl. **strāxǫ* 'otrplost, odrevenelost'.

2.0 Psl. **strāxǫ*, ki ga vzpostavljamo (rekonstruiramo) iz gradiva csl. *straxǫ* 'tremor, timor', sln. *strāh*, rod. -a in -ū, sbh. *strāh*, čak. *strōh*, mak. *strav*, bolg., vzh.- in zahsl. brez dluž. *strach*, dluž. *tšach* je treba pomensko ločiti od **polxǫ*, kar najjasneje dokazujejo razločki med pomeni izimenskih glagolov *(*per*)*polšiti* in *(*per*)*strašiti* v slov. jeziki. Kot že rečeno, refleksi prvega povsod pomenijo 'preplašiti tako, da preplašeni zbeži', refleksi drugega pa 'spraviti koga v strah tako, da obstane na mestu, otrpne'. Ta razloček je treba pripisati izvornima samostalnikoma, kar potrjujeta tudi njuni pomenski motivaciji. Kot je razvidno iz zgornjega izvajanja, je psl. **pōlchǫ* ime dejanja s pomenom 'vznemirjenje' h glagolu **pel-* 'vznemiriti, burkati',⁴⁵ do sedaj najpre-

⁴¹ *Pleteršnik* I, 46; Machek, n. d., 453 z drugačno razlago.

⁴² *J. Karłowicz*, *Słownik gwar polskich* IV, 139.

⁴³ Arj. IX, 943.

⁴⁴ Od kašub. *ploxi* je treba ločiti *plōšava* in *plōšedlo* 'kratkotrajen dež', kar je treba povezati s sln. *plōha*, zah. sbh. *plōha*, *plōva* in izvajati iz **plexati* v rus. *plexát* 'liti, brizgati', sbh. *plehati*, *plejati* 'močno padati (o dežju) poleg 'tolči' v sln. *splehāti* 'dünn machen'. Te besede je treba navezati na obširno slov. besedno družino, ki jo predstavljajo še npr. **pleskati*, **ploskati*, **ploskǫ*, **plaskǫ* iz ide. osnove **plā(-)k-*, **plek-* 'breit und flach; schlagen' (*Pokorný*, 831 s., šteje sem samo slov. besede s pomenom 'plosk' in glagol **plakati* 'jokati').

⁴⁵ Za potrebe slov. etimologije ni bistvenega pomena, ali je obravnavana ide. osnova istovetna z znano **pel(ə)-* 'tresti, liti, polniti'. V prid enačenju ali vsaj mešanju govori psl. glagol **pōlti*, **pōlje* 'valoviti, vejati, tresti', ki je ohranjen v sln. *plāti*, *póljem* 'valoviti, pljuskati, vejati, valovati, zajemati s korcem, stresati testo v lesenem modelu', polj. nar. *plóc*, *pluc* 'vejati, stresati nečke' (*Karłowicz* SGP IV, 142) in gluz. *plóc*, *plóju* 'vejati, čistiti žito' (*Schuster-Sewc*, 1087), od koder je izvedena intenzivna tvorba psl. **polxati* v sln. *plājhati* (z imitativnim j in intonacijo) 'valoviti, pljuskati (čez rob)', nar. tudi 'hitro goniti živino' (prim. kašub. *jaxac v ploš* 'jahati v galopu'), prisl. *plahōder*, ekspr. češ. *špláchat*, slš. *špláchat*, *špláchat*, *špliechat* 'plajhati' (*Pleteršnik* II, 46 s.; *Machek*, navedeno delo, 621 z drugačno razlago; *M. Kálal*, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, 688) in morda v polj. nar. *plochač* 'trgati (obleko)' (*Karłowicz*, SGP IV, 138). Ponavljalni glagol iz psl. **polti* se je glasil **polati*, ki je v večini slov. jezikov dobro izpričan (gl. *Vasmer*, s. v. *palát*). Etimologija slednjega je kljub omejenosti področja izvornega glagola splošno sprejeta, praktično nedvomna, zaradi česar odpadejo vsaj tipološki zadržki pri izvajanju splošnoslovanskega sam. **strāxǫ* iz glagola, katerega ostanki se prav tako pojavljajo na tako omejenem področju. Neslovansko gradivo, ki govori za istovetnost ali vsaj mešanje obravnavanih ide. osnov, je npr. gr. *αἰλλω* 'maham, tresem, vihtim', lat. *palpor* 'gladim, božam' in alb. *palun* 'tresoč se' (*A. Walde-J. B. Hofmann*, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* II, 241 s.).

pričljivejša etimološka razlaga psl. **strâxǫ* pa prav tako domneva ime dejanja **strǫg-so-* s pomenom 'odrevenelost, otrplost, otrdenje' k lit. glagolu (**)*stręgti*, *stregiu* 'otrdeti, zmrzniti'. Tako je problem rešen npr. pri Vasmerju, Schuster-Šewcu in z rezervo pri Pokornem.⁴⁶ Avtor te etimologije je P. Persson.⁴⁷

2.0.1 Vendar to izvajanje zahteva popravek. Dejstvo je, da litovski slovarji takega glagola ne poznajo in da ga, razen v navedenih delih v zvezi z razlago psl. **straxǫ*, najdemo samo še na enem mestu, v Būgovi zbirki napačno citiranih in neobstojećih lit. besed, ki se pojavljajo v strokovni literaturi⁴⁸ kot neobstoječo besedo. Lit. ***stręgti* je torej strašilnica (>ghost word<), ki straši po etimoloških slovarjih od Perssona dalje.

2.1 Slovenščina pozna prid. *ostrékel*, ž. -*kla* 'trd, neobčutljiv za očitke, hudoben' (z izimenskim glagolom *ostréklėti* 'otrdeti'),⁴⁹ ki skorajda enoumno kaže na starejše **-strěklǫ*. Zelo verjetno se zdi, da je to prvotno tvorni opisni deležnik k sicer neizpričanemu glagolu **strěkti* 'otrdeti'. Izglagolsko imensko tvorbo lahko zasledimo v mak. frazeologemu *stoi na štek* 'je pazljiv, previden'.⁵⁰ Dalje smemo domnevati iz **strěkti* izvedeni ponavljalni glagol **strěkati*, prvotno 'postajati trd' (prim. mak. *štreka se, štrekne se* 'zdrzne se' < *'postane trd') in nato 'bosti',⁵¹ kar je izpričano v csl. *strěkati*, -*čō* 'pungere, stimulare', sbh. *strijeknuti, strěknuti, strěcati* 'zboosti, zbadati (o bolečini)', rus. *strekát', -áju*, strus. *strěkati, strěču* 'bosti', ukr. *striknúty, -knú, -kněš*, nedovr. *strikáty* 'pikati', iz česar se je dalje razvil pomen 'brizgati', npr. v mak. *štreka* 'brizga, izvira', češ. *stříkat* in slš. *striekat* 'brizgati'. K pomenskemu prehodom prim. sln. *píčati, píčim* 'tičati, štrleti, brizgati', dluž. *pikovaś* 'izvirati' k **pikati* 'bosti' in kimr. *tarddy* 'to break out, spring, issue' iz ide. *(s)ter-d- 'trd ipd'.⁵²

2.2 Psl. **strěkti* 'otrdeti', **strěkati* 'postajati trd' in' ime dejanja k temu **strâxǫ* 'otrplost, odrevenelost, otrdelost' < **strǫk-sǫ-* je treba izvajati iz ide. osnove *(s)ter(ǝ)- 'trd biti, močan, otrdel (postati)' z določilnikom (determinativom) *-k-. Tako podstavo domneva Pokorny⁵³ samo za psl. *(s)trǫrkěti > *(s)trǫrčāti, prim. sln. *střčati, štřčati, -im*, sbh. *střčati, -im*, sbh. *střčati, -im*, rus. *torčát'*, ukr. *storčáty* idr. 'štrleti'. Poleg tega se ista osnova s prav takim determinativom po vsej verjetnosti nahaja v het. *ištark(ija)*- 'zboleti', saj se mehkonobni soglasnik, kadar to dopušča pisava, piše dvojno, prim. pret. edn. 3. tvor. *iš-tar-ak-ki-it, iš-tar-ak-ki-ja-at*, med *iš-tar-ak-ki-ja-ta-at*,⁵⁴ kar po znanem Sturtevantovem pravilu kaže na nezveneči zapornik. Rekonstrukcija het. glagola se tako ver-

⁴⁶ Vasmer III, 23; Schuster-Šewc, 1362; Pokorny, 1023.

⁴⁷ P. Persson, Beiträge zur indogermanischen Wortforschung (I), 432.

⁴⁸ K. Būga, Lietuvių kalbos žodžių iškraipytai vartojamų kalbos mokslo literatūroje sąrašas; Rinktiniai raštai II, 716.

⁴⁹ Pleteršnik I. 861. ⁵⁰ RMJ III, 580.

⁵¹ K temu pomenskemu prehodu prim. gr. *στόρθη* 'τὸ οἶόν τοῦ δόρατος καὶ ἐπιδορατῆς' (Hesih) k zahord. *stírde* 'trden, neupogljiv', *stordr* 'trava, zeleno steblo' (Pokorny, 1023; H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch II, 802).

⁵² Pokorny, 1024.

⁵³ Pokorny, 1023.

⁵⁴ J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch, 92; A. Götze, Language XXX, 403, rekonstruira z zvenečim -g-.

jetno glasi *sterk(je/o)- *otrđeti' > 'zboleti',⁵⁵ k pomenu prim. psl. *t6rpěti 'leiden' iz 'erstarren' v csl. utr6pěti, lat. torpēre.⁵⁶

2.2.1 Zaradi tonemskih razmer slov. glagolov iz ničte stopnje iste ide. osnove, prim. *t6rkati, -aj6 'tolči' < 'obdelovati s trdim orodjem' (sln. trkati, trkam, hrv. kajk. trkati rus. t6rkat' s sorodstvom v lit. t6rkterėti 'trkati'), jslov. *st6rk/cati, -aj6 (sln. štrkati, štrkam 'brizgati', sbh. strcati, štrcati, -ām 'isto'), in sln.-zahslov. vidskega para *st6rkati, -aj6, *st6rčiti, -č6 (npr. sln. štrkati, štrkam 'bičati, tepsti', češ. strkat 'suvati, dregati, vtikati', gluž. storcač 'tolči' in dovršnik k temu, sln. strčiti, strčim (v Beli krajini naštrčiti 'okoreti' (!)), češ. strčit, gluž. storčić),⁵⁷ je treba psl. *strěkāti izvajati iz težke podstave, ide. druge polne stopnje *(s)treH-k-, pripono -a- pa pripisati slovanski nedovršnosti. Pri tem ostane nerazloženo, zakaj se iktus v nekaterih glagolih iz domnevno iste osnove nahaja na priponi, tako poleg v *strěkāti še npr. v (s)t6rčāti 'štrleti'. Vzroke bo treba iskati v indoevropskem in praslovanskem glagolskem besedotvorju.

2.3 Pomenski prehod 'otrplost, otrdelost' → 'strah' ima samo v mejah iste ide. besedne družine vsaj tri vzporednice. Že Zupitza⁵⁸ je s slov. besedo vzporejal ags. on-dreccan 'bati se', kar povezuje Holthausen⁵⁹ s stnord. threk(r) 'moč'. Dalje je iz nedoločne (nedeterminirane) osnove še stvn. stornēn 'osupniti, prestrašiti' in z določnikom (determinativom) -d- sragl. sterten 'planiti, prestrašiti'.⁶⁰

ZUSAMMENFASSUNG

Urslaw. *polxъ 'Verwirrung, Unruhe (> 'furchtsam, scheu' in westlichen und teilweise in den südslawischen Sprachen über den Satz des Typs *onъ jestъ polxъ 'er ist Verwirrung, Unruhe, Schrecken' > 'er ist furchtsam, scheu') ist aus dem Indoeur. *p6lo- (mit analogischer Verbreitung des Suffixes *-xъ nach dem Vorbild *sluxъ, *straxъ usw.) abgeleitet, was das Nomen actionis des Verbs *p6lō 'beunruhigen, scheuchen' ist. Das ist indirekt in germanischen Sprachen ausgesagt, z. B. im Urgerm. *felma- 'Schrecken' und vielleicht im Gr. πάλλω 'schwinge, schüttele', alb. pilun 'flatternd, zitternd'.

Im zweiten Teil ist die Korrektur der Etymologie urslaw. *straxъ 'Schrecken' vorgestellt. Die ältere Erklärung hält wegen des Nichtbestehens des litauischen Verbs **strėgti 'erstarren, zu Eis frieren' (Būga) keiner Kritik stand. Deswegen muss es aus *str6k-so- 'Erstarrung' abgeleitet werden, was das Nomen actionis ist, diesmal zum urslawischen Verb *strėkti, *strėčo, das indirekt im Slowen. ostrėkel, fem. -kla 'starr, Vorwürfe nicht beachtend, böseartig', mak. stoi na štrek 'ist aufmerksam', urslaw. *strěkāti 'stechen, hervorragen, hervorquellen' ausgesagt ist. Die Bedeutungswandel und weniger bekannte morfologische Muster sind durch parallele Beispiele bei andern Wortfamilien verstärkt.

⁵⁵ Etimon zaradi razločka v pomenih ni dokončno sprejet. Druge, še dvomljivejše podmene gl. pri J. Tischler, Hethitisches etymologisches Glossar (III), 434 in J. Puhvel, Hittite Etymological Dictionary (II), 475 ss.

⁵⁶ Pokorny, 1024.

⁵⁷ K pomenskimi prehodom prim. sln. pičati (2.1), dluž. dybaš 'tolči, trkati' poleg rus. stojať d'j6bom 'štrleti', d'j6beľ 'zmrzovati, strjevati se' (Schuster-Serov, 1361), sln. tičati 'fixum esse' k *t'zkn6ti 'dotakniti se', csl. t'zpati 'palpitare', gr. τ6πιω 'tolčem' k lat. stupeō 'otrdim', stnord. stūpa 'štrleti' idr.

⁵⁸ E. Zupitza, Die germanischen Gutturale, 169.

⁵⁹ F. Holthausen, Altenglisches etymologisches Wörterbuch, 368.

⁶⁰ Pokorny, 1022 ss.

POGANJKI LITERARNOZGODOVINSKE METODE V ČOPOVI LITERATURI SLOVENCEV

Čopova Literatura Slovencev (1831) se odmika od bio-bibliografske zasnove in približuje slovstvenozgodovinski. S tega vidika jo je mogoče včleniti v razvoj slovenske slovstvene zgodovine in razložiti preureditev Čopove predloge v Šafaříkovi *Geschichte der südslawischen Literatur* (1864).

Matija Čop's *Slovene Literature* (1831) deviates from the bio-bibliographical concept towards the literary-historical one. Viewed in this light it is linked into the evolution of the Slovene literary history and its rearrangement in Šafařík's *Geschichte der südslawischen Literatur* (1864) is explained.

0 Komaj si je mogoče razložiti, da kljub nesporni in v literarni zgodovini že dolgo utrjeni veljavi Matija Čopa njegovo delo vse doslej ni dočakalo popolne znanstvenokritične izdaje.¹ Mogoče je tega kriv stereotip (ki ga je spočel Prešeren v svojem epigramu o ljubljanskem dihurju in ki se je bolj ali manj prijel tudi v literarnozgodovinskih delih) o pretežno sprejemalni, študijski, pred javnim delovanjem zadržani Čopovi naravi, ki naj bi toliko bolj blagodejno delovala v zasebnih stikih, v oblikovanju romantičnega kulturno-estetskega programa. Njegovo delo je res pretežno pisemsko, vendar bo potrebno vsaj nekoliko popraviti tudi sliko o njem (Čopov javni nastop v črkarski pravdi je namreč že bil pozorno ovrednoten — prim. eno novejših sintez in poglobitev dognanj Žigona, Slodnjaka idr. v Kos, 1979: 145—170). Razlogi za to so sledeči: (a) v njegovi korespondenci se jasno kaže, da pisma kljub zasebni naravnosti k naslovniku posamezniku po tipu sporočanih informacij večkrat niso zasebna; pismo je torej sredstvo, ki nadomešča druge občevalne kanale (zlasti manjšo mrežo ustreznih revij ali institucionaliziranih mednarodnih srečanj, npr. simpozijev) pri izmenjavanju sporočil o literarnih, literarnozgodovinskih in teoretičnih, kritiških, kulturnih in znanstvenih vprašanjih — to je bilo med izobraženci tudi še v Čopovem času običajno;² (b) ta sporočila niso le goli, nerefektirani podatki, ampak se pogosto dvignejo na raven kritiškega, literarnoestetskega, teoretičnega in zgodovinskega razmisleka oziroma interpretacije korespondenčnih tem;³ (c) nekatera Čopova pisma so

¹ Poleg desetih objav njegovih pisem od 1897 do 1961 (nobena od njih ni bila popolna), so bili do izdaje Pisem Matija Čopa (ur. A. Slodnjak — J. Kos, 2 knjigi. Ljubljana: SAZU, 1986) objavljeni trije knjižni izbori njegovega dela: 1935 ga je bolj za šolsko rabo uredil A. Pirjevec, 1973 za zbirko Naša beseda J. Kos, ki je 1983 za zbirko Kondor priskrbel do takrat najboljše izbor.

² »Potreba pismenega občevanja učenjakov z učenjaki je bila zelo velika, ker le tem potem je bilo mogoče zvedeti najhitreje o literarnih novostih in vobče o duševnem življenju tujega naroda. /.../ Kopitarjeva pisma so cele razprave, ki obsegajo pogosto več pol, Miklošičeva pa so le kratka prijateljska sporočila ter obsegajo večinoma le nekaj vrstic.« (Kunšič, 1899: 77).

³ Zato se je dalo na njihovi podlagi rekonstruirati Čopovo literarnoestetsko obzorje, nazor ipd. (npr. Kos, 1979).

služila tudi kot gradivo za kasnejšo javno objavo; bila so torej namenjena širšemu, javnemu krogu naslovnikov, čeprav posredno — tega se je Čop tudi zavedal.⁴

Objava Čopove *Literature Slovencev*⁵ je še zlasti pomembna. Prvič v celoti in znanstvenokritično predstavlja to Čopovo delo, čeprav v tem ni čisto dosledna — manjkajo predvsem nemški izvornik, dodani seznam Zoisovih carniolan (prim. Kunšič, 1899: 129), komentar s podrobnejšimi opombami, zamujena pa je tudi priložnost, da bi objavili ali vsaj opisali Čopov prepis tega gradiva, ki ga je z naknadnimi dopolnitvami 1832 že mislil sam knjižno izdati, a tega ni storil (delo se nahaja v danes ne tako nedostopni leningrajski knjižnici). Kunšič je *Literaturo Slovencev* 1899 le dokaj natančno opisal, navajal pa je v glavnem tiste odlomke, ki so bili v izdaji Šafárikove *Zgodovine južnoslovanske literature iz 1864* izpuščeni. Poslej se bo torej mogoče rešiti zadreg, ki so nastajale z mešanjem Čopovega in Šafárikovega besedila; le-ta je Čopa res obsežno citiral, se opiral na njegove informacije ali predlagane vire, vendar vseeno ne gre objavljati odlomkov iz Šafárikovega dela pod Čopovim imenom.⁶ Potrebno je namreč upoštevati njegove posege v Čopovo besedilo — izpuste, prerazporeditve, vstavke —, ki zlasti pri novejših piscih niso zgolj formalni, ampak tudi vrednostni (prevrednotenja), nasploh pa so konceptualni. V Čopov rokopis za Šafárika je kakih tridesetkrat posegel tudi Kopitar, vendar skoraj izključno s kratkimi, za temeljni zaris nebitvenimi opombami pravopisnega, etimološkega, bio- in bibliografskega značaja. Pomembnejša je le njegova trezna črta Čopove vznesene oznake njegove slovnice (češ da je »delo slovniškega genija« itd. — Čop, 1986: 107). Vprašanje pa je, koliko je Kopitar s svojimi nazori in stališči vplival na Šafárikovo obdelavo Čopovega gradiva (prim. Kopitarjeve dostavke k Čopovim pismom Šafáriku). — Lotimo se lahko tudi orisa konceptualne zasnove *Literature Slovencev*, kriterijev, načinov izbiranja, urejanja, vrednotenjskega in razlagalnega reflektiranja slovstvenih pojavov preteklosti, rekonstruiramo njegove implicitne metodološke, teoretične in zgodovinske predstave oziroma »paradigmo« ter jo skušamo umestiti v razvoj slovenske literarne zgodovine.

1 Po dialoški komunikacijski usmerjenosti (naperjenost na naslovnika posameznika), po nekaterih oblikovnih lastnostih (npr. naslovitev, obračanje na slovniško drugo osebo, sicer naknadna datacija) je Čopova *Literatura Slovencev* posebna zvrst epistolarnega besedila — intelektualno estetsko razpravno pismo. Zvrstno je podobno večini njegovih pisem oziroma njihovi močni potezi (kjer se v pismih mešajo z njo informacije zasebnega tipa) — gre za izmenjave biografskih, bibliografskih podatkov, za opise knjig, za refleksije o piscih, leposlovnih, znanstvenih in filozofskih delih, kulturnih in estetskih ter literarnoteoretičnih in zgodovinskih problemih. Od tega pisemskega žanra

⁴ Takšni so bili njegovi dopisi o leposlovnih in jezikoslovnih novostih avstrijskih Slovanov ter poročilo o vsebini angleške antologije poljske poezije za Lvovske Rozmaitości (Stefan, 1985). Posredno namenjenost javni objavi razkriva že naslovitev Čopovega »pisma« Šafáriku: »Gospodu dr. Šafáriku (P. J.) za slovenski del *njegove Geschichte der slaw. Sprache u. Lit.*« (Čop, 1986: 13; podč. M. J.). Čop svoje (delno) avtorstvo skriva za drugo ime.

⁵ Ta naslov (*Literatur der Winden*) na prvi strani rokopisa iz 1831 je Šafárikov.

⁶ Tako A. Pirjevec kot J. Kos sta Čopovo gradivo prevzemala po Šafárikovi objavi iz 1864 (Kos 1983 tudi po Kunšiču), ki se od Čopovega rokopisnega besedila v marsičem razlikuje ravno pri izbranih odlomkih.

se Literatura Slovencev loči predvsem po izjemni dolžini (104 strani — Kunšič, 1899: 79) in po nekaterih posebnih značilnostih, ki opozarjajo, da je besedilo posredno namejeno objavi, širšemu naslovniškemu krogu (členitev gradiva po poglavjih, geselska ureditev, napotki Šafáriku, kako naj kaj formulira — strategija torej, ki računa na javni odmev izjav, npr. o janzenizmu, o Zupanu, o Ravnikarju).

Zgradbena zasnova Literature Slovencev je bio-bibliografski pregled slovenskega slovstva (prim. Kos, 1983: 204, Kmecl, 1971: 99): kronološka razvrstitev piscev, njihovih biografskih podatkov in del z eventualnimi opisi in izvlečki.⁷ To dokaj togo obliko pa Čop marsikje razrahlja in jo skuša nadgraditi.

2.1 Bio-bibliografska zasnova Literature Slovencev je bila prilagojena Šafárikovim željam oziroma načrtom,⁸ do katerih je imel Čop načelne pomisleke že ob pisemski kritični oceni njegove prejšnje slovstvene zgodovine.⁹ Ker so bili Šafárikovi okvirji preozki za njegov spoznavni, razlagalni in vrednotenjski horizont, je skušal bio-bibliografski obrazec na več mestih preseči: (a) s periodiziranjem posameznih kronološko razvrščenih slovstvenih pojavov in perio-

⁷ V grobem je Čopova Literatura Slovencev urejena takole: (a) v Predhodnih opombah (s. 11–12) pojasnjuje: zgradbeno zasnovo (»kronološka pot«), da pri izboru upošteva tudi drugojezična dela, kakšna je njegova pravopisna odločitev pri transkripciji lastnih imen idr. Na kratko oriše posebnosti slovenščine (s. 15–19); (b) od reformacijskih piscev (s. 20–35) posebej večjo pozornost Trubarju, Dalmatinovi Bibliji kot glavnemu delu protestantske književnosti in Khislu, na koncu pa obravnava obdobje na kratko označi; (c) Protireformacija je naslov naslednjega razdelka, ki pa pokriva le del »druge dobe« od Hrena do Pohlina. Protireformacijo označi že na začetku, glavne poteze vseh treh dob pa šele v daljšem periodizacijskem razglabljanju pred Pohlinom (s. 58–61). Obravnava Hrena, jezuite v Ljubljani, ki so v šolstvu zanemarjali slovenščino, Schönleba in Valvasorja kot za svoj čas izobražena, razgledana domoljuba, Kastelca, Svetokriškega, Hipolita in Rogerija, Basarja, Stržinarja kot pisca ene izmed cerkvenih pesmaric, ki so izrinjale ljudsko pesem, Paglovca, Popoviča in Lavrenčiča; (c) Pohlina postavi na čelo »tretje dobe« (s. 61 in sl.), ki jo uvodoma označi; poudari Devovo in Pohlinovo izdajanje Pisanic; »tretjo dobo« deli na Spise nekaterih učencev patra Marka in Spise iz Pohlinovega obdobja (ki ne slede njegovim naukom); pomembnejša so Čopova razpravljanja o janzenizmu (prinesel »bolj očiščene religiozne nazore«), Akademiji delavnih, o Japelj-Kumerdejevem prevajanju biblije, Zoisa ima za središčno osebo naslednjega, popohlinovskega obdobja (o katerem pa izrecno ne govori). Pri Linhartu obširneje razlaga, da je skušal »za domačo literaturo zbujati zanimanje bolj izobraženih«. Vodnika ceni bolj kot kulturnega delavca, do njegovega pesništva je zadržan (sproti oriše še šolske in druge kulturnozgodovinske razmere v času Ilirskih provinc). Kopitarja slavi kot »slovniškega genija«, pri Ravnikarju pa je tudi polemičen do njegovih jezikovnih nazorov in prakse (pretirano opiranje na kmeta in njegov jezikovni obseg). Pri Jarniku in Staniču omenja tudi njune prevode in izvirne pesmi. Kronološki pregled konča s Kranjsko čbelico. Med čbeličarji najbolj obširneje obravnava Prešerna (z vidika uspešnega uveljavljanja različnih tujih umetelnih pesniških oblik); (č) sledijo še razni sezname. Novejše slovstvo severnih in vzhodnih Slovencev na Štajerskem. Viri slovenske slovstvene zgodovine (Frisch, Kopitar, Valvasor, Schnurrer, Pohlina), Tiskanje slovenskih knjig. Zanimivejša sta razdelka o kranjskih ljudskih pesmih (s. 147–149) in o različicah slovenskega narečja (s. 162–164).

⁸ Za dopolnitev slovenskega dela svoje južnoslovanske literarne zgodovine si je 1827 želel predvsem popoln katalog pisateljev s kratkimi biografijami in pravnimi naslovi knjig. Ta želja je bila prek Kopitarja posredovana Čopu (Kos, 1986: 167).

⁹ Nista mu ustrezala ne zgradba (»gradivo /je/ skrbno zbrano, vendar še ne predelano v ubrano celoto«) ne nesodoben način vrednotenja (»tudi estetska sodba pisatelja ni na sodobni ravni estetike«). Pismo Saviu, 1. 5. 1828 (Čop, 1983: 32).

dizacijskimi poimenovanji (reformacija, protireformacija, spisi Pohlinoe dobe, prva, druga, tretja doba); (b) s sintetičnimi oznakami konstitutivnih značilnosti posameznih obdobij po stalnem, pretežno »formalnem« periodizacijskem modelu (gl. 2.4); (c) z — večkrat opombarskimi — zgoščenimi pregledi daljših časovnih odsekov po posameznih vidikih (npr. o kulturotvornih skupinah, inštitucijah, idejnih tokovih — o jezuitih, janzenistih in janzenizmu, o šolstvu, razvoju bralnih navad, o usodi posameznih zvrsti — npr. cerkvenih pesmi, pratike itd.); (č) z vrednotenjskim modelom, ki slovstvene pojave presoja glede na njihovo jezikovno kvaliteto, funkcijo v oblikovanju popolne in diferencirane nacionalne književnosti ter kulture (gl. 2.3); presoja estetskih kvalitete, ki se je loteva zlasti ob pesniških besedilih, sicer ne temelji na eksplicitiranih kriterijih, jo pa relativizira in historizira s pojmom »okusa« ter z vzporejanjem z besedili sorodne zvrsti, namembnosti, kulturne ravni (npr. ob Pisanicah); (d) z zametki kavzalno-genetičnega razlaganja slovstvenih pojavov, ko povezuje spremembe v družbenem nizu s spremembami v literarnem (ob ljudskih pesmih); (e) z implicitnimi predstavami o slovstvenem razvoju, ki kažejo tudi sledi programskega »najstva«, in jih je mogoče povezati s schleglovsko estetiko in literarno zgodovino (gl. 2.3).

Vse to, s čimer Čop sporadično presega bio-bibliografski tloris, sega že v območje literarnozgodovinske metode. Le-ta se je pričela oblikovati ravno z iztekom 18. in v 19. stoletju. Čopa je zanimanje za evropske literature (prim. Kos, 1981: 37—45) seveda zaposlilo tudi s študijem besedil, ki se na literarna dela nanašajo, s tem da jih izbirajo, evidentirajo, opisujejo, razlagajo, vrednotijo itd. in s svojimi »urejevalnimi tezami« (Darasz, 1982: 102) omogočajo orientacijo v neki narodni književnosti kot posebni entiti. Gre za razvijajočo se evropsko literarno zgodovino, ki jo je Čop torej poznal.¹⁰ Posebej je bilo opozorjeno na njegov odnos do Bouterweckove Zgodovine poezije in govornišva do konca 13. stoletja (1801—1819) in F. Schleglove Zgodovine stare in nove literature iz 1812 (prim. Kos, 1979: 79; Paternu, 1974: 170, 175).¹¹

2.2 Literarna zgodovina se je kot posebna zvrst obliterarnih besedil formirala v 18. in 19. stoletju z združevanjem poprejšnjih zvrsti obravnavanja literature — ta erudicija je imela dolgo tradicijo vse od antike naprej (biografija, bibliografija, tekstologija, kritika in hermenevtika oz. interpretacija — prim. Rečnik književnih termina, 1985: 279). V povezavi z razvojem literature in zavesti o njej so se oblikovale tudi teoretične predstave, ki so to združevanje privedle od eklektičnega kompilatorstva enciklopedično-polihistske vrste do »sinteze« s svojo lastno notranjo logiko in ureditvijo — do »prave« literarne zgodovine. Te predstave so se oblikovale sicer postopno, a so obenem tudi skladniki literarnozgodovinske metode na sinhroni ravni: (a) zavest o obstajanju posebne nacionalne književnosti (že od poznega srednjega veka in humanizma dalje), (b) zavest o posebnosti lepe književnosti v primerjavi z ostalim slovstvom (od rojevanja estetike v obdobju razsvetljenstva), (c) pojmovanje časovnega razvoja kot zakonitega procesa (že pri Vicu sredi 18. stoletja) in

¹⁰ V njegovi korespondenci so omenjene (poleg Schleglove in Bouterweckove) sledeče literarne zgodovine: Ginguénéjeva italijanska (1811—19), de Sismondijeva o srednjeveških italijanskih republikah (1807—08), Wachlerjev Poskus splošne literarne zgodovine (1793—1801), Barantova francoska, Bentkowskega poljska (1814) itd.

¹¹ Natančna primerjava Čopove Literature Slovencev z evropskimi vzorci je še odprto vprašanje.

vpeljava historizma v interpretacije kulturnih pojavov (zlasti od romantike dalje), (č) kavzalnogenetično razlaganje slovstvenih pojavov (prim. Rečnik književnih termina, 1985: 280—281). Naštete sestavine literarnozgodovinske perspektive tudi Čopu niso bile tuje: za (a) pričajo konceptualni, razlagalni in vrednostni pomisleki, ki jih je moral razčiščevati pred pisanjem *Literature Slovencev* in med njim (gl. 2.3), za (b) med drugim njegova znana refleksija, da »roman ne spada ne v področje zgodovinopisja ne v področje morale, temveč v področje poezije« (pismo Saviu, 21. 3. 1828 — Čop, 1983: 30), za (c) bi lahko govorilo njegovo poznavanje Vica (Čop, 1983: 40) in Schleglove literarne zgodovine ter historiziranje estetskih sodb s pojmom »okusa«, za (č) pa njegova razlaga ljudskih pesmi.

Literarnozgodovinska paradigma se je izoblikovala vzporedno s procesom osamosvajanja lepe književnosti: obdobju slovstva oziroma pismenstva je ustrezala kronika, književnosti pa drugače urejena literarna zavest — književna zgodovina (Darasz, 1982: 102). Tudi to, da je Čopova *Literatura Slovencev* nastala kmalu po Kranjski čbelici in prvih Prešernovih pesniških nastopih, se pravi ob zastavkih konstituiranja slovenske poezije kot poezije (prim. Paternu, 1981), kaže na ugodne pogoje za preseganje bio-bibliografske kronikalnosti in zametke literarnozgodovinskega pristopa.

Kakšen je literarnozgodovinski vzorec, nam lepo ponazorijo opredelitve predmeta in metode književne zgodovine, kakršne so se oblikovale v njenem dolgo prevladujočem in vplivnem razvojnem modelu — pozitivizmu. I. Grafenauerju je predmet slovstvene zgodovine »razvoj in rast« predvsem »poetiške literature« (znanstvenega in ostalega slovstva pa le toliko, kolikor izraža »duha časa« in vpliva na literaturo) v zvezi z »narodovim dušnim življenjem« (Grafenauer, 1909: 1). Kasneje je še jasnejši: predmet slovstvene zgodovine je »slovstvo, ki ga je storil slovenski narod, in njega časovno zaporedni vzročni razvoj«; le-tega skuša razložiti »iz kulturnih in družbenih razmer naroda in časa (...) in iz osebnosti« in »prikazati celotno rast (...) tega, kar je lepotno in duhovno dragocenega v slovstvenem snovanju narodnega občestva« (Grafenauer, 1973: 13). Značilnosti in funkcije nacionalne književne zgodovine bi potemtakem bile: (a) evidentiranje in uzaveščanje korpusa besedil nekega naroda ter s tem vzpostavljanje kulturnozgodovinskega spomina kot prvega pogoja narodove identifikacije; (b) oblikovanje kanona pomembnih avtorjev in del, ki je rezultat selekcije in večkrat funkcionalizirane vrednostne hierarhizacije gradiva (prim. Darasz, 1982: 101—104); (c) zgodovinsko-razvojni vidik, ki je pogosto dopolnjen s teleološko perspektivo (»rast« literature k vse večji popolnosti oziroma njeno približevanje k domnevemu idealu, cilju); (č) kavzalno-genetična logika (iskanje »vzrokov« za literarne pojave v literarnem ali zunajliterarnih nizih). Za literarno zgodovino tipičen izraz razvrščanja literarnega gradiva preteklosti, ki ga vzpostavlja tudi način njegove razlage, je periodizacija.

Ob tej teoretično poabstrakteni metodološki »ideologiji« narodne književne zgodovine se da vsaj približno izmeriti, kje in koliko se ji Čop približa, ter nakazati, iz kakšne predzgodovine te oblitarne zvrsti na Slovenskem je lahko izhajal in kaj ji je prispeval za naprej.

2.3 Pri evidentiranju oziroma izboru korpusa besedil narodovega slovstva je Čop, ki se je poprej študijsko ukvarjal bolj z evropskimi književnostmi kot s slovensko, naletel na posebne probleme. Težave so bile že s samim zbiranjem

gradiva, da je »vse te knjižice etc. nalovil« in napravil seznam, posebej zato, ker pred sabo ni imel zanesljive literarnozgodovinske opore (po izjavah v pismu Šafáriku — Čop, 1983: 48). V primerjavi s tujimi, razvitimi književnostmi, ki jih je mogel že sprejemati na romantičen, estetski način (Kos, 1981: 37—45), se mu je slovenska literatura pokazala kot nepopolna (po namembnosti predvsem »kmečka«; ne premore niti »romančkov« ali dram — Čop, 1983: 47—48, pismo Šafáriku), po številu del neobsežna (»redke kranjske bukvice« — n. m.), predvsem pa estetsko revna, saj skoraj ni bilo del z avtonomno estetsko vrednostjo, leposlovja sensu stricto (prim. Kos, 1979: 131—132). Od tod izvira Čopova konceptualna zadrega, ki jo je izrazil v pismu Kopitarju: »Ali pa naj mogoče estetsko presojam naše patre Basarje in od Svetega Križa ali naštevam posamezne izdaje evangelijev, katekizmov, Tomažev Kempčanov etc.« (Čop, 1983: 59). Samo gradivo je torej bolj vsiljevalo kronikalni bio-bibliografski koncept, ki naj popisuje pač vse slovstvo počez, kot pa literarnozgodovinsko osredotočenje na pomembna dela lepe književnosti.

Čop se je — glede na neliterarni in literarni zvrstni repertoar — odločil zajeti vse slovstvo, vendar mu je zavest o estetski avtonomnosti leposlovja narekovala pozornost do pojavov, ki so jo pripravljali (pri Khislu, Hrenu, delno Rogeriju, Pisanicah in Linhartu), in vzpostavljane estetskega vrednostnega kriterija (»poetičnost«) zlasti ob verzificiranih besedilih.¹² Čeprav uvodoma predstavi nekaj značilnosti slovenskega jezika (ki je substrat narodovega slovstva) in kasneje z vztrajnim upoštevanjem jezikovnega vrednotenja pojavov pozornost usmerja k besedilom, napisanim v slovenščini, dosledno obravnava tudi drugojezična besedila avtorjev s slovenskega etničnega ozemlja. S tem ne zaide v — sicer kasnejšo — »avtarkistično« konceptijo nacionalne literarne zgodovine, pogosto zlasti v njenih šolskih in drugih ideoloških aplikacijah.

Še zgovornejša kot zvrstna in jezikovna pa je časovna določnica nabora oziroma izbora besedil, posebej v povezavi z vrednotenjem in pomembnostnim hierarhiziranjem; kaže namreč med drugim tudi to, kje literarni zgodovinar kot posebni glasnik književne zavesti nekega časa za nazaj vzpostavlja izhodišča tiste tradicije, ki je zanj relevantna. Čop začne svojo Literaturo Slovencev z reformacijo, torej z obdobjem, ko slovenski jezik postane jezik knjige (kar je povezano z oblikovanjem jezikovne knjižne norme, z večjo pomembnostjo in razširjenostjo objavljenih tiskanih del, z nastavki prve vrstne diferenciacije v okviru religijske namembnosti, s porastom izobrazbe in narodne zavesti itd.); s tem se vzpostavljajo tudi izhodišča za kontinuiteto slovstvene dejavnosti (zato Čop opozarja na vmesna mrtvila). Kronološki pregled končuje s Kranjsko čbelico, torej s sodobnim podjetjem, ki mu je bil

¹² Dvakrat s citiranjem prikaže primere iz tradicije latinske posvetne priložnostne verzifikacije: pri Khislu dve slavnostni pesmi, iz katerih je »mogoče soditi o omiki neke dobe« (Čop, 1986: 33), pri Hrenu pa njegovo voščilno novoletno pesem (n. d.: 37). Omenja tudi Zizenčelijev slovensko priporočilno pesem k Valvasorjevi Slavi (n. d.: 39). Citira odlomek iz Rogerijeve pridige kot primer njegove »nenavadne načitanosti« in »okus(a, ki) ustreza njegovi dobi« (n. d.: 51, 52). Estetsko kot slabo »rimarijo« zavrne Stržinarjevo cerkveno pesmarico (n. d.: 47) in Lavrenčičevo misijonsko (tu vrednoti primerjalno, glede na nemške duhovne pesmi 17. stoletja; n. d.: 56). Z estetskega stališča ne priznane niti Pisanicam, a sodbo relativizira s primerjalnim in časovnim vidikom (n. d.: 67). Razmeroma dobro jo odnesejo Japljeve, z janzenizmom nadahnjene pesmi (n. d.: 90).

tudi sam zavezan; tedaj književnost že hoče zaživeti v svoji avtonomni estetski funkciji in se recepcijsko opirati na bolj izobražene bralce. Ta zgolj časovna odločitev za zajemanje gradiva od reformacije do čbeličarjev je že osnova za Čopovo implicitno vizijo slovenskega slovstvenega razvoja, ki postane določnejša z upoštevanjem njegovega hierarhiziranja in vrednotenja pojavov.

Avtorje in dela hierarhizira z dolžino bio-bibliografskih člankov (npr. Dalmatin — Megiser, Svetokriški — Rogerij, Pohlin — Zelenko, Japelj — Škrinjar, Linhart in Vodnik — Šmigoc), manj površinsko in bolj premišljeno pa s pomembnostnimi in vrednostnimi oznakami.¹³ Tu lahko vidimo zametek kasnejšega literarnozgodovinskega kanona, čeprav ga Čop sam še ni dosledno izdelal. Kanon je rezultat literarnozgodovinske metode, kadar je ta ideološka tako, da skuša izbrati in izpostaviti tiste slovstvene pojave preteklosti, ki naj bi vsebovali, zastopali in potrjevali vrednote, potrebne in uporabne v zgodovinarjevi sedanjosti. Čop seveda ni šel tako daleč, vendar je njegov aktualni literarnoestetski in kulturni program implicitno vpisan tudi v vrednostne in razvojne modele Literature Slovencev.

Bolj torej izpostavlja tiste pojave slovstvene preteklosti (oziroma jim daje posebno vrednost), ki so prispevali k enotju, normiranju, kultiviranju, regionalni in funkcijski širitvi slovenščine.¹⁴ Za tem literarnozgodovinskem početjem je aktualno ozadje: Čopovo zoperstavljanje monolitni jezikovni normi, oprti na nepopolno in nerazvito »kmečko« kulturo, v imenu uveljavljanja tudi višjih jezikovnih zvrsti, ki se opirajo na občevanje izobražencev (prim. pisma Kopitarju, Čelakovskemu in zlasti njegovo znano naziranje v Slovenski abecedni vojski, da »besedna čistost in slovnična pravilnost (...) še malo ne obsegata vse izoblikovanosti jezika«, ki ne more ostati omejen na »pojme preprostega kmeta«, ampak mora zaživeti tudi »v višjih krogih življenja in znanosti za sporočevalno orodje« — Čop, 1983: 67, 83, 115). Ta aktualni vidik je najopaznejši pri Čopovih ocenah Pisanic, Linharta, Ravnikarja in Kranjske čbelice. Prav tako »formalen« kot jezikovni kriterij je tudi

¹³ Nekaj primerov: Trubar mu je »za Kranjsko v več pogledih nenavadno važen mož« — kot »izumitelj kranjske pisave«, »prvi začetnik ali vsaj najodličnejši pripravljalec reformacije v tej deželi«, ki je imel »sploh veliko sličnosti z Luthrom« (Čop, 1986: 22). Dalmatin, ki je bil »bolj učen kakor Trubar«, je bil prevajalec Biblije, »poglavitnega Dalmatinovega dela in slovenske protestantske literature sploh« (n. d.: 25, 27). Hren mu je »glavni protireformator« (n. d.: 36, 37). Kastelec »prvi, ki je skušal na posvetnega katoliškega bralca vplivati s tiskano besedo« (n. d.: 40). Pohlin kljub kritičnim zadržkom »tvorec nove dobe« (n. d.: 61). Pisanice »prvi znani poskus kranjske učene posvetne poezije« (n. d.: 67). Zois je »pomembno vplival na prizadevanja slovenskih pisateljev« (n. d.: 99). Linhart ima velike zasluge za domačo zgodovino in slovstvo (n. d.: 96). Vodniku brez lastnega navdušenja priznava veljavo »vodilnega kranjskega pisatelja« od devetdesetih let 18. stoletja dalje (n. d.: 100) itd.

¹⁴ V tem smislu npr. pozitivno oceni reformacijo, ki je bila »povod (kavzalno sklepanje! — op. M. J.), da so domači jezik začeli pisati, ga dajati na svetlo v obsežnih delih« (Čop, 1986: 53). Do »druge dobe« (zlasti do jezuitov, ki »niso prispevali nič drugega kakor nekaj nepomembnih nabožnih knjižic, povrh jezikovno kar najslabših) je zato kritičen: v njej se razen redkih izjem za jezik »nikdo ni prizadeval, nikdo ni mislil na njegovo omiko, ali vsaj na čisto zajetje iz ljudskih ust« (n. d.: 61). V »tretji dobi« je jezik spet deležen večje pozornosti, slovniško normiranje je bilo celo prepogosto (n. m.). Za regionalno širitev slovenskega knjižnega jezika sta mu bila zaslužna Jarnik in Stanič (n. d.: 112—114, 125—126). S stališča potrebe po kultiviranosti jezika (tj. razvijanju njegovih višjih zvrsti) je polemiziral z Ravnikarjevim pojmovanjem norme oziroma knjižnega jezika (n. d.: 116).

zvrstni vrednostni model, ki je z njim v tesni zvezi: afirmira namreč pojave, ki so prispevali k zvrstni in namembnostni diferenciaciji slovenskega slovstva,¹⁵ posebej tiste, ki so dosegali zahtevnejšo raven književne kulture, kot je zgolj kmečka, in zahtevali »učeno« produkcijo ter izobražensko recepcijo.¹⁶ Zadaj je Čopovo aktualno prizadevanje pridobiti izobražence za vstop v slovenski kulturni krog, v katerem bi lahko izoblikovali zvrstno kompletno, se pravi razvito literaturo (prim. pisma Šafáriku, Kopitarju, Čelakovskemu, Slovensko abecedno vojsko — Čop, 1983: 48, 66, 83, 116—117). Posebno pozornost v tem okviru je namenil posameznim pojavom konstituiranja leposlovne tradicije.¹⁷ Poleg tega je cenil tudi pojave, ki so utemeljevali pozitiven odnos do slovenščine, prispevali k narodovi zgodovinski zavesti, a tudi tiste, ki so pričali o širših recepcijskih obzorjih, razgledih po tujih slovstvih.¹⁸

V posameznih refleksijah slovstvenega gradiva se kaže implicitni vrednostni in literarnorazvojni model, ki vsebuje celo sled teleološke perspektive: od »revne«, nepopolne kulture in literature k razviti in popolni, od nabožnega, kmečko-duhovniškega, poljudnega in funkcionalnega k posvetnemu, »učenemu«, izobraženskemu, estetskemu, od jezikovnega barbarstva prek enotne, a monolitne norme, do jezikovne kultiviranosti. Ti modeli so v tesni zvezi z njegovim romantičnim programom, zlasti s tisto njegovo razsežnostjo, ki se je opirala na vzorec bratov Schleglov (upoštevanje kriterija jezikovne kultiviranosti, uvajanje zahtevnejših oblik v nacionalni zvrstni repertoar itd. — prim. Paternu, 1974: 163, 164, 167, 170, 173, 175; tudi Kos, 1979). Takšna vizija se kajpada ni mogla popolnoma ujemati z danim gradivom (Čop ga z njo tudi ni nasiljeval), je pa — razen na vrednotenje posameznih pojavov — vplivala

¹⁵ To se kaže npr. ob oznaki, da je Hren izvajal »protireformacijo samo ustno, v tisku pa je postavil protestantskim prevodom, postilam, pesmaricam in katekizmom nasproti samo eno knjigo Evangelijev in listov« (Čop, 1986: 37) — torej večja zvrstna pestrost reformacije proti protireformaciji.

¹⁶ Takšne so njegove ocene Dalmatina in njegovega prevoda biblije (gl. op. 13), Rogerijevih pridig (gl. op. 12), zlasti pa Pisanic in Kranjske čbelice (gl. op. 17), Linhartovega zgodovinopisja in komedij (Čop, 1986: 96), Zoisove dejavnosti (n. d.: 99—100), Vodnikovih Lublanskih novic (n. d.: 104), Kopitarjeve slovnice (n. d.: 107—108) itd.

¹⁷ »Nekaj beletrističnega za bolj izobražene« (Čop, 1986: 61) je pojav »tretje dobe«: v Pisanicah je videl predhodništvo svoji lastni koncepciji »učene poezije« v sklopu romantičnega programa, kakršen se kaže v njegovi javni oceni Kranjske čbelice (prim. Paternu, 1974: 163); zato je do pojava kljub estetski nezadostnosti prizanesljiv — pač ni presegal »omike« in »pojmovanja poezije« takratnih dunajskih pesnikov (Čop, 1986: 67). Tudi Linhartovi komediji »predelavi s podomačitvijo sujeta in zvestim opazovanjem ljudskih nravi — živi podobi kranjskega življenja« sta bili namenjeni novemu naslovniškemu krogu — »bolj izobraženim« (n. d.: 96). Čopu je bila všečna tudi leposlovna modelacija domačega življenja (v tem je že blizu znanim Levstikovim zahtevam o literaturi kot zrcalu narodovega življenja). V sklop prizadevanj, ki se hočejo vpisati v izobraženski naslovniški register, postavlja tudi Kranjsko čbelico (n. d.: 126). Ravno Prešernovi prispevki v KC so v marsičem izpolnili Čopove implicitne vrednostne in razvojne modele — zato ne brez preudarka navaja različnost žanrov in stilov, ujemanje obojega v posameznih besedilih (zlasti pri umetnih oblikah — n. d.: 129).

¹⁸ Tako npr. diskretno zaznamuje bolj univerzalno obzorje, ki se mu je Prešeren odprl ravno prek umetnih, »klasičnih« oz. visokih pesniških oblik (Bürgerjeva balada, italijanske stance, tercine in sonet, španska asonirajoča redondilla). Takšne svetovljanske oblike v skladu s schleglovsko teorijo o kultivaciji narodove književnosti s tujimi, romanskimi pesniškimi oblikami, favorizira pred vodnikovsko domačijsko, folkloristično alpsko poskočnico tudi v Slovenski abecedni vojski (Čop, 1983: 117, 118).

na njegove periodizacijske kriterije pri oznakah posameznih obdobj: (a) količina in namembnostna ter zvrstna diferenciranost slovstvenih del, za obdobje tipična distribucija zvrsti (več pomembnejših tiskov v prvi kot v drugi dobi, tretja doba uveljavlja tudi posvetne, uporabne, filološke, celo beletristične zvrsti, medtem ko sta prvi dve pretežno ali celo izključno nabožni); (b) socialni sloji naslovljevalcev in naslovnikov (izobraženci oziroma meščani so pomembnejši šele v tretji dobi, medtem ko v prvih dveh prevladujeta duhovščina in kmečko ljudstvo); (c) stopnja jezikovne in narodne zavesti ter pozornost do napredka v jezikovni kultiviranosti — tj. do izoblikovanja knjižne norme in vpeljevanja višjih jezikovnih zvrsti (v tem prva in tretja doba prednjačita pred drugo); (č) za obdobje tipičen »okus« (ta pojem uporablja vztrajno, a zgolj ponazarjalno, saj ga ne razlaga); (d) v obdobju prevladujoči oziroma vodilni kulturotvorni »subjekt« (v prvem protestanti, v drugem jezuiti in kapucini, v tretjem janzenisti — prim. zlasti s. 58–61).

Pri oblikovanju »urejevalnih tez« (Darasz, 1982: 102) za razvrščanje in interpretacijo slovstvenega gradiva je Čop uporabljal marsikakšen pristop, ki je ostal v metodološki dediščini slovenske literarne zgodovine vse do danes. Poleg zgoraj omenjenih periodizacijskih kriterijev so to še: kritičnost do virov in nasploh tekstološka doslednost, razlikovanje zvrsti po zgradbi in namembnosti, primerjalno vzporejanje sorodnih pojavov (npr. pri Pisanicah), zavest o vlogi kulturotvornih »subjektov«, združb, organizacij in institucij v razvoju narodove kulture (npr. Akademija delavnih, šolstvo, časopis, literanci, katoliški redovi), o vlogi in socializacijskih učinkih raznih občil (tisk, govor, gledališče), poskusi kavzalno-genetičnega razlaganja slovstvenih pojavov (ljudske pesmi).¹⁹ Te teze se najbolj eksplicitno kažejo ravno v vseh tistih delih Čopove Literature Slovencev, ki odstopajo od biobibliografskega koncepta (gl. 2.1). Čopova literarnozgodovinska metodologija ni sklenjena in dosledna, zato jo je bilo potrebno — tako kot npr. njegovo teorijo epa ali kakšne druge estetske in teoretične nazore, razdrobljene v pisemskih refleksijah — šele rekonstruirati.

2.4 Tudi literarnozgodovinska periodizacija je v Literaturi Slovencev zastavljena, ni pa dosledno izpeljana. Eksplicitno je tridelna, pri čemer so posamezna obdobja, ki so poimenovana številniško (»prva, druga, tretja doba«), dokaj jasno časovno locirana: »protestantski čas«, »čas od Hrena do patra

¹⁹ V poglavju Kranjske ljudske pesmi (Čop, 1986: 147–150) se nasploh najbolj eksplicitno pokaže njegova literarnozgodovinska metoda in teoretične predstave. Ljudsko pesništvo vključuje v korpus narodovega slovstva, a ga obravnava posebej. Zada je verjetno njegovo zavračanje folklore kot standarda umetnega leposlovja, za kar se je zavzemal Kopitar (prim. pismo Kopitarju 21. 1. 1830, kjer mu očita, da je zaradi razvajenosti z lepotami slovanskega ljudskega pesništva preveč ravnodušen in krivičen do »učenih pesnitev Slovanov« — Čop, 1983: 65). Ljudskega pesništva se loteva »formalno«, z vidika zvrsti in oblik in njihove tipične slovenske distribucije (katerih zvrsti sploh ni, katerih je več, katerih manj). Upošteva tudi primerjalni kontekst, a bolj na ravni vzporednosti in razlik med analognimi pojavi v različnih literaturah (npr. da smo manj bogati z ljud. pesmimi kot Srbi, da so naše pripovedne pesmi podobne španskim romancam ipd.). Z zunanjimi zgodovinskimi okoliščinami, z načinom življenja ljudske pesmi, z njenimi socialnimi nosilci že kavzalno-genetično razlaga pogoje njenega razvoja (razlikuje med ljudskim, poljudskim — pesmi »napol izobraženi[h] šomostr[ov], duhovnik[ov] etc.« o franc. revoluciji — in poljudnim; »strogi verski in moralni nazori« duhovščine so od sedemdesetih let 18. stol. dalje zatirali posvetne pesmi, zlasti »nežnejše in plemenitejše«).

Marka«, čas od Pohlina dalje.²⁰ Toda kljub temu, da je v tretjem obdobju čutil dve dodatni zarezni in že tudi novo, četrto obdobje, tega v Literaturi Slovencev ni razjasnil. Nejasnost je še večja, ker obravnava posameznih časovnih izsekov celo že periodizacijsko naslavlja (»protireformacija«, »spisi nekaterih učencev patra Marka«, »Pohlinovo obdobje«), nekatere pa znotraj posameznih »dob« pušča neimenovane: kaj v »drugi dobi« sledi »protireformaciji«, kaj v »tretji dobi« nadaljuje »Pohlinovo obdobje«? Zadregre lahko do neke mere razčisti šele rekonstrukcija ob upoštevanju nekaterih drugih Čopovih besedil.²¹ Kolikor uporablja periodizacijska poimenovanja, so to bodisi kulturnozgodovinski pojmi, povezani z religioznimi gibanji (reformacija, protireformacija), bodisi imenovanja obdobja po pomembnih, središčnih osebnostih (Pohlinova doba).

2.5 Za natančnejšo raziskavo, kje in kako se je Čop navezoval na izročilo slovenske predliterarnozgodovinske književne erudicije (zlasti na Valvasorja, Pohlina in Kopitarja), s čim se je odzival na sprejemanje tujih, sodobnejših literarnozgodovinskih konceptov (npr. F. Schlegel, Bouterweck idr.), bi bila potrebna dolga in izčrpna študija. Čopovo Literaturo Slovencev lahko v razvoj stroke tule umestim le shematično in nekoliko poenostavljeno.

Potreba po evidentiranju in uzaveščanju že napisanega se pojavi že ob rojstvu slovenske književnosti, dobrih deset let po izidu prve slovenske knjige (Trubarjev Register iz 1561 — prim. Kmecl, 1971: 97). Toda ta prva bibliografija je imela že poseben pragmatični namen — skušala je dokazati uspešno delovanje slovenskih protestantov nemškimi knezom (prim. Glaser, 1894: VI). Valvasorjev popis »učenih pisateljev, doma s Kranjskega« (dodatek šesti knjigi Slave vojvodine Kranjske, 1689) je podrejen enciklopedičnemu, z regionalno zavestjo slavnemu prepojenemu orisu dežele Kranjske, in torej ni plod avtonomnih literarnozgodovinskih prizadevanj (Kmecl, n.m.); prav takšen je kot spisec škofov na Kranjskem v osmi knjigi Valvasorjevega dela. Vendar

²⁰ »Prve dobe« Čop sicer ne zamejuje z letnicami, vendar se da brez večjih težav rekonstruirati 1550 kot letnico začetka (saj se s prvo Trubarjevo knjigo po Čopu začena slovenska književnost), 1601 pa konča (pri orisu dobe govori o 16. stol., ob Hrenu, ki je evangelijski veri zadal »smrtni udarec«, pa omenja prav to letnico) — prim. Čop, 1986: 34, 36. Protireformacijo kot del »druge dobe« postavlja med konec 16. in zadnja desetletja 17. stoletja (n. d.: 35). Tudi pri »tretji dobi« je jasno določen le začetek s Pohlinom (1765), iztek pa ne.

²¹ V sami »tretji dobi« je nakazal členitev na »Pohlinovo dobo«, ki je s Pisanicami že gojila »učeno poezijo« (prim. op. 17), in »dobjo«, v kateri je pokojni baron Žiga Zois pomembno vplival na prizadevanja slovenskih pisateljev (Čop, 1986: 99). Gotovo pa se je zavedal tudi nove, »četrte dobe«, v kateri je sam sooblikoval literarnostetski in kulturnopolitični program. V nekaterih pisemskih refleksijah in v pripombah k Celakovskega kritiki KC vzpostavlja ravno Kranjsko čeblico kot simptom uveljavljanja značilnosti novega obdobja (če ne celo kot periodizacijski mejnik): gojenje »višjega sloga« v »učenem pesništvu«, ki naj izobražence, na katere se v tem obdobju odločilneje recepcijsko opira, pritegne v slovenski kulturni krog in s tem vzpodbuja uvajanje slovensčine v zahtevnejše zvrsti, da bi bila tudi slovenska literatura in kultura čim bogatejša in popolnejša, ne pa več — kot doslej — reducirana na (predvsem duhovne) potrebe kmeta in temu ustrezno jezikovno zvrstnost (prim. Čop, 1983: 47—48, 65, 83, 115—117). V Literaturi Slovencev je ta Čopova zavest o novosti, drugačnosti »četrte dobe« precej manj očitna; kaže se v njegovi skrbi, da ne bi njegova aktualna kulturnoprogramatična gesta vdiral v sodbe o piscih, ki so že njegovi sodobniki (prim. Čop, 1986: 116). Strnjeno in določno pa tega obdobja niti ne opredeljuje (nekaj malega omenja le pri oznaki KC) niti časovno ne umešča.

je tu že oblikovana formula, ki je kot tloris služila tudi Čopu: pisci so zaporejeni kronološko, življenjepisnim podatkom (rojstvo, šolanje, stan in status ter družbene vloge, mnenja o zaslugah) je dodana bibliografija (prim. Valvasor, 1977: 147–154). Valvasor mu je bil za obdobje reformacije in protireformacije tudi pomemben vir, do katerega pa je znal biti kritičen.²²

Razni bio-bibliografski pregledi in rudimentarna literarnozgodovinska opazanja so bila večkrat del slovníc. To razkriva po eni strani neavtonomnost slovstvenozgodovinskega pristopa oziroma zvrsti, po drugi pa izdaja ideološko motiviranost takšnega literarnozgodovinskega početja: skupaj z jezikovno normo (enotnostjo) vzpostaviti tudi korpus (enoto) narodne literature in s tem narodno zavest. Takšen je npr. Kopitarjev uvod v slovnico in pripis k njej (Kopitar, 1808: III–XVLIII, 385 in sl.). Tu so biografski, bibliografski in delno že literarnozgodovinski podatki podrejeni slovnični obravnavi: npr. razvoju slovenske jezikovne zavesti in slovničarstva, razvoju pravopisne norme (tudi v prvem delu, Elementarni ortografiji). Že Kopitar pa v uvodu govori o reformaciji, ki ji na začetku 17. stoletja sledi protireformacija.

Pohlinova Bibliotheca Carnioliae (ok. 1792–99, natis. 1805) je po predmetu res usmerjena predvsem na slovstvo in je v tem pogledu bolj avtonomna od bio-bibliografskega pregleda Valvasorjevega tipa (Kmecl, 1971: 98). Vendar se še popolnoma oklepa bibliografskega koncepta, zato bi ji težko rekli prvi slovenski literarnoznanstveni spis. Pisci so namreč razvrščeni po abecednem redu (alphiteca, bethiteca itd.); predgovor kaže, da je bil tudi ta pregled izrazito pragmatsko motiviran — skušal je uzavestiti in afirmirati kranjske pisce zato, da bi tradicija vzpodbujala Pohlinove sodobnike k domoljubnemu nadaljevanju tvornosti svojih predhodnikov (prim. Glaser, 1894: V).

Potentakem je bil pisec Literature Slovencev tisti, ki je pri nas odločilno prispeval k avtonomizaciji literarne zgodovine kot posebne zvrsti obliterarnih besedil oziroma stroke s svojim predmetom, metodološkimi postopki in cilji; prvi pri nas se je zavedal literarne zgodovine kot take in je skušal s to zavestjo sporadično presegati bio-bibliografski okvir (gl. 2.1–2.3) ter poskrbel za kar najzanesljivejši in tekstološko čimbolj neoporečni nabor in popis slovstvenih pojavov.

Poleg nekaterih metodoloških postopkov (gl. 2.3) so se v dediščini slovenske literarne zgodovine ohranila tudi številna njegova stvarna spoznanja, med drugim v precejšnji meri tudi njegova periodizacija (gl. 2.4) in kriteriji, po katerih je do nje prišel. Tako npr. Glaser, pisec najopaznejše slovstvene zgodovine v 19. stoletju, podobno periodizira časovni izsek, ki ga je zajel Čop.²³

3 Že I. Kunšič (1899: 128–157) je prikazal in opisal Čopovo gradivo za Šafárikovo Zgodovino južnoslovanske literature; dokaj natančno je navajal

²² Prim. njegovo popravo Valvasorjevega podatka o Kastelčevem slovarju, do katere je prišel s tekstološko kritičnostjo do vira in s samostojnim sklepanjem (Čop, 1986: 43).

²³ Protestantovska doba (1550–1600), katoliška doba (vanjo vključuje še 18. stol. in Pohlina); naslednje dobe ne poimenuje drugače kot z razponom med dvema političnozgodovinsko pomembnima letnicama (od francoske revolucije do 1848. l. c.). Podobno kot Čop nakazuje njeno dvodelnost (z Vodnikom in Prešernom kot središčnima osebnostima), predvsem pa opisuje njene značilnosti sorodno Čopovi oznaki »tretje dobe« (prim. Glaser, ZSS II, 1895, s. 39).

tisto, kar je Šafárik izpustil,²⁴ kar pa je obdržal, je navadno zgolj omenjal z napotili na ustrezne strani v njegovi knjigi iz 1864. Ne loteva pa se natančnejših primerjav obeh besedil z vidika Šafárikovih posegov (izpustov, preazporeditev, vstavkov) in njihovih vrednostnih ter konceptualnih razsežnosti.

Odnosi odvisnosti Šafárikovega metabesedila od Čopovega protobesedila (prim. Popovič, 1976) so: (a) dobesedno navajanje (empirični citati enunciacij), včasih preoblikovano s posegi, (b) povzemanje podatkov, a drugače ubesedeno (citati informacij) in (c) opiranje na vire, ki jih protobesedilo predlaga.

Slovenski del Šafárikove knjige (1864: I/1—149) je pretežno kompilatorski; vprašanje je, koliko se sploh opira na lastne analize gradiva, saj večinoma povzema podatke, izjave in vire drugih avtorjev (zlasti Čopa, poleg njega še Kopitarja, Metelka, Dobrovskega idr.). Čopova Literatura Slovencev obravnava avtorje in dela skupaj, dodaja številne sintetične oznake v opombah, na začetkih ali koncih obravnavanih obdobjih, Šafárik pa avtorje in dela obravnava ločeno, vsakič pa mehanično, brez opaznih sledi literarnozgodovinskega historizma. Biografsko gradivo je dosledno urejeno po člankih, v katere večinoma zajema tudi nekatera splošnejša mesta protobesedila. Tako so ves Čopov dragoceni opombarski drobiž in osamosvojene literarnozgodovinske pasaže lepo pospravljeni v pregledne predalčke bio-bibliografskega kataloga. Periodizacija je mehanična, opuša Čopove oznake in poimenovanja kot vidna urejevalna vodila na račun togih kronoloških zarez (16., 17., 18., 19. stoletje). Bibliografsko gradivo je razporejeno po apriorni shemi bibliografskih področij (jezikoslovje, govornišvo, poezija in proza, zgodovina in pravo, filozofija in pedagogika, matematika, naravoslovje in rokodelstvo, medicina, teologija). Takšen pregled kaže večjo naklonjenost sinhroni predstavi repertoarja nekega slovstva kot diahroni povezanosti avtorjev in del. Pri oznaki konceptualne razlike kot posledice Šafárikovih preazporeditev naj si privoščim malo patetičnega pripodabljanja: Čopovo besedilo kakor da poka po vseh šivih preozko ukrojene bio-bibliografske suknje, kakor da ga razganja notranja dinamika (številne opombe, dostavki, rubrike), Šafárikovo pa ga lepo pregledno ugladi, toda tako, da historicistični zalet, kolikor ga je bilo, povsem skrepeni.

Resnici na ljubo pa je treba pripomniti, da je Šafárik tako shematičen in ahistoričen v slovenskem delu, medtem ko je ureditev gradiva za srbsko slovstvo (3. zvezek Zgodovine južnoslovanske literature, 1865) že bližje tedanjim literarnozgodovinskim konceptom (oris zgodovinskih dogajanj, kulturnozgodovinskih okoliščin, jezika in njegovega razvoja; pisci so razvršeni tudi po verski pripadnosti, periodizacija ni zgolj mehanična — npr. zaporedje srbskih piscev od 1730 do 1830). Razlog za to bo verjetno tudi ta, da je imel s srbsko kulturo bolj neposreden in dejaven stik, pa je tudi v pristopu manj shematičen in kompilatorski.

Podrobna primerjava Čopovega protobesedila in Šafárikovega metabesedila omogoča sledeče povzete: (a) za 16. stoletje pri Šafáriku le članek o Dalmatini pretežno sloni na Čopovih formulacijah, medtem ko pri Trubarju upošteva zgolj pomembne ocene ali informacije, sicer pa se pogosto opira na vire, ki jih je predlagal Čop (Valvasor, Kopitar); izpuša tudi njegovo sintetično

²⁴ Daljši so navedki o značilnostih kranjsko-slovenskega jezika, o klasični izobrazbi v Khislovem času, protireformaciji in jezuitih, Pohlinu in »tretji dobi«, janzenizmu, Vodnikovih Pesmah za pokušino, Kopitarju, Šmigocu, Staniču, kranjskih ljudskih pesmih in narečjih.

oznako reformacije; (b) v razdelku 17. stoletja so vsi članki v glavnem citatni prepisi Čopovih formulacij, tudi zaporedje avtorjev mu sledi, izpušča pa njegovo oznako protireformacije, njenega mrtvila, vlogo Evangelijev in listov, Akademije delavnih, prihoda jezuitov in oznako o času nekritične znanosti; (c) v razdelku 18. stoletja je že precej člankov, ki se le delno nanašajo na Čopa in temelje še na drugih virih (od daljših — o Hipolitu, Popoviču, Pohlinu, Kumerdeju, Japlju, Vodniku, Zoisu). Manj navezano na Čopove enunciacije je obdelan zlasti Zoisov krog (razen Linharta, kjer Čopa razen manjših prerazporeditev v celoti citira) in Pohlin. Zaporedje avtorjev se razlikuje od protobesedila, kjer je vpeljana delitev na pohlinovce in protipohlinovce in je posebej obravnavano severovzhodno slovensko slovstvo. Zaradi mehanične delitve Šafárik ne upošteva zarez med Čopovim drugim in tretjim obdobjem. Izpušča tudi obširnejše informacije o obnovljeni Akademiji delavnih, o janzenizmu in nekaterih kulturnih spremembah v času Ilirskih provinc; (č) za 19. stoletje tudi pri Čopu ni kakšnih širših posplošujočih in osamosvojenih oznak — posebej opozori na Kranjsko čbelico in na njeno recepcijsko usmerjenost, na vidike institucionalnega in znanstvenega utrjevanja slovenske knjižne norme pa sprti, v posameznih bio-bibliografskih člankih, kar Šafárik (z nekaterimi pridržki) lahko vse lažje povzame. Citira ga brez večjih motenj, na razlike v zaporedju avtorjev vpliva le to, da je Čop izločil in posebej obravnaval jezikovno manj pomembne pisce, česar Šafárik ni storil. Vsi krajši in daljši članki (razen o Metelku) so v večji meri ali pretežno odvisni od Čopovega besedila. Vendar pa Šafárik v nekatere navedke vstavlja drugačno vrednotenjsko stališče, ki nevtralizira tiste Čopove ocene, ki bi lahko izzvenele preveč polemično. Njegova stališča v teh primerih prvič navaja z distanco, ne povzema jih direktno; uvaja jih kot glas (kopitarjancem) »nasprotnega tabora«. Pod vplivom kopitarjanske perspektive je Šafárik pri Ravnikarju, Zalokarju in Metelku (a tudi pri Vodniku) veliko bolj afirmativen kot Čop. Šafárikov transvalorizacijski poseg v njegovo protobesedilo je torej izrazitejši v aktualnem obdobju.

V bibliografskem delu so Čopove formulacije, ki jih je moral zaradi konceptualnega razločka pač prenesti drugam, v glavnem prepisane — npr. pri ocenah Kumerdejeve slovnice (1793), Vodnikove Pismenosti (1811), Metelkove slovnice (1825; v daljši oznaki pa se spet mešata Čopova in kopitarjevska perspektiva), v dolgem članku o slovenskih ljudskih pesmih, pri Pisanicah, Kranjski čbelici in Linhartovih komedijah.

Šafárik je torej Čopovo protobesedilo z izpusti in prerazporeditvami preuredil konceptualno (počistil je vse, kar je v Literaturi Slovencev poganjalo iz bio-bibliografskega okvira in segalo že v območje literarne zgodovine), v aktualnem obdobju pa zlasti z vstavki in drugimi preoblikovanji ponekod tudi vrednotenjsko.

ODNOSNICE

Matija ČOP, 1983: Pisma in spisi. Ur. J. Kos, prev. J. Moder. Ljubljana.

Matija ČOP, 1986: Pisma Matija Čopa. Druga knjiga: Literatura Slovencev. Ur. A. Slodnjak, prev. A. Slodnjak in B. Slodnjak. Ljubljana. (Po rokopisu iz 1831.)

Zdzisław DARASZ, 1982: Levstikov književnozgodovinski nazor. V: Obdobja 3, ur.

F. Zdravec, s. 101–107, prev. T. Pretnar. Ljubljana.

Karel GLASER, 1894: Zgodovina slovenskega slovstva I.

Ivan GRAFENAUER, 1909: Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I. Od Pohlina do Prešerna. Ljubljana.

- Ivan GRAFENAUER, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje.
- Matjaž KMECL, 1971: *Slovenska literarna zgodovina*. V: *Lirika, epika, dramatika*, s. 97—110. Murska Sobota.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana.
- Janko KOS, 1979: *Matija Čop*. Ljubljana.
- Janko KOS, 1981: *Matija Čop in evropska romantika*. V: *Obdobja 2*, ur. B. Paternu, s. 37—45. Ljubljana.
- Janko KOS, 1983: *Opombe*. V: *Čop*, 1983.
- Janko KOS, 1986: *Opomba*. V: *Čop*, 1986.
- Ivan KUNSIČ, 1899: *Doneski k zgodovini književne zveze med Čehi in Slovenci*. Zbornik SM, 1. Ljubljana.
- Boris PATERNU, 1974: *Receptija romantike v slovenski poeziji*. V: *Pogledi na slovensko književnost I*, s. 159—216. Ljubljana.
- Boris PATERNU, 1981: *Konstituiranje slovenske poezije*. V: *Obdobja 2*. Ljubljana.
- Anton POPOVIC, 1976: *Aspects of metatext*. CRCL, 3, s. 225—235. Toronto.
- Rečnik književnih termina, 1985: *Ur. Z. Skreb idr.*, s. 279—286 (*Istorija književnosti*.) Beograd.
- Paul Josef ŠAFÁRIK, 1864: *Geschichte der südslawischen Literatur*. Ur. J. Jireček. I: *Slowenisches und glagolitisches Schriftthum*. Praga.
- Rozka STEFAN, 1985: *Matija Čop v lvovskih Rozmaitošcih*. SR, 4, s. 407—418. Ljubljana.
- Janez V. VALVASOR, 1977: *Slava vojvodine Kranjske*. Ur. B. Gerlanc, prev. in op. M. Rupel. Ljubljana. (Po izdaji iz 1689.)

ZUSAMMENFASSUNG

Čops Literatur der Slowenen (1831) stellt jenen Typus des ästhetischen Abhandlungsbriefes dar, der auf mittelbare Veröffentlichung abzielt. Der biographische und bibliographische Rahmen, wie Šafárik ihn von Čop erwartete, war für diesen unzureichend und einengend. Er ging deshalb durch Periodisierung der einzelnen chronologisch angeordneten literarischen Erscheinungen darüber hinaus, aber auch mit Periodisierungsbenennungen, mit synthetischen Kennzeichnungen von konstitutiven Eigenschaften einzelner Zeitalter nach einem ständigem, in erster Linie »formellen« Periodisationsmodell (Menge und Zweckdifferenzierung von literarischen Werken, die für die Zeit typische Artendistribution, der Grad des sprachlichen und nationalen Bewußtseins und der Fortschritt der Sprachkultur, soziale Schichten der Adressierenden und der Adressaten, das im Zeitalter im Vordergrund stehende kulturbildende Subjekt), mit konzentrierten Übersichten von längeren Zeitabschnitten mit besonderer Hinsicht auf Sonderprobleme usw. Damit griff Čop schon sporadisch in die Hauptschatzkammer der literarhistorischen Methode zurück, wie er sie bei seinem Studium der europäischen Literaturen kennengelernt hatte: die Evidenzierung und Bewußtwerdung aller Texte der Nationalliteratur als Sondereinheit, die Wert- und Bedeutungshierarchisierung des Materials und Ansätze eines literarischen Kanons, das historische Entwicklungsaspekt, durch eine teleologische Perspektive ergänzt, Ansätze einer kausal-genetischen Logik, die textologische Konsequenz usw. Čops literaturhistorische »Ordnungsthese« wurden auch durch sein eigenes kultur-ästhetisches Programm beeinflusst, das in so mancher Hinsicht auf das literarhistorische, theoretische und ästhetische Konzept der Brüder Schlegel zurückgreift (besondere Bedeutung der Sprachkultivierung, das Bestreben um eine Artendifferenzierung und Fülle, insbesondere durch die Einführung von anspruchsvolleren Formen). Čop hat als erster in Slowenien entscheidend zur Autonomisierung der Literaturgeschichte beigetragen, er war sich durchaus ihres Gegenstandes, ihrer methodologischer Verfahren und Ziele bewußt und versuchte mit diesem Bewußtsein die bio-bibliographische Grundlage zu überwinden. Šafárik hat in der Geschichte der Südslawischen Literatur (1864) Čops Vorlage (seinen Prototext) durch Auslassungen und Neuordnungen konzeptuell neubearbeitet (und musterte alle literaturhistorischen Ansätze aus), in dem ihnen gemeinsamen Zeitabschnitt aber auch in erster Linie durch Einschreibungen und andere Änderungen manchmal auch in der Wertung.

K ZNANSTVENOZGODOVINSKEMU MESTU MATIJA MURKA

V razvoju Matija Murka primerjalnega jezikoslovca, književnega zgodovinarja in narodopisca zaslužijo največ poudarka raziskovalne metode, ki jih je vpeljal v treh obdobjih svojega znanstvenega delovanja (1883—1900, 1900—1920, 1920—1951). Murko je svoje življenjsko prizadevanje razumel kot prispevek k zgodovini človeške civilizacije, v kateri so udeležena vsa ljudstva sveta.

The evolution of Matija Murko (1861—1952) as a comparatist scholar in linguistics, literary history, and folklore is best revealed through the productive methods of investigation he introduced during three periods of his research work (1883—1900; 1900—1920; 1920—1951). Murko considered his lifelong labors a contribution to the history of human civilization in which all peoples participate.

Matija Murko (1861—1952) je zapustil mnogovrstno in obsežno delo, ki se da le na videz uvrstiti v določene duhovne tokove v času nastanka. Pripadal je tretji generaciji slovanskih jezikoslovcev. Obenem se je specializiral kot germanist pod vtisom evropskega pozitivizma. Pri Murku je v nasprotju s pozitivizmom, kot so ga takrat uresničevali v ruski slavistiki in nemški germanistiki, odsoten vsakršen scientizem. Niti mu ni znanje samo sebi namen niti ne izriva svoje nezamenljive osebnosti iz znanstvenega predmeta.¹ Murko je ob tem prispeval tiste »ljudske izkušnje«,² ki jih je kot slovenski kmečki otrok sodoživljal pri odpravi južnoslovanske zadruge. Nadalje je bilo za njegovo ustvarjanje značilno, da je funkcionalno in komplementarno uporabljal različne raziskovalne metode. Tako je zahteval kompleksno raziskovanje jezika in književnosti. Vedno je skrbno upošteval metodološke novosti. Na prvem kongresu slovanskih filologov leta 1929 je pričel širiti programske teze praškega lingvističnega krožka. V prvem letniku svoje revije *Slavia* (1922/23) je objavil zapis Hermanna Wendla *Friderich Engels und die Slavistik* in petnajst let pozneje (1937/38) je prav tam ponudil v oceno knjigo P. Pekárka *Karel Marx — Bedřich Engels, O literatuře a literární kritice*.

Prav tako tudi ni mogoče spregledati Murkovega velikanskega razvoja v času. Iz predstavnika slavistične pozitivistične srenje okoli leta 1890 se je do leta 1950 razvil v vodjo protifašistično angažirane demokratične slavistike in znamenitega primerjalnega kulturnega zgodovinarja.

Zgodnja dela — v letih 1883—1900 — so nastajala v krogih učencev dveh učenjakov, ki sta zagovarjala filološke primerjalne metode — Vatroslava Jagića in Richarda Heinzla. Murko pa je obenem delal pri upokojenem Miklošiču kot pisar in od njega prevzel orodje dobrega filologa, podkovanega *in slaviciis* in v sanskrtu. Tudi razlike med Heinzlom in Erichom Schmidtom, ki je nastopil delo na Dunaju leta 1885, niso ovirale Murka, da se ne bi učil od

¹ Za kriterije prim. K. Schnelle, *José Martí*, Leipzig 1985, str. 84.

² Izraz povzemam po F. Engelsu; prim. K. Marx — F. Engels, *Werke* 18, Berlin 1962, str. 668.

obeh. Tako se je zgodaj razvila njegova kritična metodna zavest. V zborniku Heinzlovih učencev leta 1898 je Murko objavil študijo *Miklosichs Jugend- und Lehrjahre*, v kateri je označil, kaj je štel za veliko srečo: imeti učitelje, ki so ga vzgajali k samostojnosti, ki so ga spodbujali, da je iskal lastne poti, in ki so mu prepuščali lastne idejne pobude. Tako je Murko po lastnem pričevanju prevzel od Miklošiča idejo o raziskovanju ljudske epike — in nato še idejo, ki naj bi postala njegovo vodilo: civilizacija je sad dela vseh narodov.³

V Murkovem izboru tem je očitna pripadnost k zatiranemu »malemu« narod. Kajti nikoli ni bil »čisti« znanstvenik. Njegova resnica naj bi koristila v sodobnem življenju. Vseskozi je dajal prednost naslednjim predmetom znanstvenega raziskovanja:

- ideji slovanske vzajemnosti z J. Kollárjem kot središčem;
- stopnjevitosti mišljenja v slavistiki;
- življenjepisom »pozabljenih« kulturnih ustvarjalcev;
- »pozabljenim« slovanskim tradicijam v evropskem prostoru od reformacije dalje ob poudarjanju prehodnih stopenj;
- zatiranim jezikovnim kulturam (Belorusi, »Malorusi«, Lužiški Srbi);
- povezanosti besede in materialne kulture;
- kompleksnosti, spremenljivosti in mednarodni spreminjanosti folklorne.

V prvih delih,⁴ že v debiju *Miklošič in Hrvati* (1883) in v recenzijah k starejši ruski slovstveni zgodovini, ki so izhajale od leta 1890 dalje v reviji *Archiv für slavische Philologie*, je opaziti Murkovo težnjo k samostojnosti. Tu se že srečujemo s prizadevanjem za splošno jezikovno in slovstveno primerjavo, in priložnostno že uporablja izraz *vzajemnost*. Vendar zgodnje velike študije v nasprotju z izvirnimi krajšimi deli plačujejo davek okusu časa. Ko se je Murko oziral nazaj, je spoznal, da je premalokrat izhajal iz primera in prepogosto iz teze. To velja še posebej za delo *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik* (1897), v katerem so bili — bržkone zaradi zahtev E. Schmidta — duhovnozgodovinski pristopi k nemški romantiki enotirno preneseni na slovansko. Murko je ohranil le nekatere postopke, da bi označil posamezno osebnost, medtem ko ji sodi z merilom pripadnika drugega naroda.⁵

Svoje mesto v slavistiki je Murko določil že leta 1893 v sestavku o Kollárjevi ideji o književni vzajemnosti in leta 1899 v »vademekumu novejši slavistike« — študiji *Dr. Vatroslav Oblak*. V prvem članku je pretresel slovofilstvo, sodobno kulturno sociologijo in mesijanstvo. Osebnostno se je zavzel za rusko kulturnozgodovinsko šolo Pipina in Spasoviča. Slovansko umetniško kulturo je imel za prispevek k pomladitvi evropske umetnosti in za nenadomestljivo sredstvo za krepitev humanosti. Pri tem je Murko imenoval primere, ki so bili pozneje v središču njegovega poučevanja na univerzi: Mickiewicz, Puškin in Lermontov so zahodnoevropski poeziji vrnil impulze, ki so jih dobili od nje; Turgenjev in Kraszewski sta obnovila tehniko novele; poljski sli-

³ Prim. M. Murko, *Paměti*, Praga 1949, str. 39; nav. po: M. Murko, *Spomini*, Ljubljana 1951, str. 39.

⁴ Bibliografijo del M. Murka je leta 1937 oskrbela njegova hči J. Arneri-Murko; objavljena je bila najprej v: M. Murko, *Rozprawy z oboru slovanské filologie*, Praga 1937 (Práce slovanského ústavu 4), str. 581—597, nato pa z delnim dopolnilom do leta 1949 še v: M. Murko, *Spomini*, Ljubljana 1951, str. 265—295.

⁵ M. Murko (rec.), K. A. Arabazin: Kazimir" Brodzinskiy i ego literaturnaja d"jatel'nost', 1891, *Archiv für slavische Philologie* 15 (1893), str. 416.

karji in češki glasbeniki so vplivali na evropske umetnike.⁶ V habilitacijskem predavanju *Die ersten Schritte des russischen Romans* (1897) je Murko označil globoko vsebino ruskega leposlovja, ki »se upa lotiti najpretrseljivejših problemov človeštva in nam jih približuje tako iskreno in po resnici«. ⁷

Murkovo zadnje, nazaj ozirajoče se določevanje lastnega mesta je razbrati v obsežni recenziji *Jagičovy paměti*⁸ (1939). Murko se nam kaže kot raziskovalec, ki se zelo nadzoruje, da bi zvesto in vestno posredoval znanstvene podatke. Kot svoj ideal poudarja »akuratnost, marljivost, /.../ dobro šolo, dobro metodo raziskovanja«. ⁹ Nadalje se je imel za zagovornika slovanstva tam, kjer je potreben najvrednejši predstavnik — »v samem srcu germanskega življa«. ¹⁰ To je dostojno dokazal v letih 1917—1920 v Leipzigu. V nasprotju z Jagičem je Murko historiziral metode, ki jih je razvila slavistika, in jih sistematično povezal z jezikoslovnimi šolami (npr. mladogramatikov), s folkloristiko (npr. mitološke smeri) ali kulturologijo. Zastopal je mnenje o čedalje večjem zblizjevanju jezikoslovja in kulturologije.

Murkovo drugo ustvarjalno obdobje — v letih 1900—1920 — še ni premagalo navedenega dualizma sintetičnih in analitičnih del. Označuje ga trikratni prelom s tradicijo. Prvič se je lotil folklorističnega raziskovanja polj, ki se je takrat šele začelo in sta ga opravljala brata Sokolov na severnoruskem področju Onjege. ¹¹ Ze pred tem je Murko v manjših delih in v študiji *Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven* (1890) zavnil način opazovanja posameznih narodov. Začel je kot zastopnik zgodovinsko-folkloristične primerjalne šole in je dajal prednost modernim raziskovalnim metodam Veselovskega, Halanskega, Ždanova in V. Millerja. ¹² Njegova domena je bila južnoslovanska folklorja, za katere primerjalno presojo so mu posredovale pomembne spodbude študije T. Materića o mednarodnih motivih v ljudski epiki. Zdaj pa se je Murko na izzivalen način lotil »balkanske folklorec«. Na kraju samem je dognal dejstva o spremenljivosti tistih besedilnih struktur, ki so jih od Grimma in Goetheja do T. Fringsa imeli za posebno trdne. Murko nam je zapustil neprecenljivo sociografsko gradivo o spreminjanju južnoslovanske folklorec v letih 1910—1940. Sem spadajo nove metode kompleksnega raziskovanja in zapisovanja besedil, ki so do danes ostale vzorčne. I. Klagge še leta 1986 potrjuje, da je bil Murko — kot poznavalec južnoslovanskega ljudskega življenja od znotraj — med prvimi v Evropi, ki so posredovali »plastično predstavitev resničnega življenja folklorec«. ¹³ Sistematično jo je povezal z zgodovinskimi, zemljepisnimi, socialno- in kulturnopolitičnimi dejavniki.

⁶ M. Murko, *Rozprawy z oboru slovanské filologie*, Praga 1937 (Práce slovanského ústavu 4), str. 62 in 67.

⁷ M. Murko, *Die ersten Schritte des russischen Romans*, Dunaj 1897, str. 3.

⁸ M. Murko (rec.), *Jagičovy paměti /ocena knjige V. Jagiča Spomeni mog života/*, *Slavia* 16 (1938/39), str. 347—384.

⁹ *Nav. delo*, str. 378.

¹⁰ *Nav. delo*, str. 355.

¹¹ Prim. J. Matl, *Europa und die Slaven*, Wiesbaden 1964, str. 2 in dalje.

¹² Prim. M. Murko, *Nové studie o jihoslovanské národní epice*, v: M. Murko, *Rozprawy z oboru slovanského národopisu*, Praga 1947 (Práce slovanského ústavu 21), str. 106 in 109.

¹³ I. Klagge v prispevku na znanstvenem kolokviju o Matiju Murku 6. maja 1986 na Univerzi Karla Marxa v Leipzigu; predvideno za natis v reviji *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschaftswissenschaftliche Reihe* 36 (1987), zv. 1.

Bolj problematičen je bil Murkov poskus, da bi ubral nove poti v pisanju slovstvene zgodovine. Pred napadi se je branil leta 1911 v obširni polemiki *Zur Kritik der Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen*, kjer imenuje svoj način razlage sintetičen:¹⁴

Bil je že skrajni čas, da postavimo slovstveno zgodovino tudi pri južnih Slovanih na moderno osnovo, da presežemo bibliografsko-biografsko metodo, da pospravimo z romantičnimi nazori o ljudskosti (najboljše domače slovstvene zgodovine se še vedno začenjajo s stvaritvami ljudskega duha), da razumemo vsaj starejše slovstvo južnih Slovanov kot celoto, ki je ne gre drobiti po današnjih nacionalnih pojmovanjih, da pa zato posvetimo primerno pozornost razvoju celotne kulture po obdobjih in pokrajinah in pri tem še posebej upoštevamo tudi zgodovinsko ozadje. Prekinitev s tradicijo pogosto sploh ni bila lahka.¹⁵

Vendar ne smemo prezreti, da prenašanje metod, ki so se obnesle pri starejših slovstvih, na nacionalne književnosti 19. in 20. stoletja ni dalo večjih sadov. Ugotoviti je mogoče precejšnjo odvisnost od Diltheyeve duhovnoznanstvene koncepcije in Nadlerjevega plemenskozgodovinskega izhodišča. Slabo deluje povsod tam, kjer je Murko precenil asimilacijske poteke in kjer se je pustil voditi zvestobi namesto napredujoči zgodovini duha, čeprav je kolidirala z danimi podatki.

Tretjič je Murko pomagal izpeljati etimologijo iz ozko filološkega področja. Plodni projekt *Wörter und Sachen*, pri katerem se je mednarodno združilo pet jezikovnih raziskovalcev, je obdržal svoj pomen. Ocena metodološke vrednosti Murkovih študij o materialni osnovi tvorbe pojmov je še danes enotna.

Murkova analitična dela o posameznih problemih južnoslovanske slovstvene zgodovine — kot npr. *Das serbische Geistesleben* (1916) ali *Kopitar in Vuk Karadžić* (1908) in njegova eksaktna prispevka za zakladnici znanja, članka *Slovenen* (v nemškem Brockhausovem konverzacijskem leksikonu leta 1895) in *Slovinci* (v češkem Ottovem znanstvenem slovarju leta 1898) — so potrebna temeljitejša analize z metodološkega vidika.

S preselitvijo v Prago leta 1920 se začne Murkovo tretje ustvarjalno obdobje. V nasprotju s Trofenikom¹⁶ je nam to čas zrele sinteze. Višek je že med svetovno vojno zasnovano delo *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (1925—27). Osredotoča se na pomemben preobrat v evropski kulturni zgodovini. Murko odslej strogo upošteva nacionalno individualnost kot jedro svetu odprtih dosežkov. To je veljalo zdaj tudi za posebne primere, pri katerih so isti knjižni jezik in podobni etnografski dejavniki izražali večje pokrajinske enote. Ob izidu te knjige je sovjetski akademik A. N. Ljapunov Murku pismeno sporočil, da jo ima za izredno pomemben prispevek k znanosti predstavljanja slovanskih književnosti.¹⁷

¹⁴ M. Murko, *Zur Kritik der Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen*, Ljubljana 1911, str. 4.

¹⁵ *Nav. delo*, str. 10.

¹⁶ Prim. R. Trofenik, predgovor h knjigi: M. Murko, *Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen (mit einem Anhang)*, München 1971 (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 12), brez označene strani. Murkova »plodna leta« so zamejena z letnicama 1902 in 1917.

¹⁷ Dokument o tem se nahaja v zapuščini M. Murka v Narodnem muzeju v Pragi.

V tej knjigi je bilo lakonično besedilo dopolnjeno z obsežnimi stvarnimi opombami. Ta značilnost se pojavlja pri Murku od študije *Josef Konstantin Jireček* (1918) naprej in je znamenje velikega spodbujevalca. Če gremo po sledih, ki so jih pustila Murkova praška dela pri poznejših raziskovalcih, naletimo na zastopnike najrazličnejših strok in metodologij, tako recimo na kulturna sociologa K. Krejčija in J. Matla ali na primerjalna književna zgodovinarja J. Mukařovskega in F. Wollmana. Murkov prvi praški doktorand je bil Slovenec Ferdo Kozak, poznejši soustanovitelj slovenske protifašistične osvobodilne fronte, po letu 1945 pa urednik revij *Novi svet* in *Naša sodobnost*. Če prenehamo z naštevanjem, lahko z Murkovima mladima zaupnikoma Wollmanom in Horákom ugotovimo, da je neprestano mislil na mednarodno sodelujoče naslednike.¹⁸ Nasprotno pa Murkovi praški stiki z nekdanjimi dunajskimi vrstniki niso bili ravno razgibani. Izjema bi bil mogoče muzikolog Zdeněk Nejedlý. On in Murko sta se metodološko najbolj dvignila nad Masaryka, katerega »znanstveni realizem« je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja vplival nanju. Če bi bil potreben za to še kak dokaz, ga najdemo v Murkovih velikih folklorističnih študijah, kronanih leta 1951 z delom *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*. Masaryk se je še v pogovoru s Karlom Čapkom hvalil, da ni nikoli spremenil svojih stališč.¹⁹ Podobno je raziskoval »stvari na sebi« in »stvari za sebe«. Murko pa je nasprotno odkrito priznal — tako med drugim v obsežni študiji za revijo *Revue des études slaves* leta 1933 —, da je postopoma prišel do novih vpogledov v zgodovinsko spremenljivost ljudske pesmi.²⁰ Murko je raziskal razvoj stvari v času, njihovo zgodovinsko spremenljivost in njihove kompleksne vzroke. Murkova dela iz tridesetih let se metodološko zelo približujejo Bedřichu Václavku, marksističnemu kulturnemu sociologu, ki si je — kot Murko — prizadeval za intenzivne stike z mlado sovjetsko znanostjo. To je načelno ločilo Masaryka in Murka. Murko ne bi nikoli trdil, da naj vsak narod rojeva velike teze samo zase.

Že v članku *Dobrozdání o návrhu Rukověti slovanské filologie* (1925) je Murko očital M. Weingartu, da zanemarja pomembno novejšo metodološko rusko literaturo. Na tem mestu je imenoval deli V. N. Peretca iz let 1914 in 1922. Murko si je dopisoval predvsem s sovjetskima bizantologoma in kulturnima zgodovinarjema, ki sta delala v komisiji akademije znanosti za raziskovanje zgodovine materialne kulture, V. N. Bogdanovom in V. A. Vasiljevom. Potem ko se je Murko z Nejedlým leta 1925 udeležil slovesnosti leningrajske akademije, si je prizadeval za tesno znanstveno sodelovanje. Številna delegacija sovjetskih učenjakov na praškem prvem kongresu slovanskih filologov leta 1929 in 25 od sovjetske vlade poimensko izprošenih dopisnih članov v Murkovem inštitutu je odražalo to Murkovo spoštovanje. Tako se nam zdi več kot le lepa gesta, da je bilo na veliki mirovni manifestaciji na zadnjem mednarodnem slavističnem kongresu v Kijevu s spoštovanjem poudarjeno Murkovo ime. Josip Hamm je v svojem imenitnem predavanju spomnil na Murkov portret panslovana Križanića, na sijajni del knjige *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*.

¹⁸ F. Wollman, Murkova vědecká osobnost, *Slavia* 18 (1947/48), str. 1–22; J. Horák, Úvodem, v: M. Murko, *Rozpravy z oboru slovanské filologie*, Praga 1937 (Práce slovanského ústavu 4), str. VII.

¹⁹ Prim. T. G. Masaryk, *Spisy* 5, Praga 1948, str. XVI in 150.

²⁰ M. Murko (rec.), Jagićovy paměty, *Slavia* 16 (1938/39), str. 383.

Murkovo prepričanje je bilo vedno nedeljiv sestavni del njegovih znanstvenih del. Že med prvo svetovno vojno, ko je pripadal predstojništvu zveze za splošno razumevanje med narodi Para pacem, je bilo to politično izraženo mirovno prepričanje. V tridesetih letih si je Murko še posebej v nemško pisanih delih prizadeval za razumevanje z vsemi Nemci dobre volje, kot npr. v članku *Hundert Jahre der »Slavischen Wechselseitigkeit«* J. Kollárs (1937), objavljenem v reviji *Slavische Rundschau*, kjer je zapisal: »Čedalje bolj napredujoče zблиževanje med slovanskimi narodi v Kollárjevem duhu sicer tudi ustreza celotni razvojni poti človeške kulture in civilizacije in lahko pospešuje blaginjo ne samo Slovanov, ampak vsega kulturnega sveta.«²¹ Murko je bil odločen nasprotnik fašistične psevdoznanosti. V delu *Das Original von Goethes »Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga«* (Asanaginica) in *der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre* (1935—36) jo je uvrstil v avanturistično fantastiko.²² Z jasnimi besedami je spodbil rasistično sramotitev »polbarbarskih« Slovanov. Podčrtal je visoko raven ljudske ustvarjalnosti južnoslovanskih narodov in dokazal, da so bila v njegovi domovini stara evropska kulturna tla.

Murko je v tem delu tudi zavzel stališče do metod, ki jih je od leta 1893 sam uporabljal v folkloristiki in pri kritiki folklorističnih del drugih raziskovalcev. Revidiral je kritiko, ki jo je zapisal ob delih Milana Čurčina,²³ in enostranskost svojega prispevka v zborniku *Goethe's sbornik* leta 1932. Trdno pa se je držal temeljnega prepričanja: Primerjalno raziskovanje slovstev, povedk in pravljic bo postavilo učinkovite resnice nasproti pretiranemu nacionalizmu in njegovemu poveličevanju.²⁴

Matija Murko je zapustil spomine, ki so izšli leta 1949 v češčini (kot *Paměti*) in v slovenskem prevodu Murkovega sina Vladimírja Jeta 1951 (z naslovom *Spomini*). Na začetku je zapisano tole spoznanje: »Moje prizadevanje je šlo za tem, napisati resnico, ničesar olepševati in ničesar zamolčati, dasi to ni vselej ustrezalo sedanjim razmeram in mojim današnjim naziranjem, do katerih sem dospel po skušnjah mnogih let.«²⁵ Te spomine priporočam mladim, ki se želijo preizkusiti, če imajo dovolj moči za znanstveno kariero. Za to knjigo velja, kar je nekoč Murko pripomnil ob Jagičevih *Spomenih mog života*: »Zasluzijo si, da jih študiramo, in si bodo čez leta še bolj zaslužili.«²⁶ Iz besedila nam govori skladnost velikega in krepkega značaja, ki je v svojem delu reševal navidezna in resnična protislovja.

Ne moremo končati, ne da bi omenili dve izročili, ki sta v slavistiki Nemške demokratične republike povezani z Matijem Murkom.

²¹ M. Murko, *Hundert Jahre der »Slavischen Wechselseitigkeit«* J. Kollárs, *Slavische Rundschau* 9 (1937), str. 23; nav. po: M. Murko, *Izbrano delo*, Ljubljana 1962, str. 103.

²² M. Murko, *Das Original von Goethes »Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga«* (Asanaginica) in *der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre*, *Germanoslavica* 3 (1935), str. 354—377, 4 (1936), str. 194—215 in 285—309.

²³ Izšla je v reviji *Archiv für slavische Philologie* 28 (1906), str. 351—385.

²⁴ M. Murko (rec.), I. M. Soběstianskij: *Učeniya o nacional'nyx" ossobenostjax" xaraktera i juridičeskago byta drevnix" Slavjan"*, Charkov 1892, *Archiv für slavische Philologie* 16 (1894), str. 254—286.

²⁵ M. Murko, *Paměti*, Praga 1949, str. 7; nav. po: M. Murko, *Spomini*, Ljubljana, 1951, str. 6.

²⁶ M. Murko (rec.), Jagičovy paměti, *Slavia* 16 (1938/39), str. 384.

Murkov zgledni slavistični inštitut, ki je bil voden demokratično in je skrbel za diferencirano izobrazbo pri vseslovanski širini, je bil vzor Edmundu Schneeweisu pri ustanovitvi Slovanskega inštituta v Rostocku leta 1946. Slavisti moje generacije so tu dobili temeljno izobrazbo — začela se je njihova vzgoja v »filoslovane«. ²⁷

Drugo pomembno spodbudo je izkoristil leipziški zgodovinar Walter Markov. Iz Murkovih del o preporodu slovanskih narodov je razvil nosilno teorijo o tipološkem položaju zatiranih slovanskih narodov v evropskem razsvetljenstvu. V študijah iz petdesetih let, posebno še v razpravi *Bemerkungen zur südslawischen Aufklärung*, ²⁸ je s primeri pojasnil pojav »krajšanja poti«, ki je narodom v 19. stoletju prihranilo »dohitevanje ab ovo« in jim odprlo zapornice komunikacij z glavnimi duhovnimi tokovi Evrope. V tem vidimo zelo pomemben prispevek k primerjalni zgodovini revolucij in k slovstveni zgodovini.

Znanstveni kolokvij na Univerzi Karla Marxa v Leipzigu maja 1986 je bil naše priznanje Matiju Murku, slovenskemu zagovorniku Slovanov kot pomembnega člana človeštva, ob 125-letnici njegovega rojstva.

Prevedel Peter Weiss
ZRC SAZU, Ljubljana

²⁷ *Nav. delo*, str. 372.

²⁸ Walter Markov, *Bemerkungen zur südslawischen Aufklärung*, v: *Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten*, Berlin 1956 (Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik 9), str. 349—366.

ZUSAMMENFASSUNG

Zum Wissenschaftsgeschichtlichen Standort Matija Murkos

Es ist dreifach schwer, Matija Murkos (1861—1952) Standort in der Geschichte der Gesellschaftswissenschaften zu bestimmen:

1. er spezialisierte sich slawistisch und germanistisch unter dem Eindruck des europäischen Positivismus, ohne dessen Szientismus zu teilen; die ideelle Nähe zu Schulen (russische kulturgeschichtliche Schule, wissenschaftlicher slawischer Realismus) bedeutete keinen Anschluß;

2. Murko verfügte über ein ausgeprägtes Methodenbewußtsein; er wandte in seinen vielfältigen Arbeiten oft verschiedene wissenschaftliche Methoden funktional und kombinierend an;

3. eine enorme Veränderung erfuhren Murkos Auffassungen zwischen 1897 und 1949, zwischen der ersten methodenbestimmenden Buchpublikation und den bilanzierenden Memoiren.

Die Spezifik der Leistung ist direkt abhängig von Murkos Auffassung der wissenschaftlichen Wahrheit. Sie war für ihn, ein slowenisches Bauernkind mit Erfahrungen aus dem nationalen Befreiungskampf, stets Wahrheit, die für das Leben nützlich sein kann. Die von Murko bevorzugten Untersuchungsgegenstände waren:

— Ideen der slawischen kulturellen Wechselseitigkeit als Beitrag im Zivilisationsfortschritt;

— Stufenfolgen des wissenschaftlichen Denkens in den Geisteswissenschaften, besonders in der Slawistik;

— Biographien »vergessener« Kulturschaffender;

— Reformation und Gegenreformation und andere »Übergangsstadien« der Menschheit;

— die Zusammenhänge von Wort und materieller Kultur;

— Komplexität, Variabilität und internationale Vermischung der Folklore.

Diesen Themenkreisen kommt heute verstärkte Bedeutung zu. Murkos Ansätze eignen sich zur Weiterführung.

In Murkos erster Schaffensphase (1885—1900) lagen die produktiven Ansätze eher in den kleinen Schriften. In den Jahren 1900—1920 überwand er einen solchen Dualismus vor allem in der Volkskunde. Seine Methoden der folkloristischen Feldforschung werden bis heute benutzt. Die materielle Basis von Begriffsbildungen, die Murko seinen Etymologien zugrundelegte, ermöglichen, Wörter und Sachen gleichwertig und dialektisch zu untersuchen. In seiner letzten Schaffensphase (1920—1951) gelangte Murko auch in der Literaturgeschichtsschreibung zu einer produktiven Synthese. In seinem Hauptwerk, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, respektierte er die nationale Individualität als Kern der weltoffenen Leistung stärker und offerierte Verfahren für die Analyse von Sonderfällen, in denen die gleiche Literatursprache und ähnliche ethnographische Faktoren größere regionale Einheiten ausgeprägt haben.

Murko hat auch in großer Zahl Schüler verschiedener Nationalität und eines höchst unterschiedlichen methodologischen Profils herangezogen. Eine direkte Schulenburg vermied er. Er beförderte auf praktikable Weise die internationale Wissenschaftskooperation. Murko war aufgeschlossen für methodologische Fortschritte, an denen er persönlich nicht mehr beteiligt war. So förderte er den tschechischen sprachwissenschaftlichen Strukturalismus und die tschechische marxistische Kultursoziologie.

Matija Murko, der im Jahre 1915 in den Vorstand des österreichischen Verbandes für die allgemeine Völkerverständigung »Para pacem« gewählt worden war, begriff seine Lebensleistung in erster Linie als Beitrag zu einer Zivilisation, an der jedes Volk mit seiner spezifischen Kulturerfahrung beteiligt ist.

MATEMATIČNI IZVOR POVESTI O TRIGLAVEM ZMAJU, PESMI O PEGAMU, APOKALIPSE IN RABELAISEVIH ANAGRAMOV

Sekvenca števil 666—1000 v sedmiškem in 999—1000 v desetiškem sistemu ni le matematična osnova za Apokalipso, kjer zmaju (hudiču), označenem s številom zveri, 666, sledi 1000-letno kraljestvo, ampak tudi izvor pravljic o triglavem zmaju in pesmi o Pegamu s tremi glavami, katerih krajnji dve sta hudičevi. Podobno je tudi z gematričnimi števili 66 in 99 v Rabelaisevih anagramih, NASIER in M. ALCOFRIBAS, s katerima se je stari satirik predstavil kot 'drugi zmaj'.

The sequence of numbers 666—1000 in the heptad and 999—1000 in the decimal system is not only the mathematical basis of Apocalypse, where dragon with its number of beast, 666, is followed by the millennial reign, but also the source of the three-headed dragon and Pegam's three heads in Slavic tales and poems. From the same source are also the gematric numbers 66 and 99 in Rabelais' anagrams NASIER and M. ALCOFRIBAS, presenting the old satirist as the 'another dragon'.

Triglavi zmaj iz pravljic slovenskega sveta od Slovenije do Rusije kakor tudi Pegam s tremi glavami iz slovenske narodne pesmi imata isti matematični izvor kakor zver iz Janezovega Razodetja.

Apostol Janez označuje zver s številom 666, imenovanim tudi številu zveri.¹ Njegovo razodetje je pesniško videnje, osnovano na sekvencah v štetju po dveh sistemih. V sedmiškem sistemu številki 666 sledi številka 1000, prav tako kakor v desetiškem sistemu številka 1000 sledi številki 999.² Janez prerokuje, da bo angel premagal zver,³ imenovano tudi zmaj,⁴ stara kača, hudič in satan,⁵ in jo vrgel v brezno, nakar da bo nastopilo tisočletno kraljestvo Kristusovo.⁶

Probračanje številk 666 in 999, katerima v obeh sistemih sledi številka 1000, je prikazano v Razodetju kot preobračanje zveri, ko jo angel vrže v brezno. Vendar tega preobračanja ni mogoče videti v hebrejskih, grških in rimskih številkah, ki so bile v rabi po deželah Sredozemlja v Janezovem času. Lahko sklepamo, da je ta matematični kuriozum prišel iz Indije, ki je takrat že poznala ničlo in številke, podobne poznejšim arabskim.

¹ Kdor je bister, naj izračuna število zveri: je namreč število človeka. To število pa je šeststo šestinšestdeset. (Razodetje 13: 18)

² Kurent T., O številu zveri. — *Tretji dan*, april 1987, 12—13; isti, Numerical Sequence of the Number of Beast and of the Thousand Years Reign. — Poslano v *Catholic Biblical Quarterly* (Washington, D. C.), aprila 1987.

³ Nato sem videl zver, ki je izhajala iz morja. Imela je deset rogov in sedem glav (Razodetje 13: 1). 'Sedem glav' in 'deset rogov' še spominja na sedmiški in desetiški sistem.

⁴ Nato se je na nebu prikazalo drugo znamenje: glej, velik zmaj /.../, ki je imel sedem glav in deset rogov /.../ (Razodetje 12: 13). Glej opazko pri opombi 3.

⁵ Nato sem videl angela /.../ (Razodetje 20: 1) Ugnal je zmaja, staro kačo, to je hudiča in satana, in ga zvezal za tisoč let (Razodetje 20: 2).

⁶ Nato ga je vrgel v brezno, ga tam zaklenil in zapečatil vhod nad njim, da ne bi več zapeljeval narodov, dokler se ne dopolni tisoč let. (Razodetje 20: 3) /.../ Videl sem vse tiste, ki niso bili molili zveri/.../ Oživel so in kraljevali s Kristusom tisoč let. (Razodetje 20: 4).

Lahko sklepamo tudi, da je predstava o zmaju s tremi glavami na treh vratovih, ki jih ni težko videti v številkah 666 in 999, prišla iz istega izvora. V ruski pravljici Dobrinja Nikitič spravi zmaja Goriniča ob njegove tri glave.⁷ V slovaški pravljici imajoi tri kraljičine za može zmaje s šestimi, z devetimi in z dvanajstimi glavami. V drugi slovaški pravljici nastopa zmaj s tremi in z dvanajstimi glavami.⁸

Motiv zmaja s tremi glavami je vizualna analogija s tremi šestkami oziroma devetkami; v zmajih s šestimi ali z devetimi glavam se ohranja spomin na šestice in na devetice, ki so tako podobne glavam na dolgih vratovih. Dvanajst je samo poznejša inercija multipliciranja.⁹

V slovenski narodni pesmi *Pegam je imel glave tri*¹⁰ mati podučuje Lambergarja:

Ko bo Pégam šel nad té,
On imel bode tri glavé.¹¹
Hudiča ima Pegam dva,
Premagal bodeš ti obá,
Li glej, da te ne zapelá.
Ak bodeš videl tri glavé,
Dve krajne njemu pust obé,
Na sredno naj ti sabla gré.¹²

Mogoče je preveč, če vidim spomin na sedmiški sistem v verzih:

V štali imaš konjčka berziga,
K' ni sedem let iz štale bil.¹³

Mogoče je preveč tudi, če vidimo spomin na številki 99 in 100 verzih:

Tako mu cesar govori:
»Kaj hočeš pa plačila ti?
Al hočeš sto belih gradov?«
»Naj jih le, svetli cesar, bo
devetdeset ino devet,
De pa še več štuvenja bo.«¹⁴

Vsekakor pesem govori, da Lambergarjev konjič »ni sedem let iz štale bil«, ne pa, na primer, štiri leta. Vsekakor v pesmi cesar ponuja »sto belih gradov«, Lambergarju pa jih je dovolj »devetdeset ino devet«, ne pa na primer, sto sedemnajst oziroma sto šestnajst.

Glede števil 99 in 100, ki ju omenja naša pesem, lahko rečemo, da sta bili znani v podobni zvezi tudi na Francoskem, potem ko je Evropa spoznala

⁷ O Dobrinji Nikitiču in zmaju Goriniču. — *Ruske pravljice*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1964.

⁸ Lomiles. — *Slovaške pravljice*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1956, in Dobri strelec, *prav tam*.

⁹ Glej tudi: Afanas'ev, št. 124.

¹⁰ Strekelj K., *Slovenske narodne pesmi*, 1. zvezek, CZ, SM, Ljubljana 1895—1898: Pegam in Lamberger, 15. (Gorenjska), 112. vrstica.

¹¹ *Prav tam*, 15. (Gorenjska), 55. vrstica.

¹² *Prav tam*, 15. (Gorenjska) a. Vodnikova redakcija iz l. 1807, 72. vrstica.

¹³ *Prav tam*, 14. (Gorenjska), 34. vrstica.

¹⁴ *Prav tam*, 14. (Gorenjska), 83. vrstica.

arabske številke.¹⁵ Francois Rabelais je številki 66 in 99 skril kot gematrični vsoti v svojih anagramih.¹⁶ S kódo zahodnoevropske abecede njegova anagrama M. ALCOFRIBAS in NASIER veljata 99 oziroma 66:

A	1	N	14	M	13	N	14
B	2	O	15	A	1	A	1
C	3	P	16	L	12	S	19
D	4	Q	17	C	3	I	9
E	5	R	18	O	15	E	5
F	6	S	19	F	6	R	18
G	7	T	20	R	18		
H	8	U	21	I	9		66
I	9	V	22	B	2		
J	10	W	23	A	1		
K	11	X	24	S	19		
L	12	Y	25				
M	13	Z	26		99		

Stari satirik se je gematričnim številka 66 in 99, katerima sledi v sedmiškem in desetiškem sistemu številka 100, ponorčeval iz Apokalipse tako, da je samega sebe predstavil kot 'drugo zver'¹⁷ in kot krivega Preroka. 'Druga zver' ima namreč 'dva rogova, podobna jagnječjim'. Številke 66 in 99 res spominjajo na par zvutih ovnovih oziroma kozlovih rogov.¹⁸

¹⁵ Arabske številke je Evropi predstavil Leonardo Fibonacci (1180?–?1250) s knjigo *Liber abaci*.

¹⁶ Kurent T., *La signature géométrique de Rabelais par les nombres 66 et 99*. — *Acta neophilologica* XIX, Ljubljana 1986.

¹⁷ Nato sem videl drugo zver, ki se je vzdigovala iz zemlje: imela je dva rogova, podobna jagnječjim, govorila pa je kakor zmaj (Razodetje 13: 11).

¹⁸ *Sveto pismo nove zaveze*, jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove biblije, prevaja ovnove oziroma kozlove rogove z jagnječjimi in komentira 'drugo zver' takole: »Druga zver, ki je v službi prve, bo krivi Prerok (prim. Raz. 16: 13; 19: 20; 20: 10)«.

SUMMARY

The common mathematical source of the beast from Apocalypse, of the three-headed dragon in Slavic tales, and of Pegam's three heads in the Slovenian folk-poem, is the sequence of numbers 666—1000 in the heptad and 999—1000 in the decimal system.

St. John's Revelation is a prophecy that the beast, called also the dragon, the old serpent, the Devil and Satan, marked with the 'number of the beast', will be followed by the millennial reign of Christ.

The sequences 666—1000 and 999—1000 are not conspicuous in Hebrew, Greek and Roman numerals. It is safe to say that this mathematical curiosum came from India, where zero and systems on the basis of ten, seven (and other numbers) were known in John's time.

The visual similarity between figures 666 and 999 and the three heads on long necks created the three-headed dragon in Slavic tales.

The analogy between the three-headed dragon and Pegam with his three heads in Slovenian folk-poems, the two side heads being Devils, is evident.

The Rabelaisian anagrams NASIER and M. ALCOFRIBAS with their gematrical value of 66 and 99, respectively, are also based on the visual analogy with the apocalyptic 'another beast' with 'two horns like a lamb'. The pair of curved ram's or buck's horns are indeed similar to numbers 66 and 99.

SHAKESPEARJEVI SONETI V SLOVENŠČINI

Analiza odzivov 122 bralcev na Menartove slovenske prevode Shakespearjevih sonetov je pokazala, da prevodi, čeprav so pogosto primerni s stališča prevodne ustreznosti, ne ohranjajo oziroma ne poustvarjajo nekaterih pomembnih oblikovnih značilnosti, ki prispevajo k zgoščenemu pomenu in k bogati sugestivni moči izvirnih sonetov. S tem je zgubljeno pomembno sredstvo za nadzor nad bralcem in za usmerjanje njegove pozornosti k mnogomiselnosti, značilni za Shakespearja.

The analysis of the responses of 122 readers to Menart's Slovenian translation of two sonnets by Shakespeare has shown that these translations, though frequently quite adequate from the point of view of equivalence, do not succeed in preserving, or rather, recreating, some of the important formal features used to condense the meaning and enrich the suggestive power of the original sonnets. In this way the translation loses an important means of controlling the reader and directing his attention to the rich ambiguities constitutive of the challenging complexity of Shakespeare's meaning. The interpretative possibilities of the original are thus significantly reduced, if not altogether lost, in the Slovenian translation.

Bralec, ki se odloči za branje tujega pesnika v prevodu, ve, da ne bere izvirnih pesmi in tudi da so prevodi poezije lahko boljši ali slabši. Kljub temu zvečine, vsaj če ga vprašanja o kakovosti prevoda ne zanimajo posebej, prevedene pesmi bere, kot je navajen brati izvorno poezijo v materinščini, tako da bolj ali manj pozorno sledi pomenom, ki jih lahko sestavi na temelju pesemskega besedila in svoje kulturne medbesedilne izkušnosti. Največkrat se ne sprašuje niti o kakovosti prevoda niti o pomenskih izgubah in premikih, ki jih prevod prinaša. Običajno niti ne pomisli, da vsak prevod lahko izhaja le iz prevajalčeve aktualizacije izvorne pesmi in je zato hkrati tudi njegova posebna interpretacija izvirnika, ter ne razmišlja o tem, kakšna je prevedena pesem v izvirniku. Lahko bi rekli, da večina bralcev prevodu preprosto zaupa brez pomisli o tem, da sta prevod in izvirnik lahko dve manj ali bolj različni besedili, in da zaradi jezikovnih razlik in prevajalčeve interpretacije lahko pomenita temelj za različna literarna doživetja. Le redki bralci se po branju prevoda odločijo za preverjanje prevoda z včasih težko dosegljivim izvirnikom. Večkrat je vzrok za tako odločitev paradoksalno prav moteče slab prevod.

V nakazanem smislu lahko trdimo, da pesemski prevodi neposredno učinkujejo na bralca prav tako kot izvorna besedila. Njihov učinek je možno zasledovati na temelju pomenov, ki jih bralec spozna in sestavi, in bralčevo razumevanje lahko primerjamo s pomočjo primerjave z interpretativnimi možnostmi, ki jih prevedena pesem omogoča in/ali so jih že ustvarili drugi bralci in kritiki. Ko se lotevamo proučevanja učinkov prevedene pesmi, razpolagamo tudi z možnostjo primerjave pomenskih učinkov prevoda z učinki izvirnika, bodisi z neposrednimi učinki za bralce bodisi s širšim poljem interpretativnih možnosti, ki jih razkrivajo že ustvarjene interpretacije prevoda in izvirnika. Dejstvo, da vsak prevod prinaša spremembe izvirnika in se v tem smislu, praviloma razlikuje od izvirnika, je še bolj nazorno, kadar razpolagamo z več

prevodi iste pesmi, ne glede na to, ali so izpod peres več prevajalcev in mogoče v medsebojnem polemičnem razmerju ali pa so delo istega prevajalca v časovnih razmakih in utemeljeni na spreminjajočih se interpretativnih nagnjenjih. Glede na številne možnosti razlik različni prevodi iste pesmi tudi delujejo različno. Zato lahko govorimo tudi o bolj ali manj učinkovitih prevodih.

Razlike med prevodom in izvirnikom so neizogibne že samo zaradi razlik med izvirnim in ciljnim jezikom. Le-te ne pogojujejo samo spremembe besednega gradiva, marveč narekujejo tudi spremembe besednega reda, pomensko ožjenje ali širjenje itd., z vsem tem pa tudi pomembne oblikovne in strukturne spremembe. Pri poeziji so take spremembe še posebej pomembne, saj prav razne oblikovne in strukturne posebnosti omogočajo njeno značilno zgoščenost pomena. Razne glasovne lastnosti jezika in čisto verbalna sredstva, ki jih uporablja poezija, so lastnosti, ki jih prevod le težko ohranja, oziroma poustvarja brez relevantnih sprememb. Glede na to, da take oblikovne in strukturne značilnosti usmerjajo bralčevo zaznavanje in razumevanje pesmi, imajo vse na videz še tako nepomembne spremembe daljnosežne posledice za bralčevo realizacijo pesmi. Podobno kot prevajalčeva implicitna interpretacija imajo lahko tudi spremembe besed, obsega njihovega pomenskega polja in zgolj poudarka za posledico spremenjene interpretativne možnosti. Lahko se zgodi, da prevod širi ali oži interpretativne možnosti izvirnika, da določene možnosti izloči ali pa omogoča tudi v izvirniku neobstoječe interpretativne možnosti. V tem smislu lahko prevod in izvirnik omogočata precej različne realizacije pomena pesmi.

Proučevanje razlik, ki jih prevod ustvarja, omogoča novo, doslej še neizkoriščeno možnost proučevanja prevodov na temelju proučevanja neposrednega učinka prevedenega besedila. Zato, da bi imeli možnost primerjave učinkov prevoda z učinki izvirnika, moramo seveda uporabiti poskusne bralce, ki vsaj v neki meri obvladajo oba jezika. Zato smo za bralce izbrali študente angleščine v prvih letnikih Filozofske fakultete in Pedagoške akademije. Testiranje raznih skupin je bilo izvedeno v letih 1980 do 1986 v okviru (pro)seminarja iz angleške književnosti. Vsi bralci so sodelovali prostovoljno in pogosto zelo zavzeto. Glede na to, da je šlo za študente prvih letnikov, se zdi utemeljena podmena, da so bili zvečine »običajni proizvodi« naših srednjih in pozneje usmerjenih šol. Zato pri njih ni predpostavljati omembe vrednega dodatnega poznavanja angleške književnosti, ki bi lahko relevantno vplivalo na njihove bralne odzive. Razen nekaj izjem¹ so vsi obvladali slovenščino ter razpolagali z bralnimi navadami, kot jih posredujejo naše šole. V odgovorih v posebnih vprašalnikih so izpovedali presenetljivo enotno zanimanje za literaturo in motivacijo za branje leposlovja. Glede na to, da jih je zanimala predvsem osebnostno bogatilna razsežnost književnosti, so kot vzroke za branje najbolj pogosto navedli iskanje odgovorov na vprašanja, ki jih zanimajo, oziroma probleme, ki jih tarejo, ter širjenje znanja.

Skupine so obsegale deset do petindvajset bralcev, ki so sodelovali s pisnimi odgovori. V želji, da bi bila naš prikaz in razčlenitev odzivov čim bolj berljiva, bomo število respondentov pri posameznih odgovorih ali oznakah navajali le, kadar bo ta podatek zanimiv za oceno odziva. Da bi izločili možnost

¹ Odgovorov bralcev, ki so imeli težave z razumevanjem slovenščine zaradi šolanja v tujini, in tistih iz srbohrvaškega jezikovnega območja nismo vključili v obravnavo.

vpliva izvirnika na razumevanje prevoda, so vsi bralci najprej poskušali razumeti slovenski prevod. Primerjavo odzivov na obe besedili smo izvedli samo z nekaterimi skupinami bralcev, tako da so najprej brali obe besedili ločeno, nato pa še primerjalno. Pri obravnavi interpretativnih možnosti pa smo poleg neposrednih odzivov bralcev upoštevali tudi nekatere že ustvarjene interpretacije.

Za proučevanje učinkov angleških pesmi v slovenskem prevodu smo največkrat izbrali Menartove prevode Shakespearjevih sonetov, objavljenih v počastitev štiristoletnice Shakespearjevega rojstva pri Slovenski matici leta 1965.² Razen dejstva, da v slovenščini razpolagamo z razmeroma skopim izborom prevodov iz angleške poezije, je ta izbor narekoval še premislek, da je sonetna oblika — kljub posebnostim angleškega soneta — slovenskim bralcem dovolj dobro poznana iz Prešernove poezije. Zato smo pričakovali, da ta oblika, vsaj splošno oblikovno, ne bo povzročila večjih težav, ki bi jih lahko povzročala kakšna druga oblika z bolj zapletenimi in pri nas neznanimi oblikovnimi konvencijami. Čeprav sonet s svojo kratkostjo nalaga veliko zgoščenost pomena, ki od bralca terja velik razumevalen napor, je hkrati prav zaradi kratkosti za bralca tudi razmeroma pregleden. Posamezni opisi in njihove medsebojne povezave so hitro zaznavni. Lahko zaznavni so tudi temeljni vsebinski poudarki, ki jih narekuje metrična oblika. Največji problem predstavljata celovitost in globina razumevanja, ki terjata bralčevo sposobnost, da na temelju zaznavnih sestavin doseže »sintetično« razumevanje celote, ne glede na to, ali celoto pojmuje kot ubeseditev enkratnega človeškega izkustva ali kot umetniško sporočilo.

Pri proučevanju učinka nas je zanimala predvsem raven razumevanja in le na začetku tudi stopnja ugajanja. Čeprav je stopnja ugajanja odvisna od težko predvidljivih subjektivnih dejavnikov, nas pri eksperimentalnem proučevanju bralčevih odzivov zanima kot dokaz »stika« med bralcem in pesmijo, oziroma kot pokazatelj učinkovitosti besedila. Uporaba tega pokazatelja se zdi smiselna zlasti pri proučevanju učinka prevedene poezije, ki v drugem jeziku in zunaj svojega izvirnega okolja prav lahko postane neučinkovita in pusti bralce povsem nezainteresirane.

Vprašalniki so praviloma vsebovali vprašanja o temi pesmi in so spodbujali razmeroma kratko opredelitev teme z možnostjo dodatne razčlenitve. Nekatere skupine so poskušale oceniti še lastno razumevanje. Bralci so morali naštetiti tudi trope in opise, ki so posebej pritegnili njihovo pozornost ali posebej ugajali. Pozneje izvedena testiranja drugih bralcev so poskušala preveriti učinkovitost posameznih opisov z vprašanji o njihovem pomenu, oziroma o predstavih, ki jih pobudijo. Z nekaterimi bralci smo poskušali ugotoviti še zaznavanje razlik med izvirnikom in prevodom. Ustna razprava je zajemala seveda precej širšo problematiko in poskušala opozoriti na prezrto in na nape.

Začetni izbor prevodov, katerih razumevanje smo poskušali ugotavljati, je vseboval sonete 115, 116, 129, 130 in 147. Ožji izbor sonetov, ki jih je bralo več skupin bralcev v različnih pogojih, je vseboval soneta 116 in 129. Ta dva

² William Shakespeare, *Soneti*, prevedel Janez Menart. Slovenska matica, Ljubljana, 1965. Nespremenjena prevoda 116. in 129. soneta sta objavljena tudi v Shakespearjevih delih. Shakespeare, *Soneti*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1969.

angleški kritiki uvrščajo med vrhunske dosežke Shakespearjevega sonetopisja. Številni med njimi menijo, da gre v njiju za prikaz diametralno nasprotnih možnosti ljubezenskega čustva in to utemeljujejo, med drugim, tudi s Shakespearjevimi lastnimi besedami v sonetu 144.³

V zborniku *Shakespeare pri Slovencih* Janko Kos ti dve možnosti opisuje kot pojma »razumne« in »čutne« ljubezni.⁴ Josip Vidmar pa posveča posebno pozornost sonetu 129, ki ga takole opisuje:

Tako nastopi na odru Shakespearovega čustvenega sveta »črna dama«. Poet seveda ni ljubezniv z njo, vendar jo ljubi. /.../ Svojo strast do nje opisuje poet pretresljivo. To mu je peklenski ogenj ljubezenskih nebes, duhovno življenje v mlakuži sramote; kajti ta strast je krivoprisežna, morilska, brezčutna, divja, kruta, krvava, surova, blazna in izdajalska. Njen učinek je učinek zaužitega strupa.⁵

Tudi pri naših bralcih je slovenski prevod soneta 129⁶ pobudil močan odziv, ki odslikava intenzivnejši neposreden učinek besedila in večje zanimanje bralcev za prikazano čustvo, v slovenskem prevodu »strast«. V eni skupini so se vsi bralci odločili, da jim je ta sonet všeč: polovica je menila, da ga razumejo in jim je všeč, druga polovica pa, da jim je sicer težko razumljiv, vendar bi jim, po ponovnem branju, postal razumljivejši in bolj všeč. Ena respondentka pa je navedla, da pesem sicer razume in ji je všeč, vendar pa se z njo ne strinja. Ta mnenja vsekakor kažejo na neposredno učinkovitost prevoda. Tu velja povedati še, da se je po poznejši primerjavi slovenskega prevoda z izvirnikom polovica bralcev odločila, da jim je prevod bolj všeč od izvirnika, ker jim je lažje razumljiv. Taka utemeljitev je razumljiva in sprejemljiva, bralci pa jo izrazijo povsem nezavirano, ker so pri seminarju navajeni na to, da izrazijo svoje stvarno mnenje in ne mnenja, za katerega menijo, da ga učitelj pričakuje ali želi.

Tudi drugi skupini bralcev je bil prevod soneta 129 všeč in zanimiv, njihovi odgovori o značilnostih posameznih opisov »strasti« pa so razkrili precej kritično mnenje o tem čustvu. Tisti bralci, ki svojih odgovorov niso omejili na neposredno povzemanje ali citiranje Menartovih prevodov, so v posameznih

³ Sonet 144: »Two loves I have of comfort and despair, / which like two spirits do suggest me still, / The better angel is a man right fair: / The worser spirit a woman colour'd ill.«

⁴ *Shakespeare pri Slovencih*. Zbornik razprav in esejev, uredil France Koblar. Slovenska matica v Ljubljani, 1965, str. 112.

⁵ Prav tam, str. 71.

129

Le tratenje moči v prepad sramote,
le to je strast; in ko se strast zaganja,
je podla, kruta, besna do togote,
pogoltna, verolomna, željna klanja;
za hipec bajna je, čez hip že slaba;
brezumno iskana, a ko zabesni,
brezumno mrzka — kot požrta vaba,
nastavljena, da žrtev poblazni;
v pogónu blazna, blazna je v posesti
in nenasitna, ko gre plen lovit;
v užitku slast, užita vir bolesti,
v čakánju radost, potlej bleđ privid.
Ves svet to ve, ne ve pa, kam ušel
bi tem nebesom, ki držé v pekel.

opisih prepoznali predvsem zelo negativen in celo obojajoč odnos do predstavljenega čustva. V posameznih opisih so prepoznali naslednje pomene: »strast ni dobra«, »nikoli ne prinese nič dobrega«, »je slaba«, »v njej človek nima nobenega koristnega cilja«, je »brez smisla«, »zaslepljujoča«, »brezpomembna, prazna in nečista«. In še ostrejše obsodbe »strasti«: da je »zlo, ki se mu ne da izogniti«, »tratenje moči«, ker »človek izgublja svojo moč«, oziroma strast »jemlje moč« in se »konča s tem, da se osramotiš«. Ko se »človeka poloti strast, nastopi neko nenormalno stanje«, skratka, strast je »v bistvu nekaj odvečnega« in »pravzaprav absurd«. V skladu s prevladujočo interpretacijo (in oceno) en respondent meni, da se Shakespeare »zgraža nad strastjo«. Le en respondent opaža polivalentnost opisa z mislijo, da je strast »čudovita in pogubna«, in eden ugotavlja, da pesem prikazuje »obnašanje in občutke človeka, ki ga preveva strast«.

Prikazan odziv kaže predvsem na moralen, mogoče mestoma tudi moralizirajoč odnos bralcev do strasti. Ta odnos je, skupaj z drugimi zapletenejšimi dejavniki — verjetno predvsem s človeško in tudi bralno neizkušenostjo — bistveno zaviral razumevanje pesmi kot umetnostnega besedila. Razmišljanje o tem, ali je bilo za nerazumevanje bolj odločilno pomanjkanje človeške izkušnje tega čustva, ki bi omogočila stik med globlje (ali celo podzavestno) »uskладиščenimi« izkušnjami in njihovo izrecno ubeseditvijo, zaradi katerega nas umetniška ubeseditve neposredno in včasih nerazumljivo pretrese,⁷ ali pomanjkanje bralne sposobnosti, ki bi v pesmi pomagala prepoznati izziv še nedoživete človeške možnosti, ali pa posamezne značilnosti prevoda, bi nas odpeljalo predaleč v pretresanju in opredeljevanju pri naših dvajsetletnikih prevladujočih predstav o čustvih, kot je strast, o potrebni bralni sposobnosti in še o čem.

Glede na besedilo prevoda se zdi pomembno opozoriti, da že samo zaradi drugačnih možnosti uporabe angleškega glagola, še zlasti deležnikov, prevod le z dodatnimi naporji ohranja poudarjeno časovno perspektivno, v kateri Shakespeare dramatičira poželenje (v slov. prevodu »strast«): njegovo paradoksalno istočasno zatrjevano različnost in istost glede na trenutek izpolnitve. Sicer pa je razumevanje te bogate mnogoplastnosti in mnogomiselnosti pomena omejeno žal s tem, da je Menartov prevod očitno osnovan na tako imenovanem »popravljenem« besedilu 129. soneta, ki je zelo pogosto natisnjeno tudi v naj-representativnejših angleških antologijah.⁸ Ta inačica 129. soneta besedilo vsebinsko členi in tako razbije celoto s spremembami določil: z dodajanjem podpičja v sredi druge vrstice, za uvodno trditvijo, oziroma definicijo, in na koncu 4., 5., 9., 10. in 11. vrstice in z dodano piko na koncu 12. vrstice, medtem ko 8. vrstice ne zaključí s piko. Danes kritiki štejejo inačico brez dodatnih podpičij iz izdaje leta 1609 kot natis, ki je najbolj verjetno temeljil na Shakespearjevem rokopisu. Ta inačica ne vsebuje niti enega izmed prej naštetih podpičij,

⁷ Prim. William Empson, *Seven Types of Ambiguity*. A study of its effects in English verse. Meridian Books, New York, 1955, str. XVIII.

⁸ Prim. *The Oxford Book of English Verse 1250–1918*. Ur. Sir Arthur Quiller-Couch. Oxford University Press, 1939, str. 205. In *The Oxford Shakespeare. Complete Works*. Oxford University Press, London, 1965, str. 1124. Nepopravljeno, »težje« besedilo pa najdemo v *The Sonnets and a Lover's Complaint*. Ur. G. B. Harrison, prvi natis v Penguin Books leta 1933, str. 89, in v študijski izdaji *The Sonnets and A Lover's Complaint*. Ur. John Kerrigan v New Penguin English, 1986, str. 141.

piko pa le na koncu osme vrstice, to je na koncu tradicionalne Petrarbove oktave. Taka razdelitev celote se zdi pomembna zato, ker danes kritiki v njej vidijo posebno estetsko značilnost tega soneta. Opisujejo jo kot simetrično os, glede na katero je razporejeno simetrično ponavljanje osrednjih opisov poželenja, ki sočasno odslikava spreminjanje tega čustva.⁹

Robert Graves in Laura Riding sta že leta 1926 opozorila na daljnosežne vsebinske posledice opisane spremembe ločil.¹⁰ Zamenjava vejic s podpičji in dodana podpičja podaljšujejo ritmične in vsebinske premore in razdvajajo v nepopravljeni inačici tesno povezane opise. S tem razbijajo nepretrgano povezano interpretacijo posameznih opisov, ki jo pri bralcu spodbuja nepopravljena inačica. Taka uporaba ločil z drobljenjem pomena preprečuje medsebojno širjenje in dopolnjevanje pomenov posameznih opisov in tudi osrednjo dvosmiselnost, ki jo omogoča sočasna prisotnost in prepletanje vseh pomenov. Sočasna prisotnost vseh pomenov spodbuja tudi zamenljivost pomenov, v kateri poželenje lahko pomeni človeka, ki čuti poželenje, predmet poželenja in abstraktno poželenje. Zdi se, da najbolj pretanjene umetniške razsežnosti tega soneta rastejo prav iz nakazane bogate mnogopomenskosti. Zato se zdi, da bi »popravek« besedila 129. soneta danes gotovo šteli že kar za nedovoljen poseg v umetnostno strukturo te pesmi. Za poseg, ki ji jemlje ostrino in zgoščenost pomena, s tem pa manjša tudi umetniško moč, da tako zapleteno izkustvo, kot je poželenje, ubesedi brez izgub njegove zapletenosti, brez razredčitve njegove intenzivnosti.

Kot kaže nadroben pretres odgovorov, je sonet 116, vsaj na osnovni ravni razumevanja, predstavljal manjši problem za razumevanje.¹¹ V letih 1982 do 1986 je šest različnih skupin bralcev poskusilo opisati svoje razumevanje in odnos do tega soneta. Tako je bilo zbranih 122 odgovorov o temi, tropih, razumevanju in drugih učinkih slovenskega prevoda tega soneta. Pisnim odgovorom je praviloma sledila še ustna razprava in obravnava izvirnika ter primerjava obeh pesemskih besedil. Ker je tako zbrano gradivo preobsežno za vseključujoči prikaz, se bo naše poročilo moralo omejiti na delen prikaz najbolj značilnih teženj v razumevanju in na posplošitve tistih ugotovitev, ki so najzanimivejše s stališča našega zanimanja za učinkovanje prevedene poezije.

⁹ Prim. Stein Haugom Olsen, »Literary Aesthetics and Literary Practice,« v *Mind* XC 1981, str. 524, in v *The End of Literary Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987, str. 1. Olsen meni, da ta estetska značilnost besedila prispeva k poudarjanju rasti, vrhunca in upadanja poželenja. Seveda je kot taka zaznavna samo bralcem, ki poznajo tovrstne estetske izrazne možnosti sonetne oblike. Slovenski prevod ne ohranja Shakespearjevega simetričnega ponavljanja osrednjih opisov. Tu nam ni treba razmišljati o tem, ali so vzrok za to različne izrazne možnosti jezika ali prevajalčevo neznanje. Zadovoljimo se lahko z ugotovitvijo, da z opuščanjem tega oblikovnega sredstva ni izgubljena le dodatna oblikovna odlika in estetska značilnost, marveč tudi poudarek, ki ga prispeva k vsebinski zgoščenosti. Če ločila štejemo za znake o mejah stavkov in v izbiri ločila prepoznamo sredstvo za označevanje stopnje vsebinske povezanosti, postane jasno, da vsaka sprememba ločil povzroča pomembne spremembe pri integraciji besedila, še posebej pri bralčevem povezovanju pomenskih sestavin. Prim. George G. Dillon, *Language Processing and the Reading of Literature*. Indiana UP, Bloomington, 1978, str. 37, 8.

¹⁰ Prim. Robert Graves and Laura Riding, »A Study in Original Punctuation and Spelling« (1926), v Shakespeare, *The Sonnets*. A Casebook, ur. Peter Jones. Macmillan, London, 1977, str. 64 in sledeče.

Vsi ostali so sonet razumeli predvsem kot prikaz ljubezni z zgoraj naštetimi značilnostmi.

Presenetljivo enotno je bilo tudi naštevaje tropov, ki so jih posamezni bralci navedli kot najprivlačnejše in najzanimivejše. Kar 26 bralcev je navedlo opis »ljubezen je svetilnik žarki« na prvem mestu, in še trije so ga naštevali na drugem mestu. Petnajst bralcev je navedlo na prvem mestu »je zvezda v temi tavajoči barki« v drugi polovici iste štirivrstičnice, isti opis pa je navedlo še sedem bralcev na drugem mestu. Absolutno prevladovanje naštetih opisov je razumljivo že samo zato, ker so to najbolj pozitivni opisi in zato tudi najhitreje učinkoviti tropi. Če pa se vprašamo po nadrobnejšem pomenu njihovih sestavin in po možnostih njihove razlage, lahko odkrijemo tudi zapletenejše in manj enotne odgovore.

Zaključno dvostišje: »Če to ni res, če bom jo kdaj pogubil, / jaz nisem pesnil in nihče ni ljubil!« je navedlo na prvem mestu deset bralcev in trije na drugem, »Ljubezen času ni pavliha bedni« pa devet na prvem in štirje na drugem ali tretjem mestu, čeprav je ta metafora pritegnila zanimanje deloma tudi zaradi nenavadnosti. En respondent je menil, da mu je nerazumljiva! Od ostalih tropov je precej manjšo pozornost pritegnil uvodni »Poroka zvestih duš«, ki je, razen pozitivnega zanimanja petih bralcev, pobudil precej odločen protest pri štirih bralcih. Štirje bralci pa so opazili nenavadnost opisa »ljubezen ni ljubezen«, ne da bi mu posvečali posebno pozornost. Nekateri izmed preostalih opisov so opazili le posamezni bralci in jih zato ne bomo naštevali.

Če z vprašalnikom osredinjamo bralčevo pozornost na posamezne opise, to pogosto povzroči drobljenje pesmi na posamezne dele, ki jih je težko ponovno združiti v celoto. Hkrati pa večkrat prinese le predvsem subjektivne interpretacije in projekcije pomena, ki se vse bolj oddaljujejo od besedila. Zato je samo ena skupina bralcev poskušala ubesediti svoje predstave o pomenu posameznih opisov. Glede na to, da so bralci pogosto navajali opisa »ljubezen je svetilnik žarki« in »zvezda v temi tavajoči barki« skupaj ali v neposrednem zaporedju, je ta skupina poskusila opredeliti pomen obeh opisov skupaj. Bralcem sta pomenila tele lastnosti ljubezni: sposobna je, da deluje kot »kažipot«, »vodnica«, »usmeritev«, je »svetla točka življenja«, »nekaj konstantnega«, »čudežna moč«, »zatočišče v današnjem trdnem svetu«, daje »notranjo svetlobo«, »življenjsko moč«, »pomaga premagovati vse težave«, »drži človeka pokonci«, je »ponosna« in »kljubuje«.

Opis »Času ni pavliha bedni« so vsi razumeli kot sposobnost kljubovati času, v dvostišju »Če to ni res...« pa so prepoznali potrditev vse pesmi oziroma resničnosti predhodnih trditev, »izraz pesnikove prepričanosti o ljubezni«, njegovo »zaobljubo«, »priporočilo, da moramo ljubiti« in zagotovilo, »da je brez prave ljubezni življenje nesmiselno«. Uvodni trop »Poroka zvestih duš« so zvečine razumeli dobesedno, »kot stopanje v zakonski stan«, kot »poroko dveh oseb«, ali »poroko, ki sledi ljubezni«, »je simbol ljubezni«, ki »zvezo še utrdi«, ki »naj bi je ne bilo brez ljubezni«. Zdi se, da je to nagnjenje k dobesednemu razumevanju tudi razlog, zakaj je opis »Poroka zvestih duš« pri nekaterih bralcih pobudil tudi jasen odpor: od kratkega komentarja, da »poroka ni najvažnejša«, da je »opis odveč«, do pomisleka, da Shakespeare ni »mislil na nek uraden dogodek v cerkvi ali pred matičarjem«, marveč le za ljubezensko čustvo, oziroma »zvezo ali odnos med dvema«.

Če poskušamo po našem orisu razčleniti glavne značilnosti odziva na prevod 116. soneta, lahko ugotovimo, da so bralci zvečine posamezne opise pravilno zaznali, niso pa zaznali vseh opisov in njihovih sestavin z enako pozornostjo. Zaznane opise so do neke mere tudi razumeli, čeprav razumevanje velikokrat kaže na ustaljene, skoraj bi lahko rekli že tradicionalne predstave, ki jih vnašajo v svoje opise pomenov. Na temelju zbranega gradiva je težko odgovoriti, ali gre njihove opise pripisati pomanjkanju človeške izkušnosti, bralni neizkušnosti, ali pa morda besedni neiznajdljivosti, zaradi katere se respondenti niso mogli izraziti bolj osebno. Očitno pa je, da se niso posebno veliko spraševali, kakšne možne pomene bi posamezni tropi lahko imeli, kako se le ti medsebojno prepletajo in določajo, in še zlasti ne, katere njihove lastnosti so nedoločene in sporne. Tako spraševanje bi samodejno vodilo k odkrivanju zapletenejših pomenov in pomenskih povezav. Izjemo v razumevanju predstavlja uvodni trop »Poroka zvestih duš...«, ki je na nekatere bralce (v skupini, ki je poskušala nadrobneje opredeliti pomene posameznih opisov) očitno učinkoval preveč enosmerno, če že ne zavajalno. Pri bralcih, ki jih je ta trop izrazilo motil, gre seveda lahko za določeno čustveno naravnost sodobnih bralcev do te inštitucije in zatorej tudi do uporabe besede »poroka«.

Glede na učinke prevedka »poroka« naj navedemo, da se Paljetkov prevod poskuša bolj približati izvirniku z ubeseditvijo: »Neka brak srodnih duša i stvorenja / zapreka nema...«; z dobesečnim prevodom »brak« za »marriage« bralce verjetno bolj navaja k predstavi trajne zveze,¹⁴ ki je v skladu z izvirnikom. Z uporabo »Neka...« pa Paljetkov prevod poskuša ohraniti tudi vsaj nekaj pomena, oziroma posebne modalnosti angleškega »Let me not...«, ki je v kratki vrstici soneta domala neprevedljiv.¹⁵

Prikazano razumevanje posameznih opisov nam v primerjavi s prevladujočimi opredelitvami teme kot »prave«, »resnične« ali »trajne« ljubezni ne dovoljuje sklepa, da so bralci dosegli dovolj poglobljeno razumevanje te pesmi kot umetniške celote. Nasprotno, zdi se, da so jih pritegnili posamezni metaforični opisi, na temelju katerih so spoznali in navajali posamezne značilnosti ljubezni kot bistvene, ne da bi vse opise povezali v aktualizacijo celotne pesmi, ki jo omogoča šele to zapleteno prepletanje in modificiranje vseh opisov. Vendar moramo tu povedati, da je ta sestavljeni, lahko bi rekli celo »globlji« pomen Shakespearjevih sonetov in nekaterih dramskih besedil nasploh težko razumljiv za neizkušene bralce, ki običajno berejo od opisa do opisa, ne da bi te opise združevali v prepletajočo se celoto, katere pomen je prav mnogopomensko sozvočje vseh opisov. Shakespearjeva besedila, še zlasti soneti, pogosto sestojijo iz nagle sosledice metafor, ki jih, prav zaradi hitrega zaporedja posameznih opisov, bralec realizira v svojih predstavah le delno. Zato je včasih bolj pomemben njihov zbirni učinek kot bralčeve predstave o posameznih opisih. Tak zbirni pomen več zaporednih metafor je hkrati bolj zapleten in za vsakega bralca tudi veliko bolj subjektivno obarvan. Pri njem ne gre samo za metaforične možnosti posameznih opisov, marveč za delno

¹⁴ Pri tem ne smemo pozabiti, da gre za socialno inštitucijo, ki je imela za bralce v Shakespearjevem času bistveno drugačen pomen, kot ga ima za sodobne bralce. To je jasno pokazal odziv nekaterih bralcev.

¹⁵ William Shakespeare, *Soneti*, prepjevalo Luko Paljetak. Znanje, Zagreb, 1984, str. 122.

prekrivanje vseh opisov v nekem skupnem pomenu, ki ga določajo posamezne sestavine, njihove oblikovne značilnosti in časovno zaporedje sestavin. Ta skupni pomen lahko ponazorimo s tistim delom pomenskega polja posameznih opisov, v katerem se vsi opisi prekrivajo in tako »zgostijo« v osrednji pomen, včasih tudi le občutek ali razpoloženje. Ker je sestavljen iz delnih pomenov številnih opisov, je ta »zgoščeni« osrednji pomen ne samo manj oprijemljiv, marveč tudi veliko težje opredeljiv.¹⁶ Prav zato ga Shakespeare uporablja za ubesedovanje novih in drugače neubesedljivih izkušenj, vpogledov, sporočil.

Po vsem tem nas seveda ne sme presenetiti, da odgovori naših bralcev razkrivajo razmeroma redka prizadevanja v smeri iskanja sonetovega globljega pomena, oziroma celovitejšega doživetja. Tako razumevanje omogoča šele spraševanje o raznih pomenih metafor in zavestno prizadevanje k povezovanju pomenov v umetniško celoto. Ta dva postopka sta značilna za literarno interpretacijo, katere izrecni cilj je vzpostaviti umetniško celoto. Bralci običajno pričnejo dejavno razmišljati o utemeljenosti možnih pomenov posameznih metaforičnih opisov in o njihovih medsebojnih povezavah šele, ko si oblikujejo določeno interpretativno hipotezo o pomenu celote. Namen interpretacije tako pomembno soodloča o pomenu posameznih sestavin in vidikov besedila.¹⁷

Možnost takega razumevanja je zaslutilo, tako se vsaj zdi, tistih pet bralcev, ki so menili, da gre v pesmi za dve različni obliki ljubezni, od katerih ena ni ljubezen, posredno pa so se ji približali tudi tisti, ki so sonet razumeli kot Shakespearjevo iskanje definicije ljubezni, ali najstva ljubezni in so tako zaznali njegov osebni odnos do ubesedenega izkustva.

Iskanje odgovora na vprašanje o poenostavljenem razumevanju prevoda 116. soneta nas vodi v dve smeri. Razliko med razumevanjem večine bralcev (skupno 98), ki so v tej pesmi spoznali Shakespearjevo ubeseditve prave, resnične ali trajne ljubezni, in tistimi bralci (2), ki so v njej zaslutili možnosti ubeseditve dveh različnih oblik ljubezni in spoznali pesnikov osebni odnos do nje, lahko pojasnimo z razlikami v bralni izkušnosti in jezikovni občutljivosti. Za pojasnitev razlike med razumevanjem izkušnejših in občutljivejših bralcev in zapletenejšimi pomenskimi možnostmi izvirnika pa bomo morali primerjati interpretativne možnosti, ki jih ustvarjata izvirnik in prevod.

Razumevanje 116. soneta kot prikaza prave, resnične ali trajne ljubezni je lahko posledica bralčeve projekcije lastne (pod)zavestne želje po taki ljubezni, zaradi katere v pesmi »najde« prav to, kar si želi. S psihološkega stališča je tako razumevanje povsem razumljivo in opravičljivo.¹⁸ Kljub temu pa moramo ugotoviti, da tako branje prezre vse tri poudarjene »Nec«, v 2., 5.

¹⁶ Številne kritike kažejo, da je to praviloma tista točka pomena, okoli katere se kritiška razprava nikoli ne konča. To velja tudi za sonet 116.

¹⁷ Prim. Stein Haugom Olsen, »Understanding Literary Metaphors,« v *Metaphor: Problems and Perspectives*. Ur. David S. Mail. The Harvester Press, Sussex, 1982, str. 36.

¹⁸ Nekateri avtorji opozarjajo na to, da bralci vedno »uporabljajo« brano besedilo za podporo in potrditev lastnih prepričanj ali osebnostnih tem. Prim. Walter J. Slatoff, *With Respect to Readers, Dimensions of Literary Response*. Cornell UP, Ithaca, 1970. Norman N. Holland, *The Dynamic of Literary Response*. Oxford UP, New York, 1968.

Pri branju naših bralcev je to prišlo do izraza v splošni priljubljenosti osrednjega pozitivnega opisa, v katerem so prepoznali vse pozitivne ideale.

in 11. vrstici, ki s potrebo po zanikanju dajejo slutiti prisotnost dvoma, kot ga vnaša že negativen opis na samem začetku: »ljubezen ni ljubezen«. Kot smo videli iz opisov, tako branje običajno konstituira »pravo« ljubezen kot tisto, ki nima zadržkov in ni varanje, ne opaža pa nevarnosti za ljubezen in prisotnosti dvoma, ki ga vnašajo zanikanja. Tako razumevanje prezre tudi dejstvo, da bi tako zasnovan koncept prave ljubezni nikakor ne potreboval poudarjenega dvostišja, ki so ga naši bralci — skladno s poenostavljeno interpretacijo — razumeli predvsem kot izraz pesnikovega prepričanja o obstoju prave ljubezni in njenem pomenu. Zanimivo je, da bralci, ki pesem tako razumejo, menijo, da je »glej« v prvi vrstici naslovljen na bralca, katerega noče neposredno prepričati o obstoju prave ljubezni. Kot je pokazalo nezapažanje tistih opisov, ki vnašajo možnosti dvoma ali negativnih občutkov, je tako branje precej selektivno. Neenakomerno zapažanje sestavin, oziroma izbiranje posameznih sestavin ob sočasnem zanemarjanju drugih, t. j. obnašanje, ki je pogosto značilno za neizkušeno in za nedisciplinirano branje, pa ima praviloma še druge negativne posledice za razumevanje besedila. Običajno ga spremlja tudi manjša sposobnost nadzora, tako nad lastnim zaznavanjem, kot tudi nad sestavljanjem pomena v celovito interpretacijo. Več kot verjetno je, da si bralec ne bo mogel priklicati v spomin tistih sestavin besedila, ki jih že od samega začetka ni pravilno zaznal. Bralec, ki se hitro zadovolji s prvim možnim pomenom, ki ga odkrije, se le redko vrne k besedilu v prizadevanju, da bi spoznal še kakšen pomen ali opazil prezrte, v njegovo končno razlago ne vključene pomena in/ali opise. Prav tako ni verjetno, da bi interpretacijo, ki jo spozna v pesmi, ali pripiše pesmi, preverjal s pomočjo primerjave posameznih sestavin, na katerih je zgrajena, da bi poskušal iskati možnosti drugih interpretacij, da bi poskušal ugotoviti sestavine, ki so v opreki z njegovim razumevanjem. V našem primeru so take sestavine ponavljajoče se negacije, ki jih je večina bralcev nepreklicno prezrla. Te pomembne bralne strategije bralci razvijejo šele z določeno vajo, ki je posebej naravnana k razvijanju bralne sposobnosti; lastna iznajdljivost in tudi nadpovprečno zanimanje za poezijo običajno nista dovolj za razvoj zapletenejših interpretativnih sposobnosti, ki jih terja mnogopomenska poezija.

Če želimo naposled proučiti še vprašanje o razliki med razumevanjem bolj izkušenih bralcev in interpretacijami, ki jih omogoča izvirnik, moramo najprej spoznati interpretativne možnosti, ki jih ustvarja angleško besedilo tega soneta. Razen pogostih interpretacij, ki v tem sonetu vidijo predvsem manifest zmage ljubezni nad minljivostjo in razmišljajoč poskus, določiti razsežnosti popolne ljubezni, ter pri tem z novejšo občutljivostjo za izrazne možnosti jezika na novo odkrivajo Shakespearjevo jezikovno mojstrstvo, razpolagamo tudi že z interpretacijami, ki izhajajo iz osrednjega pomena dvoma v tem sonetu.¹⁹

Pazljivo branje nam razkrije, da v izvirniku dvom ni prisoten samo implicitno, kot v prevodu, z nikalnicami, marveč kot glavna modalnost besedila. Že uvodne besede: »Let me not to the marriage of true minds / admit impediments, ...«, ki bi v slovenščini pomenile: naj ne priznam ovir..., niso gola trditve, ampak spominjajo na prošnjo in molitev, s katero pesnik prepričuje prav toliko samega sebe kot tudi bralca. Zanikovalna zagnanost, s katero se

¹⁹ Prim. Gilber Phelps, *Question and Response*. Cambridge UP, 1969 str. 122 do 126.

trudi »ne priznati«, daje vtis, da so pritiski in/ali vzroki za priznanje ovir oziroma nepopolnosti in dvoma o ljubezni zelo močni, pesnik pa trdno odločen verovati v popolnost ljubezni: v to, da mu ne bo treba priznati ovir in pustiti pritisku dvoma.

Tu vsekakor velja omeniti, da je devet izmed enaintrideset bralcev, ki so po časovnem presledku poskušali ugotoviti in razčleniti razlike med slovenskim prevodom in izvornikom, motil prevod prve vrstice. Šest jih je bilo nezadovoljnih zaradi izpuščanja lirskega subjekta, ki je v izvorniku prisoten z izjavo »Let me not...«, medtem ko je enega motila tudi uporaba »glej«, ki jo je zaznal kot naslovljeno na bralca. Dva bralca pa sta v teh besedah izvornika zaznala tudi poskus pesnikovega samoprepričevanja in sta menila, da je prevod to samoprepričevanje izgubil. Iz tega zapažanja bralcev, ki jim angleščina ni materni jezik, lahko sklenemo, da je zgoraj naznačena posebna modalnost izvornika bralcem realno dosegljiva.

Različno od večine kritikov, ki v »ovirah« (impediments) prepoznavajo predvsem izraz, ki se uradno uporablja pri oklicih poroke in pri cerkvenem poročnem ceremonialu,²⁰ Gilbert Phelps opozarja, da je bil, spričo širokega znanja latinščine, v Shakespearjevem času zagotovo znan tudi izvorni latinski pomen besede »impedimenta«, prtljaga, ki jo s seboj vleče vojska in s svojo težo zavira njeno gibljivost, podobno kot morajo ljudje nositi svoja posemeljska telesa, ki kot zemeljska ječa zavirajo prosti polet duše. Nadaljevanje »Ljubezen ni ljubezen« uvaja razločevanje med dvema možnostma ljubezni, ki že pomeni tudi prisotnost drugačne, nepopolne ljubezni, ki je lahko tudi izziv ali dvom o popolni ljubezni. Pomeni pa lahko tudi, da sta dve vrsti ljudi, ki ljubijo: tisti, ki sledijo spremembam (v prevodu varanju), in tisti, ki kljubujejo spremembam. Pesnikova goreča želja, da bi pritrdil možnosti popolne ljubezni, se tako prepleta z dvomi o ljubezni in prav ti dvomi so izvor njegove nujne potrebe, da jih zanika. Peta vrstica tako začne z zanikovalnim vzklikom: »O, ne!« in se nadaljuje s pozitivnim opisom ljubezni. Vendar, če tu prestanemo v premoru, ki ga nakazuje v angleščini redko uporabljeni kličaj, nam že samo dejstvo, da se pesniku zdi potrebno to poudarjano zanikanje, opozarja na obstoj nasprotnega, na obstoj o popolni ljubezni. Prisotnost takega dvoma in izziva strahu, ki ga poraja, vsebuje cela vrsta negativnih opisov, oziroma primerjav (sedem v štirinajstih vrsticah!), ki sledijo uvodni negativni definiciji in že dolgo časa spodbujajo kritike k razmišljanju o paradoksalni negativnosti te pozitivne definicije možnosti popolne ljubezni.²¹

Razen zatrjevane možnosti popolne ljubezni brez ovir dajejo Shakespearjevi opisi, vsaj na trenutke, zaslutiti tudi napetosti in pritiske realne ljubezni, »viharje«, na katere popolna ljubezen zre brez pretresov. Šele po takem premisleku se nam zdi primeren opis, da ljubezen »zdrži« (angl. »bears it out«, v prevodu, »traja«) do konca, ki nam sporoča napor in težave, katere bi bile povsem nepotrebne, če bi bila ljubezen že kar sama po sebi popolna in neobčutljiva za spremembe. Tudi dvostišje, ki v izvorniku uporablja izrazje

²⁰ Prim. W. G. Ingram in Theodore Redpath, *Sixty-Five Sonnets of Shakespeare*. University of London Press, 1967, str. 116. Podobno razlago navaja tudi Menart v opombi k sonetu 116 na strani 187.

²¹ Prim. Philip Martin, *Shakespeare's Sonnets. Self, Love and Art*. Cambridge UP, 1972, str. 90, 91.

iz dvobojevanja »upon me proved«, je z zaključnima poudarjenima negativnima opisoma izrecno samoprepričanje: popolna ljubezen mora obstajati, sicer bi bila človeška ljubezen brezsmiselna utvara. Pri lapidarnosti dvostišja moramo seveda upoštevati dejstvo, da angleški sonet z zadnjima dvema vrsticama preprosto ne daje istih možnosti ponovne razčlenitve, kot jih nudi šestvrstična enota Petrarcovega soneta. Namesto ponovne razčlenitve ali drugačne razrešitve Shakespeare v dokaz zatrjevane možnosti ljubezni navaja kar svoj sonet, ki ga je bralec ravno prebral in zato ne dvomi o njegovem obstoju.²²

Nakazano branje 116. soneta ni le bližje in bolj sprejemljivo modernemu bralcu, ki ga bolj obvladuje dvom kot optimizem in se bolj nagiba k realnosti temnih kot pa svetlih človeških možnosti, marveč nam v pesmi odkriva tudi eno izmed temeljnih Shakespearjevih tem: spoznanje o tragičnem nasprotju med abstraktnimi vrednotami, ki jih človek tako visoko ceni — ljubeznijo, prijateljstvom, lojalnostjo, častjo itd. in njihovo minljivostjo spričo človeške krhkosti, še zlasti spričo časovne omejenosti vse človeške izkušnje.

V svoji enkratni sposobnosti spoznati to nasprotje in hkrati sprejeti obe skrajnosti ter dopustiti obe možnosti brez potrebe, da bi ju razrešil v poenostavljeno rešitev, Shakespeare ni samo naš sodobnik, ampak je še vedno vzornik.

Sto devet besed Shakespearjevega soneta v taki interpretaciji dobi pomen, ki bralca spremlja skozi čas in z novimi odtenki njegovega lastnega izkustva ostaja vedno svež izziv, vedno nova možnost. Tu je že skoraj odveč povedati, da je tudi našim bralcem brez izjeme sonet ljubši v tej zapletenejši interpretaciji, kot v prej orisani, enostavnejši.²³

Skozi stoletja kritiki — od njegovega sodobnika Bena Johnsona do današnjih dni — poudarjajo Shakespearjevo neponovljivo moč ubesedovanja in sporočanja neizrekljivih globin človeškega izkustva. Ne glede na to, ali to enkratno sposobnost razlagajo z njegovo »vseobsegajočo in vserezumevajočo dušo«, kot John Dryden leta 1668, ali z njegovo naravno občutljivostjo, z »globokim čutom in izjemnim občutkom za lepoto«, kot Samuel Taylor Coleridge sto petdeset let pozneje (l. 1818), se vsi strinjajo o učinkih njegovega dela: »ko Shakespeare nekaj opisuje, to več kot vidiš, to tudi čutiš.«²⁴ Ob številnih razlagalcih Shakespearjeve metaforike pa se pojavlja vse več kritičskih glasov, ki s stališča strukturalne in psihološke kritike opozarjajo, da osredinjanje na metaforiko kot primarno silo pogosto zanemarja dejstvo, da je Shakespearjeva metaforika podrejena ustvarjanju celotne oblike, da je večkrat vgrajena z uporabo zapletenih oblikovnih principov in da je najučinkovitejša, kadar je skladna s celotno obliko: ko metaforika hkrati gradi obliko in iz nje dobiva dodatno moč in učinkovitost. Tedaj postane metaforika povezovalna sila, ki daje integriteto celemu besedilu in omogoča posebno zgoščenost po-

²² Prim. Murray Krieger, *A Window to Criticism. Shakespeare's Sonnets and Modern Poetics*. Princeton UP, New Jersey, 1964, str. 149.

²³ Po obravnavi te interpretativne možnosti številni bralci izpovedujejo olajšanje zaradi spoznanja, da pesem ni tako preprosta, kot se zdi na prvi pogled oz. v slovenskem prevodu.

²⁴ Prim. *The Great Critics*, zbrala James Harry Smith in Edd Winfield Parks, Norton & Co, New York, 1951, str. 341 in 543. Tudi današnji kritiki občudujejo to jezikovno sposobnost, prim. J. B. Leishman, *Themes and Variations in Shakespeare's Sonnets*. Hutchinson, London, 1961, str. 57 in 105.

mena.²⁵ Od doslej odkritih strukturalnih principov sta za nas zanimiva uporaba simetrije²⁶ in zrcaljenja. Slednji princip Murray Krieger odkriva tudi v 116. sonetu, v posebnem razporedu ponavljanja istih besed ali njihovih bližnjih izvedenk, v bolj ali manj oddaljenih vrsticah. Osrednja beseda, ki izraža spremembo, je najprej ponovljena v 5. vrstici: »which *alters* when it *alteration* finds«, nato pa še v 11. vrstici: »Love alters not...«, podobno je »bend« iz četrte vrstice ponovljen v deležniški obliki v 10. vrstici kot »bending«. Taka oblikovna povezava s pomočjo ponavljanja ima več učinkov: izraža in podčrtuje pomembnost predstave o spreminjanju, oziroma o kljubovanju ljubezni vsakemu spreminjanju, prispeva pa tudi k zgoščenosti pomena. Vse te značilnosti so opozorilo bralcu na osrednje pojme pesmi. Na temelju takih opozoril lahko bralec pride do spoznanja, da zatrjevana ljubezen lahko kljubuje vsaki spremembi, ne le običajnemu zobu časa, marveč tudi spremembam, ki bi jih povzročili ljudje, če bi eden prenehal ljubiti. Zdi se, da kritiki prav zato to pesem pogosto opisujejo kot »manifest« zmage ljubezni nad spremenljivostjo.²⁷

Če se po tem vprašamo, zakaj je večina naših bralcev razumela le delni pomen te nesprenmenljivosti, to je njeno nesprenmenljivost v času, oz. trajnost ali večnost, in je le pet bralcev navedlo opis, da je nesprenmenljiva, moramo odgovor na to vprašanje poiskati v besedilu prevoda. Menartovo besedilo v tretji vrstici tako »ne spremeni se« kot tudi »spremembo« prevede z »varanjem«, »spreminja« pa uporabi le v 11. vrstici. Tako zmanjšana uporaba, v kateri je izgubljeno tudi poudarjeno ponavljanje, bralca očitno ne opozori na osrednji pomen spreminjanja, oziroma na sprenmenljivost, ki ji ljubezen lahko kljubuje. Zato nas ne sme presenetiti, da naši bralci niso zaznali osrednjosti tega koncepta. Za primerjavo lahko navedemo Paljetkov prevod, ki ohranja ponavljanje v 3. in 11. vrstici:

3 Ako se, čim se mijenom sretne, mijenja,
11 Ne mijenja svakog sata se, ni tjedna, -

ne uspe pa ohraniti ponavljajoče se besede »bend«, ki pomeni uklanjanje, v 4. in 10. vrstici.²⁸ Vendar pa moramo priznati, da sta pri primerjavi prevoda z izvirnikom le dva izmed enaintrideset bralcev štela prevedek »varanje« za »alter« kot neustrezen, ne da bi utemljila svojo oceno. Po ustni obravnavi seveda vsi bralci opazijo opustitev značilnega ponavljanja in tudi oženje pomenskega polja, saj varanje pomeni le eno izmed sprememb, ki naj bi jim ljubezen kljubovala.

Če obidemo vprašanje, ali je »svetilnik žarki« v 5. vrstici ustrezen prevedek za »an ever-fixed mark«, ker kritiška razprava o tem, pod kakšnimi pogoji ta sintagma lahko pomeni svetilnik, še ni zaključena,²⁹ se moramo po-

²⁵ Prim. Winifred M. T. Nowotny, »Formal Elements in Shakespeare's Sonnets: Sonnets 1—6«, *Essays in Criticism* II 1952, str. 76.

²⁶ Prim. izvorno besedilo soneta 129 v opombi 8.

²⁷ Prim. Aleksandar Nejgebauer, *Tradicionalno i individualno u Shakespeareovim sonetima* II, Novi Sad, 1971, str. 51.

²⁸ Paljetak, prevod kot je naveden v op. 14, str. 122.

²⁹ Nekateri kritiki menijo, da »an ever-fixed mark« pomeni morsko znamenje ali svetilnik, drugi pa na temelju podobne ali iste sintagme v drugih Shakespearevih besedilih štejejo, da pomeni zvezdo severnico, ki je stalnica in pogosto opisana z na-

muditi še pri prevodu 8. vrstice. Tudi tu gre, tako se vsaj zdi, za pomensko oženje pomembnega koncepta. Prevod opisa zvezde »ki kaže smer, čeprav globine ne«, očitno ne navaja bralcev k isti predstavi kot izvirni opis: »whose worth's unknown, although his height be taken«, to je k paradoksalni ne-spoznavnosti ljubezni, k misli, da je končna vrednost ljubezni zunaj domene človeške ocene, čeprav so njene posamezne razsežnosti spoznavne in/ali opisljive. Kot smo videli, so številni bralci poskušali navesti bolj konkretne opise njene vrednosti, ki pa s svojo konkretnostjo ostajajo delni in omejeni³⁰ v primerjavi s Shakespearjevo predlagano slutnjo njene vrednosti, ki presega naše predstavne zmožnosti.

Po našem poskusu, da bi razkrili tiste pomene Shakespearjevega 116. soneta, ki jih naši bralci niso, in, tako se vsaj zdi, niso mogli najti niti v slovenskem prevodu, in osvetlili pomembno interpretativno alternativo, ki poudarja prisotnost dvoma in potrebo po premagovanju istega dvoma, se nam zahteva vprašanje o pomembnosti teh pomenskih in interpretativnih izgub.

Ko poskušamo razumeti pomembnost pomenskih premikov, še zlasti izgubo v izvirniku poudarjene interpretativne možnosti, ki izhaja iz implicirane prisotnosti dvoma,³¹ ne smemo prezreti, da je ta sonet pogosto predmet napačnih branj in interpretacij prav zaradi pretiranega občudovanja. Upoštevati pa moramo tudi časovno pogojene dejavnike. Ko so bili Menartovi prevodi leta 1965 objavljeni v počastitev štiristoletnice Shakespearjevega rojstva, je kritika v zadostni jasnosti prevoda prepoznala odliko: »Med poglavitne rezultate prevajalčevih prizadevanj lahko nedvomno štejemo to, da je včasih miselno in stilno zapleteno Shakespearovo govorico prevedel v slovenščino tako, da je skoraj vedno sonet sam, brez pojasnil, smiselno dovolj jasen. V nekaterih primerih, ko je možnih več razlag ali ko v slovenskem prevodu ni mogel izraziti celotne zaobsežene misli, se je poslužil tudi opomb. Vendar nam te v večini primerov le lajšajo razumevanje pesmi, niso pa nujno potrebne.«³²

Danes novejšje izdaje Shakespearjevih sonetov poudarjajo bogato mnogoplastnost in mnogopomenskost njegovih pesmi in poskušajo tudi bralca navesti k bolj sprašujočemu branju, ki mu omogoča vpogled v globlje pomenke, ki so vse prej kot jasni, ter možnosti zapletenejšega in polnejšega razumevanja.³³ Tudi novejša teorija prevajanja, ki izhaja iz štiristopenjskega hermenevtičnega pristopa, s poudarkom na trajnem dinamičnem razmerju med izvirnikom

vedenim pridevnikom. Novi Kerriganov komentar v *The Sonnets and A Lover's Complaint* (1986, glej opombo 7) razlaga to sintagmo z naslednjim opisom: »Presumably the kind of lighthouse or beacon referred to at *Coriolanus*, V. 3. 74/5«, str. 333.

³⁰ Prim. naš opis odziva na prevod 116. soneta.

³¹ Novejše interpretacije poudarjajo prav ta osrednji vidik in dejstvo, da Shakespeare ni bil nikoli naklonjen konceptu absolutne ljubezni, ločeni od sveta in erotičnega telesa. Tako Kerrigan odločno poudarja, da ta sonet govori o nedosegljivem: »This sonnet has been misread so often and so mawkishly that it is necessary to say at once, if brutally, that Shakespeare is writing about what cannot be attained.« Prim. str. 7 in 53 (gl. op. 7).

³² Mirko Jurak, *Od Shakespeara do naših sodobnikov*. Partizanska knjiga in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 1983, str. 109.

³³ Novejši komentarji vsebujejo opozorila na mnogopomenskost in pogosto nedoločljivost pomena in navajajo tudi zapleteno medsebojno povezanost posameznih opisov. Prim. John Kerrigan, n. d., str. 332 do 335. V Menartovih opombah k 116. sonetu najdemo tradicionalno pojasnilo o »zadržkih«, pojasnilo pomena 4. in 8. vrstice ter

in prevodom, zagovarja ohranjanje mnogoplastnega pomena.³⁴ Tako gledanje v praksi nalaga potrebo po prenavljanju prevodov ali po ponovnem prevajanju, do česar velikokrat tudi pride.³⁵ Kot smo videli, so bralci, vsaj sprva, razumljivost šteli za pozitivno lastnost, ker branje pač ne terja večjega napore; kljub temu pa se je po interpretaciji izvornika večina bralcev odločila za zapletenejšo, a tudi bogatejšo interpretacijo, ki je prevod ne omogoča. Ta interpretacija ni le bližja izvorniku in Shakespearjevi misli, marveč je tudi interpretacija, ki neposredno govori modernemu bralcu in mu pomeni pretresljivo ubeseditev še vedno relevantnega človeškega izkustva. S stališča tistih bralcev, ki so v zapletenejši interpretaciji spoznali »pravega« Shakespearja, je bila izguba te interpretativne možnosti še bolj usodna. Prenekaterega bralca, ki je na temelju svoje sodobne človeške in medbesedilne izkušnosti bolj naklonjen zapletenemu pomenu in neoptimističnim opisom, bo prevod z izgubo te interpretativne možnosti prej odvrnil od branja Shakespearjevih sonetov, kot pa ga spodbujal k njemu.

V Shakespearjevem primeru tudi sicer ni težko odgovoriti na vprašanje, zakaj bi si morali prizadevati ohraniti in spoznati tudi tiste pomene pesmi in interpretativne možnosti, ki jih prevod ne uspe ohraniti, ne glede na to, ali do tega pride zaradi jezikovnih posebnosti besedila ali zaradi prevajalčeve interpretacije.³⁶ Shakespearju je uspelo v zgoščeno besedilo sonetov stisniti toliko vsečloveških izkušenj z neizmerno bogatostjo odtenkov in inčič, da jih stoletja kritičskih naporov niso uspela dokončno razvozlati, čeprav so njegovi soneti gotovo med najbolj pogosto obravnavano poezijo v angleščini.³⁷ Njihov jezik je nabit s tolikimi prekrivajočimi se plastmi pomena, da za vsako generacijo bralcev pomenijo nov izziv. Včasih se zdi, da nam šele najnovejša dognanja lingvistike in kritičske teorije omogočajo zadovoljivo zavest o izraznih možnostih njegovega jezika, o izjemni moči njegove metaforike in o oblikovnih možnostih zgoščevanja pomena ter usmerjanja bralčeve pozornosti na bistvene pomene, ki so nam pred tem ostajali zastrti. Novejša kritika prav

pojasnilo »Pavliha«. Prim. str. 187—8. Svoje pripombe Menart takole pojasni: »Morda je kje kaj preveč, morda kje kaj premalo — človeku, ki se v neko stvar poglubi, je pač težko presoditi, kakšna pojasnila bi nekdo drug potreboval in kakšna ne.« Prim. str. 175.

³⁴ George Steine, *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford UP, 1975, str. 296, poglavje »The Hermeneutic Motion«.

³⁵ V jezikih, ki razpolagajo z več prevodi Shakespearjevih sonetov, je že samo s tem omogočen vpogled v njihovo mnogopomenskost, ne glede na to, ali so ti prevodi med seboj v polemičnem oziroma kritičnem razmerju. Razen Paljetka sta po vojni v srbohrvaščino prevajala Shakespearjeve sonete še Danko Anđelinović (1951) in Stevan Raičković (1966).

³⁶ V teoriji je danes splošno sprejeto mnenje, da bi celo isti prevajalec napravil vedno nove in različne prevode iste pesmi. Razlike so še večje, če isto pesem prevaja več prevajalcev. Prav tako kot ne obstaja samo en način »pravega« upesnenja neke pesmi, tudi ne obstaja samo en »pravi« način prevajanja pesmi. Prim. Susen Bassnett McGuire, *Translation Studies*. Methuen, London, 1980, str. 100 in 101. Peter J. Rabinowitz opisuje prevajanje, še zlasti prevajanje poezije, kot poseben primer pripovedovanja (angl. retelling). Prim. »Audience's Experience of Literary Borrowing« v *The Reader in the Text*. Ur. Susan R. Suleiman in Inge Crosman, Princeton UP, 1980, str. 247.

³⁷ Herbert S. Donow v svoji bibliografiji *The Sonnet in England and America: A Bibliography of Criticism*, Westport, Conn., 1982, navaja 1898 enot samo o sonetih!

zato osredinja vse več pozornosti na Shakespearjevo neponovljivo in neposnemljivo sposobnost ustrezno ubesediti tudi najbolj zapleteno izkustvo brez izgube raznovrstnih občutij in odtenkov. Na dejstvo, da njegove ubeseditve na bralce učinkujejo tako prepričljivo, da mu vzbujajo občutek doživljanja opisanih razpoloženj in sporov, na ubeseditve, ki nam omogoča, da ga istočasno doživljamo kot našega sodobnika in kot renesančnega pesnika.³⁸ Modernim kritikom se zato zdi, da je Shakespeare imel v najboljšem pomenu tisto sposobnost, ki jo moderna psihologija šteje za bistvo umetnostnega ustvarjanja: moč, da je lahko segel do najbolj skritih plasti svojega izkustva in iz njih ustvaril bistveno našega izkustva.³⁹ Ali se je Shakespeare zavedal te svoje sposobnosti? Eden izmed njegovih junakov takole opiše moč pesnika:

in kakor domišljija ustvarja like
stvari neznanih, pesnika pero
jih oblikuje, niču zračnemu
dajè ime in stalno bivališče.⁴⁰

Glede na že izpričano bogastvo pomenov Shakespearjevih sonetov in na kritiško spoznanje, da znotraj sprejete institucije literature pomen pesmi ni le neposreden in spontan odziv posameznih bralcev, marveč vsi pomeni, ki so jih bralci pripravljani sprejeti kot verjetne in utemeljive⁴¹ — saj so pomeni v tem smislu javni in jih je moč utemeljiti glede na sprejete konvencije branja⁴² — se nam ne zdi smiselno omejevati Shakespearjevih sonetov na en sam pomen in interpretacijo, kot ju poustvarjajo njihovi slovenski prevodi. Ne glede na to, ali je ta pomen sporen ali ne, je vedno le eden izmed možnih pomenov, oziroma interpretacij in v tem smislu poenostavitev vsebovanih bogatejših pomenskih možnosti. Če ali kadar prevod ne more ohraniti in posredovati bogate mnogoplastnosti Shakespearjevih sonetov, se zato zdi smiselno, da bi našim bralcem posredovali vsaj nekaj od tega bogastva s pomočjo poglobljenega kritiškega komentarja, ki bi osvetlil tako umetniške vrednote Shakespearjevega pesniškega izraza kot tudi nujne omejitve prevoda. Le tako bi bralcu lahko posredovali realnejšo predstavo o Shakespearjevi poeziji v nepomanjšani obliki in mu omogočili vsaj bolj utemeljeno slutnjo njenega za-

³⁸ G. Wilson Knight na primer govori kar o Shakespearjevih prizadevanjih, da se s svojo metaforiko spoprime s »supermislijo«. Prim. »Symbolism« (1955) v Shakespeare, *The Sonnets*, A Casebook, ur. Peter Jones. Macmillan, London, 1977, str. 134. Prim. tudi Paul N. Siegel, *Shakespeare in His Time and Ours*. University of Notre Dame Press, London, 1968, str. 4.

³⁹ Prim. Norman N. Holland, *The Shakespearian Imagination*. Indiana UP, Bloomington, 1964, str. 330.

⁴⁰ Župančičev prevod Tezejevih besed iz dela *Sen kresne noči*, Tiskovna zadruga v Ljubljani, str. 95. V izvirnem besedilu:

»And as imagination bodies forth
The forms of things unknown, the poet's pen
Turns them to the shapes and gives to airy nothing
A local habitation and a name.«

Midsummer-Night's Dream, IV, 1, 14 v *The Oxford Shakespeare*. Oxford UP, London 1966, str. 187.

⁴¹ Prim. Jonathan Culler, *Structuralist Poetics*. Routledge and Kegan Paul, London, 1975, str. 124.

⁴² Prim. prav tam, str. 116.

pletenege bogastva v izvorniku. Kritiška pojasnila in razčlenitve se že dolgo štejejo in uporabljajo kot legitimno pomagalo za popolnejše razumevanje poezije. Nobenega vzroka nimamo za domnevo, da bi bili prav slovenski bralci nedostopni za tak vpliv. Za tiste bralce pa, ki bodisi znajo nekaj angleščine, ali pa so pripravljani pri branju uporabiti tudi slovar, seveda obstaja še druga rešitev: dvojezična objava prevoda in izvornika skupaj ali vsaj nekaj pesmi skupaj z izvornikom. Take objave so vse bolj pogoste: mogoče v svetu naraščajočih komunikacij prav take objave razkrivajo pomembnost pesniških sporočil v izvorniku in prevodu, ki se medsebojno utemeljujeta in dopolnjujeta.

SUMMARY

Poetry in translation may present the reader with a text offering interpretative possibilities which are more or less different from the interpretative possibilities of the original poem. Such changes of interpretative possibilities do not result only from the differences between languages but also from the translator's own understanding and interpretation of the poem.

To obtain some insight into the actual impact of translated poetry on readers, the answers of 122 respondents about the meaning of Menart's Slovenian translation of Shakespeare's sonnet 116 and sonnet 129 have been collected. The analysis of these answers shows that the Slovenian translation encourages a rather uncomplicated reading of sonnets 116 and 129, which is at considerable variance with the interpretative possibilities contained in the originals. Some reasons for this reduction of meaning are traceable to the wording of the translation which, following as it does merely the obvious superficial meaning, does not succeed in preserving the more complex implied meaning of the original and in recreating the formal (aesthetic) features of the text used to direct the reader's attention to the latter, for instance the symmetrical repetition of ›alters‹, ›alteration‹ in lines 3 and 11, or rather ›bends‹ and ›bending‹ in lines 4 and 10, and the persuasive rhetoric of the opening.

On reading the Slovenian translation of sonnet 116, most readers concluded that this sonnet is about ›true‹ or ›perfect‹ love, adding a relatively limited range of the descriptions of this abstract notion. When reading the original poem, however, some of the same readers have been able to notice the importance of the emphatic introductory lines and the presence of doubt behind the paradoxically numerous negative descriptions, and thus to reach a more complex understanding incorporating several possibilities of meaning.

A commentary explaining the losses of the interpretative possibilities of the original seems highly recommendable when the translation of a poem does not or cannot preserve the same. Simultaneous publication of the original could also help some readers to reach a more adequate understanding of the translated poem.

SLOVENSKA SREDNJEVEŠKA ANTROPONIMIJA OB ROMANSKI MEJI*

0 Sam ne morem še meriti obsega vseh ugotovitev, ki jih bo omogočil študij srednjeveških virov na slovenski zahodni meji: vsekakor je to izredno bogato študijsko gradivo tako za zgodovinarje kakor za jezikoslovce; in prav področje antroponimije zanima v enaki meri zgodovinarje kakor jezikoslovce in ob njih še etnografe oziroma rajši demologe.

Viri, ki sem jih analiziral v poslednjih dveh treh letih, so zelo različne narave, v glavnem še neraziskani in delno celo neznani: iz njih bom tu skušal izluščiti nekaj ugotovitev, ki zanimajo predvsem slovensko antroponimijo in zgodovino slovenskega jezika. Ker sem še sredi analitičnega dela ob obilnem gradivu, teh ugotovitev ne bom mogel strniti v metodološko pretehtan pregled, pač pa bom skušal nanizati — čeprav skokoma in brez urejenosti — ugotovitve, ki se mi zdijo v prvi vrsti vredne pozornosti.

Najprej naj opišem vire. Začel sem pri pogodbi za delitev cenov med dvema vejama gospe »di Castello«, to je Frangipanov, gospodov Čente in lastnikov Tera, z dne 26. februarja 1393: na treh sešitih pergamentih v skupni razsežnosti približno 40 × 120 cm si v 320 vrstah besedila, dolgih do 38 cm, sledi 277 imenskih oblik nekaj stotin podložnikov, Furlanov v južnem in zahodnem delu ter Slovencev v severnem in vzhodnem delu čentskega okoliša; za vsako vas, vsako hišo omenja vir točno etnično pripadnost podložnikov, ko so ti Slovenci. (Odslej: CAST.) Dokument nam torej dovoljuje potegniti do hiše točno jezikovno mejo med terskim narečjem in furlanščino tik pred koncem 14. stol., in ta meja se prav ob neposrednem čentskem obrobju razlikuje od sicer natančnega opisa narodne in jezikovne meje na tem področju, ki ga je objavil Milko Kos. Če izvzamemo številna latinska svetniška imena, ki so za slovensko antroponimijo sorazmerno majhnega pomena, srečamo v tem viru številne slovenske antroponime med prebivalci slovenskih naselij (*ville slave*), bodisi med prebivalci furlanskih naselij, kamor se je očitno marsikateri Slovenec preselil ali priženil že v ti dobi. (Izvirnik mi je dal na razpolago rajni Gaetano Perusini in po njegovi smrti še ni bilo mogoče ugotoviti, kje se sedaj nahaja; sam razpolagam s fotografijo izvirnika 1 : 1.)

Najstarejši tržaški arhivski sklop je gospodarski arhiv samostana Sv. Mučenikov (Santi Martiri; odslej SSMM), podružnice beneškega benediktinskega samostana S. Giorgio Maggiore, ustanovljene 1114 in ukinjene za Jožefa II. Arhiv obsega daritvene akte, oporoke, najemniške pogodbe, urbarje in podobno gradivo; najstarejši izvirni dokument je iz l. 1201; celota predstavlja najzanimivejši in najbogatejši vir za 13. stol. (v Trstu sicer šibko dokumentirano), a so ga tržaški zgodovinarji v glavnem prezrli. Pregledal sem v celoti del tega arhiva, ki obsega čas od 1201 do 1500. Danes ga hrani Državni arhiv v Trstu.

Kapiteljski arhiv sv. Justa v Trstu pa hrani tri še neobjavljene knjige voščeni darov (odslej Cere I, Cere II, Cere III), v katere so »canonici caniparii« zapisovali količino podarjenega voska ob pogrebih pri štirih tržaških cerkvah. Cere I obsega čas 1356—1376, II 1389—1399, III 1400—1406. V njih se vrste stotine zapisov, ki sledo v glavnem formulaciji: ... *receptus (cere) per mortem matris Lauriche libras II onzas IX*.

Ob teh treh zajetnih virih je še drobna knjižica iz l. 1357: *Quaternus decimarum* ... (odslej QD); sem je *presbiter Dominicus de Mianis, cappellanus ecclesie tergestine* vpisoval prejem desetin in drugih dajatev, ki so jih plačevali najemniki cerkvenih zemljiških posesti in hiš: ta vir niza imena plačnikov po mestnih četrtih, v katerih so stanovali, in je edini vir, po katerem si takoj lahko ustvarimo živo podobo, kako je bilo slovensko prebivalstvo porazdeljeno po štirih mestnih četrtih: *contrata Mercati, Ritburgi, Cavane in Castelli*.

* Predavanje na lingvističnem krožku v Ljubljani 13. 12. 1982.

Mimo teh prvinskih virov, neobjavljenih, zvečine še neznanih, ki so prava zakladnica za študij tržaške antroponimije od leta 1201 naprej, sem ekscerpiral še več desetih že objavljenih virov, ki jih tu ne bom posebej navajal: naj samo omenim pergamente iz Kapiteljskega arhiva, ki sta jih v regestih objavila Angelo Marsich in Luigi Parentin v Archeografo triestino.

Pri urejanju nabranega gradiva, ki ga tu ne znam niti natančno opisati v količinskem obsegu — gre za približno 3000 imen oz. čez 400 imenskih oblik, zastopanih v enem ali več zapisih (nekatera imena so prisotna v več sto zapisih) — sproti spoznavam in odkrivam dejstva, vredna pozornosti. Dokler sem se zanimal za vesolje danes izpričanih slovenskih priimkov in sem iskal rešitve njihovih razlagi v že obstoječi literaturi, sem nenehno imel občutek, da se marsikateri priimek izmuzne vsaki možnosti razlage. Bolj ko sem nekatere priimke študiral, bolj mi je bilo jasno, da je zanje verjetnih več razlag; to se pravi: nobena. Srednjeveško gradivo pa nam samo daje na voljo rešitev za primere, pri katerih sem si dolgo belil glavo.

Recimo slovenski priimek Kacin. Iz ZSSP (Kr N Lj Go I T) razberemo, da ima ta priimek epicenter v zgornji Soški dolini (Tolmin, Idrija), od tod se je razširil predvsem proti Gorici, a tudi v druga slovenska središča. Na italijanskem ozemlju ga je razen v Gorici izslediti le v redkih primerih v Furlaniji in Trstu, kamor je očitno prišel z Goriškega. Pri priimku, ki je videti domovinski na Tolminskem, pričakujemo akanje in lahko rekonstruiramo prvotno obliko *Kocin*; a te oblike nisem izsledil ne v ZSSP ne v telefonskih imenikih, ki mi služijo za ugotovitev razširjenosti slovenskih priimkov po deželi Furlaniji Julijski krajini. Pač pa se sama po sebi postavja primerjava z drugim priimkom, očitno prvinskim osebnim imenom, ki ga ZSSP izpričuje le v Gorici in je očitno pogostejši na italijanski strani na Goriškem in v Vidnu: *Kocina*. Ta priimek je očitno značilen za kraje na Goriškem in v Benečiji, ki ne poznajo akanja. Zaradi slednjega sem še za prvega izključil možnosti, da je iskati razlago v kakem tujem jeziku, kakor jo moramo iskati za razmeroma visok odstotek priimkov v sosedstvu jezikovne meje. To gotovost sem hkrati z možnostjo razlage našel v CAST 128—129 in *Malamaseria filii Cocini*, 129 *Petrus et heredes Cocini*, 163 in *Stella: filii Cocin... heredes Cocin*. Štirikratnemu zapisu tega imena (*Kocin*) odgovarjata vsaj dva osebk; vsekakor je to znamenje živosti osebnega imena v tem času; in to osebno ime je nedvomno zgodovinski prednik našega priimka. Hkrati sem v istem viru našel tudi enkrat zapis imena *Kocina*: 141 *Nicolaus Cocine [in Villanova]*; za tem latinskim patronimičnim roditeljskim se skriva spet osebno ime, ki hodi vzporedno s prvim. Od teh ugotovitev do rešitve je korak kratek. Ko gre za osebna imena, ki niso izpričana v literaturi od Miklošiča naprej, iščem rešitev najprej v svetniških imenih in v iz njih izpeljanih ljubkovalnicah. Obe imeni, *Kocin* in *Kocina*, je prav lahko izpeljevati iz svetn. imena *Cantius*; vzporedna usoda imena *Cantianus* na slovenskih tleh nam je porok za to. Ker ne razpolagamo z zanesljivimi študijami o razširjenosti češčenja svetnikov v srednjem veku po naših krajih, nam pomorejo redki podatki, ki jih lahko napaberujemo tu in tam. Sveti Cantius spada v skupino štiridesetih tržaških mučenikov iz 4. stol., katerih češčenje se je na mah povečalo, ko so v 9. stol. ukradli njihove relikvije v Trstu in jih prenesli v Gradež, sedež patriarhata; od tod se je češčenje širilo po vsem ozemlju patriarhata in še delj. Med tremi svetniki podobnega imena, saj izvirajo vsi iz iste tržaške družine rimskega izvora, je bila najmanj popularnosti deležna sv. Cantianilla, največ Cantianus. Cantius pa je bil verjetno močno češčen, ko sem pa našel v Trstu med letoma 1343 in 1391 zapisano kar 11-krat (*Cancius*). Poneje je, očitno v senci močnejšega *Cantianus*, *Cancianus*, njegov ugled usahnil.

Zgodnja dokumentacija nam prinaša nove gotovosti, a tudi potrdilo za že dognana dejstva. V Bezlajevem ESSJ (I, 6) berem pod geslom *avša*: »neumna, omejena ženska (rabi se tudi za moškega); adj. *avšast*; prvič v 18. st. *avsha* 'levis, futilis' (Pohlin).« Od 18. stol. lahko premaknemo prvi zapis nazaj v 14. stoletje: BM 1354 ima trikrat zapisano *Auxa uxor Crismani Vrauxmich*, Cere I pa beleži, da je 1368 umrl *vir Auxe*. Hkrati z zgodnjo datacijo smo tu dobili potrdilo za pravilnost Škrabčeve in Bezlajeve razlage današnjega apelativa *avša* iz hipokoristika **Alsa* k svetn. imenu *Elisabeta*.

Zgodnja dokumentacija nam bo s svojo obilnostjo hkrati skušala razrešiti vprašanje nastanka slovenskih priimkov. Naj navedem nekaj primerov: *Babich* je prisoten v Trstu v veliki količini od l. 1521 naprej; zapis *Martino Babicho* (abl., Parentin 1321)

nam daje misliti, da imamo opraviti že s pravim priimkom, a pri latinskem zapisu patronimičnega priimka ne moremo biti glede tega prav gotovi. Toda 32-kraten zapis priimka *Kal(e)c* med letoma 1275 in 1426 (*Kalaç, C(h)alaç, Calac, Calaz, Calacius, C(h)aleç, Caleç Cauç*) nam zagotavlja obstoj slovenskega priimka v Trstu že l. 1275. Ob številni dokumentaciji bo lahko spoznati, da je slovenski priimek stvarno in pogostno dejstvo v Trstu že v drugi polovici 13. stol. Iz tega morda lahko domnevamo, da so prvi slovenski priimki nastali v Trstu.

Že dvakrat (1554 in 1568 *Auxa*; Cere I 1569 *ser Beli Cauç*, Marsich 1462 *ser Matteo Cauç*) smo naleteli na primere, ki nam omogočajo drugačno datiranje prehoda $l > y$ od onega, ki ga je predlagal Ramovš. Ta pojav moramo namreč pomakniti za poldrugo stoletje nazaj, vsaj do polovice 14. stoletja. Prav primer *Cauç* pa nam pokaže, kako prav je imel Ramovš, ko je trdil, da je prehod $l > y$ sočasen z nastankom moderne vokalne redukcije. Ime *Belo Cauç* nam omogoča mejo zdaj pomakniti še za pol stoletja nazaj; samo tako si lahko tolmačimo zapis SSMM 1295 *Bello Cavuç*, ki mu v letih do 1436 najdem še 9 drugih zapisov v oblikah *Cavuc, Cavuço* in celo (BM 1354) *Belo Chauvcius*. Belo, to sem na novo odkril, je kratko malo hipokoristik za Belizarja; naš popularni Belo-Belizerus *Cauç-Cavuç-Chauvcius-Cavucius* pa je pomagal imenskim oblikam tega priimka doseči skupno število 42: to ni nizka pogostnost za slovenski priimek v Trstu (pa niti drugje) med koncem 13. in koncem 14. stol.

Preden preidemo k posebnim problemom, ki zadevajo jezikovno mejo (pisava, asimilacija in osmoza), bi se rad ustavil ob tipologiji slovenske antroponimije. Splošni antroponimiji v srednjeveškem Trstu sem že posvetil pozornost ob nedavnem simpoziju, ki so ga priredile tržaška, dunajska in ljubljanska univerza oktobra 1982 v Trstu in je bil posvečen »Trstu in njegovemu zaledju«. (To besedilo je bilo objavljeno v slovenskem prevodu v Primorskih srečanjih 1983, str. 46: Tipološka analiza antroponimov v Trstu v 14. stoletju.)

1 Če naj na prvem mestu omenim osebna imena izrazito slovanskega izročila, in sicer zloženska imena, kakršna nam dokumentirajo že številni viri (štivanski in čedajski romarski zapisi, Černjejski in Starogorski rokopis idr.), potem se mi zdi zanje v srednjeveškem Trstu mnogo zanimivejša pozna in ne zgodnja časovna meja. Razumljivo je, da jih moramo predpostavljati tudi za čas pred prvimi dokumentiranimi zapisi; mnogo zanimiveje pa je ugotoviti, kako dolgo so se taka imena obdržala v kraju, ki je bil nedvomno narodno in jezikovno močno mešan. Pogostoma srečamo taka dvojna imena, ko so gotovo še osebna imena: Cere I 1360 *fratris Bosidari*. Toda že pri primeru, ki nam ga viri izpričujejo petkrat in vedno v enaki obliki, lahko pomislimo, ali imamo pred seboj prvinsko osebno ime v vlogi patronimika ali rajši priimek patronimičnega tipa, izraženega z latinskim predlogom *de*: Cere I *Mauri de Stoidrac* 1360, 1361 *Dempxe de Stoydrach*, Marsich 1313 abl. *Domeço de Scoydrach* (v tem časovno najstarejšem zapisu imamo opraviti z očitnim primerom napačnega branja izvirnika z zamenjavo *c* in *t*, BM 1354 *Dompexe de Stoydrach*, in še najzanimivejši primer v Cere II 1399, ko je pisec najprej zapisal ime *Tine*, ga potem prečrtal in nadomestil z latinskim *Martini de Stoydrach*. Anomalija pri zadnjem zapisu, ko se ime *Stojdrag* končuje z nepričakovanim *-z*, mi še ni jasna, vendar ta anomalija (ali rajši pisna napaka) v ničemer ne spremeni splošne podobe o rabi tega prvinskega osebnega imena v srednjeveškem Trstu, tudi če bi si ga razlagali kot priimek. S tem smo že pri drugem tipu, skozi katerega so se nam do poznega ohranili taki prvinski dvojni antroponimi. Naj izjemoma izpričam tak primer gotovega priimka te vrste, ki ni slovenski, temveč hrvaški: (*de*) *Blagos(s)ic(h)*, (*de*) *Blagoxic(h)*, *de* *Blagusich*, (*de*) *Blagosic(h)o*, izpričan 15-krat med letoma 1365 in 1468 in še dostikrat pozneje v tržaški zgodovini. Ta priimek se naravnost veže na prvinsko osebno ime, ki ga vsaj en tržaški vir izpričuje že l. 1202, Patrizi *M. Generus Blagosiz*.

Zloženska slovanska imena so številčno izpričana do konca 14. stol. (Cere II 1389 *Vechiesclavi*) in postanejo v 15. stol. redka (Cere II 1403 *Radasclaw*); v teku 15. stol. izginejo popolnoma, kolikor se niso kristalizirala v kaki priimkovi obliki.

Ustavimo se še ob kategoriji osebnih imen, ki imajo v drugem delu osnovo *-goj*: v tržaških virih sem našel imena *Cernogoj*, *Muhigoj*, *Maligoj*, *Prosygoy*, *Mirsigoi*, *Vrizegoi*, ki se pridružujejo doslej že znanim imenom na *-goj* na skrajnem zahodnem

slovenskem robu, tako da jih v celoti štejemo kakih 40: ob tem številu se vsiljuje primerjalna študija, iz katere naj se izlušči struktura in uporaba teh imen.

Mimo osebnih imen te vrste srečujemo v srednjeveških virih še številnejše ljubkovalnice, izpeljane iz njih. V oporoki, ki jo je 13. julija 1236 narekovala *Richarda, filia Iahanis Glamonaxi* svojemu spovedniku in notarju *Wlbinu*, sledijo uvodni formuli in obveznim legatom cerkvenim ustanovam in predstavnikom še darovi sorodnikom: skoraj vsa osebna imena, ki jih hči Furlana Iohannesa iz Gumina omenja, so slovenska, kar nam — in ne samo v tem primeru, temveč v izredno visokem številu podobnih primerov v vseh treh stoletjih, o katerih govorimo — dokazuje prakso mešanih zakonov med Neslovenci in Slovenci. Med obdarjenimi je neki *Goy sclavus*, ki nam s svojim imenom izpričuje čisto hipokoristično obliko, kmalu za njim pa srečamo še primer z obrazilom izpeljane ljubkovalnice v zvezi *domui Goyce*: in *Gojča* je danes priimek, odsoten v ZSSP (toda gl. *Gojčič!*), a endemičen v Gropadi in prisoten v drugih krajih na Tržaškem in v Trstu samem v različnih več ali manj v pisavi poitalijančenih variantah (TEL: 1 *Gojcia*, 1 *Goiza*, 3 *Gojca* = *Gojča*).

Nekatere ljubkovalnice izpričujejo obstoj davnih zloženskih imen, ki jih doslej nisem našel v dokumentaciji: tako npr. nisem našel nobenega zloženskega imena z osnovo **priby-*, a iz takega imena izpeljane ljubkovalnice so kar številne: *Pribin* (Cere I, 1364, 1374); *Pribiša* (številni viri 1359—1414: *Pribissa*, *Prebissa*, *Pribixa*, *Prebixa*, *Praibissa*, *Pxebiata*, *Pribiza*, 17x); *Pribec* (številni viri: *Prebez*, *Pribec*, *Pribez*, *Pribec*, *Pribač*, 1308—1418, 12x). Le tretji obstaja danes kot priimek bodisi v ZSSP (*Pribac*: B), bodisi v Trstu (TEL: *Pribac* 11 x, *Pribaz* 40 x).

Za temi imeni v časovnem zapovrstju, a gotovo pred njimi v količinski prevladi, imamo opraviti s svetniškimi imeni: spet imamo prvinska svetniška imena in izpeljanke. Pri prvih je zapisovalca pogostoma zavedlo ime, da ga je zapisal v latinski obliki: stotinam beneških in tržaških *Johannes-ov* ne bomo zato nikoli našli prave narodne identitete, če imena ne spremlja kak patronimik, priimek ali ukrasno določilo, ki je sám(o) lahko narodnostno označen(o). Toda ob množici neopredeljenih *Johannesov* imamo v virih opraviti s skoraj enako količino ljudi, ki so izpričani z istim svet. imenom v številnih novih vulgarnih oblikah. Nas zanimajo prvenstveno slovenske oblike. V 14. in 15. stol. imamo tu 15 Janezov (*Janex*, *Janes*, *Janesio*, *Janix*) v glavnem iz drugih slovenskih krajev in dežel (1451 *Ianesi de Novamesta* SSMM; BM 1352 *Janex de Vulçigrat*; Marsich 1411 *don Janes de Vipago*); enega samega Janca (Marsich 1483 *Janc vocatus Buria... vicinus et habitator Tergesti*), ne popolnoma določljivega *Ans o Hans o Jance, che dicevano teutonico, ma che era carniolico, e pratico di Trieste e conoscente del /Antonio/ Mirissa... Questo Jance non era soldato volgare, se ebbe poi a moglie la figlia del nobile Simone de Francol, e se fu ascritto fora i cittadini di Trieste* (1469, Patrizi 69); enega samega Janka (Marsich 1477 *Janco Cerovec*), sedem narodnostno ne vedno opredeljivih, vendar zvečine slovenskih Jancelov (*lançel* (*lançelo*), *Jancello*, *Janzel*(*lo*), *Gianxel*), pač pa od l. 1202 naprej srečamo trumo *Ivanov*: 42 zapisov, kar sem jih doslej naštel odtehta vse druge skupaj in nam pokaže, da je bila ta oblika endemična v Trstu, kakor je bila sploh doma na slovenskem zahodu od Štivana do Ivanjega sela (za podatke o razširjenosti tega svetniškega imena v slovenskih imenih krajev se zahvaljujem Vasiliju Meliku.)

V redkih primerih se samo latinsko svet. ime spremeni v slovenskih ustih: latinski *Mihael* se po prehodu *l > u* glasi (Cere III 1404) *Micheu de Prem* in iz te imenske oblike si razlagamo močno prisotnost priimka *Miceu* v obmorskem pasu današnje goriske province, kjer so ta priimek za fašizma poitalijančili v *Micel*.

Analiza svetniških imen nam pokaže stanje v času, ko so nastajali slovenski priimki. Današnji priimek *Miklavc* ipd. je v tržaških virih še izpričan kot osebno ime: Cere I 1366 *Miclaveç*, Marsich 1472 *Miclaveç de Sitich* tržaški meščan.

Nič manj zanimiva ni prisotnost številnih še danes prav trdnih ljubkovalnic iz svetniških imen, ki nam kažejo, kako so nastali številni priimki. Ob latinskem *Michael* najdemo v tržaških virih Cere I 1359—1360 *filie magistri Miche* (3 x), kar lahko vzporejamo s priimkom *Mihic* (1 x), *Mihich* (3 x) v TEL.

2 Druge vrste osebnih imen, in sicer častitvena (avguralna), bogonosna (teoforična), apotropaična in podobna imena, se razlikujejo od osebnih imen davnega slovanskega izročila in od svetniških predvsem po še živi izraznosti in pomenljivosti (razen bogonosnih imen tipa *Božidar*: ta po strukturi sovpadajo z zloženskimi imeni slovanskega

izročila). Romanska imena te vrste so v srednjeveškem Trstu enokorenska (*Bene, Beyne*) ali zložena (*Benvenutus, Benaxuda, Homobonus*); slovenska so, z edino omenjeno izjemo bogonosnih imen, le preproste besede, ki sovpadajo z vulgarnim občnim imenom, pridevnikom, s prvinsko besedo pač.

Med častitvenimi imeni lahko navedem Marsich 1297 *Bistro marito di Sfetcha*, razni viri 1258—1368 *Gerdina, Cherdina* (9 ×), med ženskimi razni viri 1308—1387 *Gerduxa, Garduxa, Gardoxa, Gerdoxa, Garduxia* (7 ×), Marsich 1348 *Jasna*, sestra duhovnika *Tomassio Sclabus*, Bloise 1345 dat. *Floure et Symone filiabus Lusne*, Marsich 1348 gen. *Lusne*, žene *Cernegolo*.

Med apotropaičnimi imeni bom navedel dve, ki sta postali v Trstu priimek z razmeroma veliko pogostnostjo: *Terpin* (razni viri 1344—1369, 11 ×; TEL: 7 ×) in *Parentin* 1312 *Prodan de Sella supra Montefalconem*, Cere I 1369 *Prodam de Bisuica* (TEL: *Prodan* 76 ×, *Prodam* 11 ×, *Prodani* 6 ×). Morda kaže šteti med apotropaična imena tudi Cere I 1356 *filiu Strache*, 1360 *filie Strache*, Cere II 1391 *Franciscy Strache*, za katerega ne morem ugotoviti spola, niti ne priimka (morda TEL: *Stracca* 1 ×).

Enako neodločen sem, kako tolmačiti številna moška in ženska osebna imena, ki so po izvoru rastlinska (fitonimi) in živalska (zoonimi): nekatera bo gotovo treba šteti k davnim imenom slovanskega izročila, o tem se prepričamo, ko listamo po Miklošiču; nekatera pa bo najbrž treba šteti k novim slovenskim imenom, nastalim neodvisno od vsakega izročila. Ne da bi to vprašanje skušal rešiti, navajam nekaj primerov: več virov 1354—1366 *Iustus de Iagoda* (5 ×) je danes izpričan v TEL z dvema patronimičnima priimkoma: *Jagodiz* 3 ×, *Iagodiz* 1 × in *Iagodich* 1 ×. Cere I 1359 *Cuna*, Marsich 1495 *Chuna*, žena *Luce Signor* in Marsich 1352 *domus Cuniçe fornare*, Parentin 1341 *Detmaro del fu Bertosio de Cuniça* sta ženski imeni brez nasledstva med tržaškimi priimki. — Se en primer med imeni te vrste, čeprav ga ne moremo niti točno brati zaradi enkratnega zapisa s krajšavo: to je Cere I 1368 *pyathel*, kar lahko beremo *Priyathel* ali, ker vemo, da je bila moderna vokalna redukcija v tem času v Trstu že močno tvorna, *Peryathel*. Vsekakor smo dokumentirali tudi to častitveno ime, ki ga danes poznamo kot priimek v številnih slovenskih krajih (gl. ZSSP).

3 Tretjo vrsto osebnih imen, če naj se držim temeljne metodologije Emidia De Feliceja, tvorijo vzdevki. To je najbolj domiselna kategorija srednjeveških osebnih imen in ukraških določil; kaže pisano zgradbeno podobo od najenostavnejših izimenskih do drznih izglagolskih tvorjenk; naj le navedem nekaj slikovitih in zanimivih primerov: Cere II 1395 *ser Pauli Bogayme*; Cere II 1395 *Marini filii quondam Marini dieti Schierbec*; QD, Marsich 1357—1360 *a Mateo Vouchogebec, Volchoigebec, Volchoiebez*.

4 Četrta velika skupina osebnih imen obsega dodana imena ali ukrasna določila: to so narodnostna ali krajevna imena z vlogo etnikov; patronimiki in metronimiki; imena, ki izražajo poklic, funkcijo, naslov, družbeni ali gospodarski položaj, civilno, vojaško ali cerkveno dostojanstvo ali položaj in končno družinske vezi. Tudi iz te zajetne skupine, ki je srednjeveški viri zelo lepo dokumentirajo tudi za slovenska osebna imena, bom za ponazoritev navedel le nekaj primerov. Med etniki se mi zdi zanimivo navesti primer priimka *T(h)oplic(h)ar* (Marsich) (1480—1527, 3 ×), ki gotovo ni slovenskega izvira in ni niti malo v sorodstvu s slovenskim priimkom *Topličar* (gl. ZSSP); sam zgodovinski podatek nam razloži njegovo etnično poreklo. Cusin 1414 prinaša podatek, da je tržaški Veliki svet sprejet med tržaške meščane *Federicus Toplacher*, graščaka v Senožečah in vazala devinskega Walsecja, *Toplacher* pa je nemški etnik in izraža poreklo iz *Toplacha* na južnem Tirolskem (it. Dobbiaco).

Med osebnimi imeni, ki gotovo izvirajo iz poklicnih imen, naj navedem ime *Sežanca*, ki je živel v Trstu: Marsich 1365 *Houzmano del fu Ottone de Xexana*, 1398 abl. *Hoçmano de Sezana*. In končno so kar številna imena, ki govorijo o družinski zvezi: Cere I 1356 *Bratogne*.

5 Iz analize velike količine osebnih imenskih oblik, vzdevkov, determinativov in priimkov v srednjeveškem Trstu bo moč zadovoljivo primerjati količino in kakovost osebnih imen v posameznih jezikih in narečjih, ki sestavljajo pisano tkivo medsebojnega sporazumevanja v jadranskem mestu vse do Marije Terezije in še delj; ob avtohtoni romanski tergestinščini, najožjem sorodniku furlanščine, rabijo v Trstu še dve vneseni romanski govorni sredstvi: to sta t. i. kolonialna beneščina, ki je pozneje

prevladala in daje danes oznako tržaškemu italijanskemu narečju, in italijanščina sama, kakor jo govorijo številni prišleki iz severne in srednje Italije od Lombardije preko Emilije do Toskane. Ob teh treh jezikih so v Trstu govorili še slovenščino, in to ne samo slovensko prebivalstvo, ki ga na podlagi te razčlenbe osebnih imen lahko cenimo na približno četrtno tedanjega mestnega prebivalstva, to je 1000 do 1250 ljudi, temveč so slovenščino gotovo razumeli in verjetno tudi govorili še vsi avtohtoni prebivalci romanskega maternega jezika; o tem se prepričamo, ko analiziramo pisavo slovenskih imen. Preden bo to dognano, bo treba še dolgo preučevati gradivo: vendar danes lahko vsaj omenim, da se pisava slovenskih imen kanonika Dominica de Mianisa, očitno Furlana, ki je prišel v Trst, razlikuje od pisave kanonikov domačinov. Zadosti je, da gledamo, kako je Dominicus De Mianis dvakrat zapisal ime *Volkojebec*, in to primerjamo s tretjim zapisom, ki je delo domačina, veččega slovenščine.

Od primerjalne študije celotne antroponimije v Trstu v časovnem razponu, ki obsega tri stoletja od 15. do 15., si lahko obetamo zanimivosti in presenečenja. Danes jih ob gradivu le slutimo, delno vidimo. Čez nekaj let jih bomo lahko dokazali. Danes le dve vprašanji med vsemi, ki jih sproža sožitje več jezikov v istem prostoru: to sta osmoza in asimilacija.

Najtežje bo ugotoviti vse primere osmoze pri obrazilih, saj se indoevropska obrazila preko romanskih in slovanskih jezikov nekoliko diferencirajo, na jezikovni meji pa pride do mešanja in prepajanja v velikem številu primerov. Ne bo lahko v vseh antroponimih, od nekdanjih osebnih imen do današnjih priimkov, ugotoviti, kdaj imamo opraviti z romanskim (furlanskim, beneškim obrazilom *-in* iz latinskega *-inus*, kdaj pa s slovanskim *-in* iz slovanskega *-inъ*, *-inь* (ali po izpadu reduciranega vokala celo iz daljših sklopov). Vse to je dobro znano in jezikoslovci so bili na te nevarnosti vedno pozorni. Rajši bom pokazal primer osmoze pri ženskem osebnem imenu *Bela*, *Bella*. Našel sem ga 4 ×: Cere I 1363 *Belle de Veronicha*, Cere II 1595 *filie Sonçiçe et filie Belle de Silvola*, 1399 *domine Belle uxoris quondam Marini de Sancta Cruce*, Cere III 1406 *domine Belle uxoris quondam Ianini de Insula*. Tu lahko iščemo razlago v romanski osnovi (prim. Marsich 1114—1226 *Bellissima*, *Belissima*, *Belissema*, 3 ×; Cere I 1360—1366 *Belaxel*, 3 ×) in v slovanski osnovi (prim. Marsich 1325 *domus Belçe Bagatin?*, BM 1354 *vinee Belçe de Gročana*). Pri prvi *Belli* ni osnove, da bi ugibali, pri drugi in tretji smemo misliti na slovensko ime *Bela*, pri slednji prideta obe možnosti v poštev. Ker je tako ugibanje vedno tvegano, če ne razpolagamo z zanesljivimi zgodovinskimi pričami, moramo ob primerih osmoze opozoriti na obe možnosti in nič več.

Drugačen je pojav asimilacije. Ko se je okoli l. 1400 prešel iz Metlike v Trst neki *Krže*, so ga najprej zapisali SSMM 1406 *vinee Crisse de Metlica* (zapis z *i* v bližini zlogotvornega *r* sem razložil na Četrtni jugoslovanski onomastični konferenci, dvojni *ss* označuje večkrat slovensko šumevec ž). Se l. 1413 je *Crise de Metlica* (SSMM) zapisan z *x* za *ž*. Toda že tri leta pozneje beremo prvi zapis (SSMM 1416) *vinee Crise de Metlica*. Njegov sin je (SSMM 1421) zapisan *Paulus quondam Crixe*. Toda konec stoletja beremo 1494 *Crise calzolaio in contrada Cavame vel Crosate*. Skozi te zapise in ob primerjavi z današnjim priimkom *Crise* v Trstu se zavedamo načina, kako prav pisne posebnosti pomorejo k asimilaciji. Podoben primer je še jasnejši: med letoma 1326 in 1363 beremo v več virih ime kapiteljskega kanonika *Nicolaus Vala*, *Valla*, *Wala*, *Walla*. Kakor hitro naletimo na zapis *Vual(a)*, *Wual(l)a*, razumemo, da imamo opraviti z narečno izreko slovenskega osebnega imena *Hvala*, ki je že postalo priimek. Dejansko naletimo že v SSMM 1293 tudi na to osebno ime: *presentibus Vuale quondam domini Natal[is] de Iudicibus*; njegovi drugi zapisi izdajajo isto zadrego, kako posredovati v zapisu slovensko izreko: Cere I 1368 *Qualis* (3 ×), Marsich 1354 *Gualla*. Iz gradiva bo treba izluščiti še druge primere zanesljive asimilacije, da bomo smeli v današnjem TEL spoznati priimke, ki veljajo za italijanske, a so posledica davne asimilacije in so gotovo slovenskega izvora (TEL: *Crise* 2 ×, *Valla* 2 × ob *Guala* 1 ×, *Huala* 1 ×, *Huala* 1 ×).

Danes poznam več tisoč tržaških meščanov iz 13., 14. in 15. stoletja: ko bi jih na ulici srečal, bi jih verjetno spoznal, jim segel v roko in se z njimi pomenkoval: za vsakega od njih vem, v katerem jeziku bi ga ogovoril. Za večino tedanjih tržaških meščanov vem, da bi me dobro razumeli kljub moji moderni vokalni redukciji in prehodu *l > ȷ*. Z drugimi besedami povedano: analiza srednjeveških antroponimov

AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z »...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Ruski	х x
Makedonski	ѓ ĝ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	ц dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ё ë	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	ь '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ь "
Ruski	й j	Ruski	ѣ ě
Makedonski	ќ k	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ ć		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/izmeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpri poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

**Glavna financerja Raziskovalna skupnost SR Slovenije in
Kulturna skupnost SR Slovenije
Glavni sofinancer Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani**